

લીનાં

અથવા

પ્રીફલેસ

મેરીસ્ટર.

ભાગ

૧.૧૦

દેસવાડાકર.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૨૮૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ બ્રહ્મ લેક્ષ બેશ્વર

વિષય ૬-૩

ખાસ-ખબર.

નીલમ અને માણેક.

સચિત્ર નવલકથાની નવીન આવૃત્તિના આઠ ભાગની કિંમત, ફેબ્રુવારી ૧૯૧૭ થી-દરેક બે ભાગ સાથે બાંધેલાના ૩. સવા બે, અને આઠ ભાગના રૂપિયા આઠ રાખવામાં આવી છે.

ઠે, કિન્ડરગાર્ટન સ્ટોલ- } ગો. ક. દેલવાડાકર.
ગિરગામ બેકરોડ-મુંબઈ.

દેલવાડાકર—વાર્તામામાળા-નં. ૨૫

લીનાં

અથવા

બ્રીફ્લેસ—બેરીસ્ટર.

ભાગ ૧ થી ૪

સચિત્ર—(સંપૂર્ણ) નવલકથા.

લેખક તથા પ્રકાશક,
ગો. ક. દેલવાડાકર.
કિન્ડરગાર્ટનીસ્ટ—બુખર્ધ

—(સર્વ હક સ્વાધીન)—

આવૃત્તિ પહેલી. પ્રત ૫૦૦

સંવત ૧૯૭૩— સને ૧૯૧૬.

અમદાવાદ.

ધી ગુજરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું.

૪ પાંચ કુવા—ચાર રસ્તા.

કિંમત રૂપિયા દોઢ.

અર્પણ.

અમારા હિત-શત્રુઓ, અને હેતના કડકાઓ !!

તમારી અશુભ વાણી, અને હર્ષાના હૃદયથી,
અમે સદા ચોંકતા રહીને, ઉદયનાં પગધીયાં પર
ચડી શકીએ છીએ; તેના અખંડ સ્મરણાર્થે, આ
“શ્રીકૃષ્ણ-ખેરીસ્ટર” નું પુસ્તક તમારા નિવૃત્તી-
ના નિંદા-આનંદ માટે, અર્પણ કરવામાં આવે છે,
તે આ ભવ અને પરભવમાં સ્વિકારજો !!—

લેખક.

પ્રસ્તાવના.

મુજ્જર સાહિત્યમાં નવલકથાનાં ક્ષેત્રને, કલ્પનાહીણ બનાવી દીધું છે, એ સામાન્ય, જનવર્ગની ફરિયાદ બહુધા યોગ્ય છે ! જમાનાને અનુસરતા ઉત્તરોત્તર સમયનું તાદૃષ ચિત્ર, તેનાં મૂર્ખ સ્વાભાવિકપણાં સહિત તદ્રૂપ કલ્પનાથી ભૂષિત પ્રકટાવવાની શક્તિ, જે કે સર્વમાં હોતી નથી ! કેટલાક પારકા લેખપત્રી ભાષાન્તરરૂપે પ્રકટાવીને સાહિત્ય-સેવા કરે છે. કેટલાક એની એજ કલ્પનાને આમતેમ મચડી-કચરી પોતાનું બુદ્ધિબળ દેખાડે છે; એમ થવાથી આપણાં રસજ, સ્વકલ્પિત, અને સમયકાળની સ્થિતીનું વાર્તા-સાહિત્ય નાશ પામે છે ! સમયના લોકબગવહાર, ધાર્મિક સંસ્થા, વ્યવહારીક મુદ્ધારા, દેશકાળનો ઉદયારત અને રાજકીય બંધારણની ફાલતનું દિગ્દર્શન કરવા, કરાવવા માટે, દરેક સમયની સ્થિતી નવલકથાદ્વારા, ઇતિહાસ રૂપે અવિચળ રહેવાની જરૂર છે.

જ્યારે આ વસ્તુનો અભાવ છે, ત્યારે જે ચાર મણ્યાં-ગાંધ્યાં પુસ્તકોના જીવન ઉપર પણ કેટલાક દોઢ ચતુરોની આંખ હરતી નથી ! જે દોષરૂપ જ છે, તે દોષ જોયાજ કરવાના; કેમકે તેના નેત્રમાં કમળો છે !—

માનસિક વૃત્તિનો તદ્વત્ ચિતાર ચિતરતાં કેવળ નીતિનાજ નિબંધની કે શબ્દ-સંકળનાની નવલકથામાં આશા રખાતીજ નથી. પાત્રજનની અભિરૂચી અને પ્રકૃતિનું ચિત્ર તો તે જે રૂપમાં હોય, તેમાંજ મુકાય છે, ને તેવાં આલેખાયલાં ચિત્રોને સ્વાભાવિકપણાના (Naturality) જણવા પારખવાની અછતને લીધે, કદાચ ઘણાં કરતાં જણાય, તો તેમને મુખારક !

આ નવલકથાનો પ્રથમ ભાગ “ બેરીસ્તરની ખેરી ” નામે નવી બીજી આવૃત્તિમાં જન્મ પામ્યો છે; તે માહેનું બાકી રહેલું પાત્ર-મંડળ આ નવીન ક્રંથમાં પુર્ણજીવન પામ્યું છે.

વાર્તાના ભાવ અને વસ્તુ-દર્શન, જગતમાં જેને જે અનુભવ થયા હોય, તેને લાગુ પડી જાય છે; ને તેથી તેના પર તેમને ખેદ કે દાસ્ય થાય છે, દોષ કે આનંદ પણ થાય છે; પણ તેથી લેખકનો શો દોષ ? ધૂવડ દિવસે ના દેખે, તેમાં સૂર્યનો વાંક ? સાકર ખાવાથી ગર્ધવો ભરી જાય, તેથી શેરડીના વાડ કાપી નાંખાય !—

જીવન—કર્મ સુધી પ્રયત્ન તો કરવોજ પડે છે. દરજીનો દીકરો જીવે, ત્યાં સુધી સીવે છે !—

કિન્ડરગાર્ટન સ્કોલ
ગિરગામ બેકરોડ
ડીસેમ્બર ૧૯૧૬
માર્ગશીર્ષ ૧૯૭૩.

ગા. ક. દેસવાડાકર.
(લેખક)

ૐ

દેલવાડકર વાર્તામાળા નં.

લીનાં

અથવા

પ્રિફ્લેસ-પેરીસ્ટર.

અદેખી આંખના કીડા, જુએ છે પ્રેમીને કામી;
 અલાવે શર્કરા કંકર સમી લાગે નજર ખામી.
 શીરીન ફરહાદ મળતુ ને રસિક લયલા અનુગામી,
 કહી શક્યો કહોને કોણ, પ્રીતિ વૈકુઠે ના જામી ?

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રેમ—કથાનાં સંસ્કારી પાત્રો.

રસિલો કંથ કુળજનો—વળી એ નાય ગોપીનો—
 ન મનમાં ભેદ છે જુદો, મુકુટ ને ટોપ ટોપીનો !
 કહો કયાં કૃષ્ણની સક્તિ, કરે છે જન્મતો ભક્તિ—
 પ્રીતિની લક્ષ્મી માયા, મીઠાવે દેહની મુક્તિ !

મનોહર ચન્દ્રિકા દેવી-રજનીદેવી, યુવાન અવસ્થાના અંકુરોમાં
મસ્ત બની રહી છે. સમુદ્ર સાથે જોડ કરે છે.

જેઈ ચન્દ્રને સાગર સુસ્નેહી પ્રેમના મોઝાવડે,
ઉછળી રહેલો વેગમાં, બહાલાં તણાં બહાલપ મળ્યે;
આકાશમાં છે એક, ને બીજો ભૂમિપર ઉછળે.
પ્રેમી તણાં અંશો, પ્રભુના પીડમાં પણ સાંપડે !

મુંબઈ નગરીના પશ્ચિમ કિનારાપર મહા માતા મહાલક્ષ્મીના સમુદ્ર
કાંઠા સામે, તોપખાનાની નજદીકમાં, ઉચી ટેકરી પર એક ન્હાનો પણ મું-
દર બંગલો, યુવાન દમ્પતીના મુખવાસી આનંદનું વિશ્રામ-સ્થાન થઈ
પડ્યું છે. આ નિવૃત્તાલયમાં પેલી લડીયર લવલી લીનાં-પ્રેમનાં પાત્રરૂપે,
બેરીસ્ટરની બૈરીની નવલકથામાં, બેન્ડ સ્ટેન્ડપર, રમતાં પંખીડાં સમાન
હિડતી આશાના નાવમાં બેઠેલી આપણે જોઈ-ને તે પછી એજ કુમા-
રિકા, વિક્ટોરિયા ગાર્ડનમાં, નિરાશાના તરંગો વચ્ચે અથડાતી, નિ-
હાળી, એજ યુવાન ગોરી રૂપસુંદરી પોતાના ભાવીના ભરથાર
જહોન સાથે, એકાન્ત અગાશીમાં ગેલ કરતી-મુખમાંથી હસતાં હસતાં
બાળે સમુદ્રમાંથી સાંપડેલા મોતી ખરી પડતાં હોય, ને ને પાછાં
સમુદ્ર, ઝીલીને એકડાં કરતો હોય, તેવાં રમતીયાળ-રમતમાં આવેલાં
દેખાતાં હતાં. ચન્દ્ર જ્યારે ભાન ભૂલીને-અદેખો બનીને, આ પ્રેમી
જોડલાંને તેનાં શિતળ તીર મારી, શાન્તિ માનતો હતો, ત્યારે આ
જોડલાં તો તેથી વધુ આનંદ પામતાં હતાં. કેમકે વિયોગીને* એ

* ચંદ્રશ્ચંદ્રકારાયતે મૃદુગતિર્વાર્તોપ વજ્રાયતે
માલ્યંશુષિકુલાયતે મલયજોલેપુષ્પલિંગાયતે ।
રાત્રિપુષ્પસતાયતેવિધિવશાત્ પ્રાણોમિમારાયતે
સાહંત. પ્રમદાવિયોગસમ્યે સંહારકારાયતે—

કીરણો દુઃખકર થાય છે !

આ સુંદરિકા, પોતાના ભાવી નાથને ભેટીને, પોતાના ઉપર પડેલી વિયોગ-વિપત્તિનું, પ્રેમ હૃદયથી ઉભરાતા અશ્રુ સાથે વર્ણન કરતી હતી-જહોન તેને હૃદયના આત્મીક ભાવથી એક દેહરૂપ પાત્ર થી ભીંજાવતો હતો, સારે પાછળના અંગલામાં નવીન કૌતુક અન્યું હતું. અને તે આ મધુર પ્રેમીયોના રસિક સમયમાં કંઈક ભંગ પાડતું જણાતું હતું. !

વાંચનાર ! તું આ “લીનાં” ને જાણતો હૃદય; અગર ન જાણતો હોય, તો તેની કથા સંભળાવું છું.

“ઝેરીસ્ટરની ઝેરી” નામની નવલકથામાં આ પાત્ર વિશલપુરના રાજવૈભવી ઠાકોર સાહેબ સાથે મહારાણીની કમ્પેનીયન તરીકે, જહોનના પ્રેમ વિયોગે, તેના પિતા સાથે ગર્હ છે-એટલુંજ અત્રે કહેવું ખસ છે; વિશેષ વર્ણન તો “ઝેરીસ્ટરની ઝેરી” વાર્તા વાંચીને તમ થજે-પણ તેમાં આ મધુરી લીનાં તો હજી વિશલપુર દરબારમાં રહી છે. અને જહોન તો વિલાયત આવી ગયા છે. આ બન્નેનો મેળાપ અહીં ક્યાંથી થયો હશે ? આ અધીરો ખુલાસો આપણે જાણવો જોઈએ; અને તે પ્રસંગોપાત જાણી લઈશું. પણ અહીં નજીક અંગલામાં જે કાળાહોળ થયો, તેમાં આ જોડાંની રસીલી રાત્રીમાં ભંગ કેમ પડ્યો ?

આપણા ક્રીકેસ ઝેરીસ્ટર મી. સુંદરલાલ જે, વિશલપુર રાજના દીવાનનો દીકરો, અને મહારાજના કમ્પેનીયન તરીકે વિલાયતથી પાછો ફરીને, પાછો સ્ટેટમાં મેજસ્ટ્રેટ તરીકે રહેલો હતો-તે આ નજીકના અંગલામાં એક ખૂતના કેસમાં સપડાઈ ગયો હતો-અને તે સંબંધી પુછપરછ કરવાને, એક પોલીસ અમલદાર, આ અંગલા તરફ આવ્યો હતો-નોકરે તેના આવાગમનની ખબર આપી હતી—

વાંચનાર ! વળી આ બ્રિફલેસ બેરીસ્ટર સાહેબ અહીં ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યા ! આ કર્મકથા જાણવા જેવી છે. માટે હાલ તો તે પાત્રો તરફ ફરીએ—અને પ્રથમ ખૂનવાળી જગ્યાએ જઈએ, કે ત્યાં શો ખનાવ બન્યો છે ?

હોન પદારથ હોત હય, ટળે નહિ પલ સાસ;
પ્રભાતમેં રઘુ રાજ તજ, ચલે ભાવી વનવાસ.

પ્રકરણ ૨ જી.

અજાણુ ખૂનના અપરાધી તરીકે બ્રિફલેસ બેરીસ્ટર.

મે માસની ગરમીના ઉકળાટથી અકળાઈને, વાલકેશ્વરનાં પણુ શ્રી-માન ગિરિનિવાસીઓ, લક્ષ્મીદેવીની ગરમીનો તાપ સહન નહિ થઈ શકવાથી, આ ગિરિશૃંગ તજીને, મહાબલેશ્વર અને મેથેરાન, નીલગિરી, ને નેનીતાલ, વગેરે શિતળ સ્થળોમાં જઈ વસ્યા હતા.

વાલકેશ્વર લતાનો જં કે કેટલોક ભાગ હીંદુ શ્રીમાનોનો છે; અને તે નિવાસીજનો બહુ થોડે અંશે, આ રૂતુમાં, હવા નિમિત્તે બહાર ગામ જાય છે; પણુ જે સમયથી મરફીબાઈની માયા આ પ્રદેશમાં પ્રસરી રહી, તે સમયથી વાલકેશ્વરના શ્રીમંતો યાત્રા પરિ-ક્રમણુ નિમિત્તે ચાર—છ માસ ઉત્તર હીંદનાં પવિત્ર સ્થળોમાં આત્યાં જાય છે; એટલે તેઓનો વસવાટ ઓછો હતો. અને સુધારક મંડળ, ગરમીની રજા ભોગવવા અને “ વેકેશન એન્જોય ” કરવા બહારગામ ઉપડી ગયા હતા.

વાલકેશ્વરનો ગિરિશૃંગ ખાલી જેવો હતો. નિશાચરોના ભય

માટે માત્ર રામોસીયોની કામ ચલાઉ નેમણુક થયલી હતી. અને તેના હાથમાં શ્રીમાનોના રાજમહાલયનો કબજો આવી ગયો હતો. ધનવંતોનાં નાણાં બેંકમાં હતાં. અને દાગીના—ઝવેરાત, અનામત માલ તરીકે અમુક મુદત માટે બેંકમાં મુકીને ગયા હતા, એટલે નિવાસ-શ્રમમાં ચોરીનો લય ઓછો હતો, છતાં શાહુકારી દેખાડવાને લેયાજી રાખ્યા હતા.

રાત્રીના બરાબર બાર વાગ્યાને સુમારે વાલકેશ્વરનાં પોલીસ સ્ટેશનપર ટેલીફોન આવ્યો, અને તે દ્વારા કોઈ અજણ્યા, નામ નિશાન નહિ જણાવેલા શખ્સે ખબર આપી, કે “વાલકેશ્વર ને હેન્ગીંગ ગાર્ડનના માર્ગ વચ્ચેની એક ગલીના ખુણામાં, એક શ્રીમંત જીવાન વિધવાનું ખૂન થયલું છે !”

પોલીસ પહેરેગીરે, તરત ટેલીફોન સાંભળીને પોતાના વડા અમલદારને ખબર આપી—અમલદારે પેલા પહેરેગીરને સવાલ કર્યો, કે “ટેલીફોન કહાંસે આયા ! કોનસા નંબર થા !” પહેરેગીર જવાબ દઈ શક્યો નહિ ! ડીટેક્ટીવ પોલીસની રીતિ મુજબ ખૂનની તપાસ કરવાનો આ મૂળ મુદ્દો ચુકાદા ગયો. ખૂનની ખરી ખાતમી મેળવવાનો માર્ગ અટકી પડ્યો.

અમલદાર પેલા પહેરેગીરપર ઘણો ગુસ્સે થઈ ગયો. અને એજ વેળા હથિયાર કબજે કરીને તેને ચોવીસ કલાક બરતરશીનો હુકમ આપી ચોકીમાંજ બેસાડી દીધો.

મી. સેંટ તરત પોતાના મદદગારોને લઈને મજકુર સ્થળે જઈ પહોંચ્યો ! છુપી પોલીસનો વડો પોતાની શાન્તિમાં નિદ્રાવશ હતો. મી. સેંટ સાહેબે, તેને પોલીસ સ્ટેશનેથી તરત ખબર આપી, અને અહીં તપાસ માટે આવ્યો.

આ બંગલો અંદરથી ઉઘાડો જણાતો હતો, પણ તેનો ગેટ બંધ

હતો. એક પોલીસ સિપાઈ, દિવાલ પર ચડીને અંદર ગયો. અને નજીકના તબેલામાં સુતેલા ઘોડવાળાને જગાડ્યો.

મધ્યરાત્ર સિપાઈનો સાદ સાંભળીને ઘોડવાળો ચમક્યો, અને પોતીઉ કુમ્મરે બાંધતો. આંખ ચોળતો ઉઠાડે અંગે, બહાર આવ્યો. પોલીસે તેને ગેટનો દરવાજો ઉઘાડવા હુકમ કર્યો—ઘોડવાળો ભાણીયો મભરાતો—અકળાતો કુચી લઈને દરવાજો ઉઘાડવા દોડ્યો. દરવાજો નજીક જતાંજ સાહેબને જાણ્યો, ને તેના હાંઝા ગગડી ગયાં, સાહેબે હાથ પકડીને એક તમાચા લગાવી દીધો, ભાણીયાથી જમ પડાઈ ગઈ, નેવોજ બીજા સિપાઈએ મોં આગળ હાથ ધરી દીધો. સાહેબે ધીમા અવાજે પુછ્યું,

“ કાંઈર કોન રહેતા હય. ઓર કોન આતા—જતા હય ? ”

“ જાબ ! છંતો હું ને મ્હારી બાઈ છિવાય કોઈ રેતું છે નથી, કામખી આવતું જતું છે નથી. ”

“ કાફરકા બચ્ચા ? જુઠ્ઠા બોલતા હય ! આતે છુપાતા હય ? આજ શ્યામકો ઓર રાતકો કોન આયા થા ! ”

“ કામખી નીં જાબ ! આપના હમ ? ” ભલા ભાણીયાએ ભોળપણમાં ભાંજરો વાટ્યો, સાહેબ વધારે શકમંદ થયો. અને ભાણીયાને લઈને બંગલામાં ગયો.

આહા ! એક ગૌરવરણી, કામળ તનની, ને સુંદર ગાત્રની, યુવાનીમાં લચેલી, વિખરાયલા વાળ સાથે ઉઘાડી આંખે, એ હાથ છુટા કરીને પ્રભુના આશરામાં પ્રાણ મુકી, દેહને અચેત જમીન પર ઢાળી પડી હતી. કોઈ પણ જોનારને તેની સુંદરતા પર મોહ થાય, કોઈ પણ પ્રેમીને તેનાં સુંદર વદન પર દયા આવે ! કોઈ પણ ધાતકીને તેનો ભાવ મેળવવાની હાલત થાય !—

નમણી અને ગોરી સુંદરી જાણે પરિતાપથી ચીમળાયણું કુસુમ

કેમ. નરમ થઈ ગયું હોય, જાણે પરિશ્રમથી સગભાં કેમ જાણે સહજ ચાલવાથી શ્રમિત થઈને મોંપર શીકશ આવી ગઈ હોય, એવી આ દુઃખિ મોહિની દેખાતી હતી ! એ દુઃખિયારી હતી ખરી, તેમજ તે વિધવા હતી. અને હીંદુવય પ્રમાણે જો કે તેને સૌભાગ્ય-સુચક પે-શાદ તજવો પડ્યો હતો, તોપણ બાળવયની આશાવંતી સ્ત્રી હોવાથી જીવન અને લાડકી તોવાથી, માએ સંઘાની પાંથી, ને હાથમાં સોના ની અંગડી રાખી હતી—સફેદ મલમલનો સાળુ ને સફેદ ચાળી, કસ કસતા અદનમાં પહેરતી હતી—વાળ સુંવાળા—રૂપાળા છુટાજ રાખીને ચાલતી—અને તે કમર તજીને ગંડરથળ સુધી પહોંચતા હતા—છાતીનો ભાર વધારે લચકતો હતો, આ સર્વ ચિન્હો, તેણીને વૈધવ્ય દશા-માંથી વિરક્ત કરનારાં હતાં. મુંબઈના મંદિરોના સ્પર્શથી મુક્તિ થવા અદલે તેને પાપના પુંજમાં નાખનારાં હતાં; તોપણ આ યૌવન-સુંદરીની ધનવંત અવસ્થા, અને મોટા ઘરની લક્ષ્મીવતી વિધવા હો-વાથી તે અનિદ્ર હતી—વળી ભગતડી—સાધુડીરૂપે રહેલી હતી, એટલે જગત ગાતું હતું. તેનું મન તો વિલાસી હતું.

આ મહા રૂપવતીનું ખૂન કાં તો ધનની લાલચ અથવા તો તનના ગૌરવણાને લીધે થયું હોવું જોઈએ, એવી કલ્પના થતી હતી, કાં તો તેના કોઈ આશંકે, એ સ્ત્રીના પવિત્ર ધર્મ જાળવવાના આગ્રહે, દાખી નાખી હોવી જોઈએ, અથવા તો ધન લોભ સંબંધે તેના બાળ કહાડી નાખ્યો હોવો જોઈએ, આ કલ્પના ડીટકટીવો પણ કરતા હતાં! સુંદરી સહજ દમ લહેતી જણાતી હતી. ને તેથી તેની છેવ-ટની જીખાની લેવા ડીટકટીવ ગોરો અમલદાર પોતાના રૂઢા સાથે અંગણની અંદરથી બહાર આવ્યો. ઘોડાવાળાને શામદામ બેઠે સમ-જાવ્યો, પણ એ ભાણીયો એકનો એ થયો નહિ.

ઘોડાવાળાને એકના ઓટલા નજીક બેડી હાથમાં નાખીને

એસાડ્યો—અને ઓટલા પાસે સિપાઈ બેઠો. એક સિપાઈને બંગલાની આસપાસ ફરતો રાખ્યો. સાહેબ અને તેનો વિશ્વાસુ પગી, ગેટ પાસે આવ્યા; અને આ બાનુના એક શ્રીમંત સગાનો પત્નો મેળવીને તેને ટેલીફોન દ્વારા એકદમ બોલાવ્યો—

એ સગો આવે, તેટલાં સરકારી ડોક્ટરને તેમજ મેજિસ્ટ્રેટને પણ ટેલીફોનથી ખબર આપી—અને મી. સેન્ટ પોતાના ડીવીઝનમાં બનેલા બનાવના અપરાધીને શોધી કહાડવાની કલ્પના કરવા લાગ્યો.

હજી દસ મિનિટ થઈ નહિ, ત્યાં બંગલાની આસપાસ ફરતા રામોસીએ, બંગલાની દિવાલની અંદરની એક ન્હાની બારી, જે પાછલા ભાગમાં પડતી હતી, ત્યાંથી કોઈ શખ્સને પસાર થતો જોયો, આ શખ્સ અજાણ્યો, અને ભયથી જાણે ડગલાં, ભરતો હોય તેવો લાગ્યો. સિપાઈને ખરેખર શક ગયો, કે આ શખ્સ કોઈ ભેદી આદમી છે.

સિપાઈએ ધીમે પગલે પોતાના એક સાથીને ચેતવ્યો—ને જ્યાંથી એ શખ્સ આવ્યો હતો, તે દિવાલની બારીના રસ્તા પર જવા ફરમાવ્યું; તે સિપાઈ ગયો—અને આ પેલો શખ્સ અંદર આવવા લાગ્યો. તેવોજ સિપાઈએ પાછળ જઈને તેને પકડી લીધો—અને સિપાઈઓને જૂમ મારી—આ જૂમ સાંભળતાંજ સાહેબ અને સર્વે સ્ટાફના સિપાઈઓ આવી પહોંચ્યા—આ બિચારા ભલા શખ્સનાં તો હાંઝાંજ ગગડી ગયાં—તરતજ તેને કેદ કર્યો—સાહેબે તેને પુછ્યું. ” હું કોન હય ? ઈધર આંધી રાતકો, દૂસરેકા બંગલાકા કમ્પાઉન્ડમાં કયું આવ્યા ?—

સાહેબના સવાલનો જવાબ આપવાને આ શખ્સ અશક્ત નિવડ્યો—પોતાનો વાજબી બચાવ કરવાને નિષ્ફળ નીવડ્યો, શકમંદ સ્થિતી જોઈને સાહેબે તેને પોતાના અપરાધી તરીકે કેદ કર્યો—લગ-લગ પાંચ-સાત મિનિટ સુધી તેની તપાસ આવી—પણ પેલાથી કશું બોલાયું નહિ ! જે ચાર તમાચા ખાધા—ફાટેલા પોલીસ તરફડાઓના.

ઘાતકી મારનો સ્વાદ ચાખ્યો—કેવલ નિર્દોષ છતાં ભૂલા—ભટકેલા ખિચારા આ ગર્ભશ્રીમંત ધરના જીવાનને ખૂની તરીકે પકડ્યો ! જ્યારે સાહેબે તેનો વેશ અને દેખાવ જોયો, ત્યારે જરાવારે ધીરજથી જવાબ દેવા ફરમાવ્યું. એ વખતે તે થોડુંક બોલ્યો.

બેરીસ્ટરનું કહેવું કંઈક સાહેબે ખરું માન્યું—પણ તરત વેળા આ સ્થળે તેનો કંઈ પણ વિશેષ ખુલાસો સાંભળવા ના પાડી—એટલામાં ડોક્ટર આવી પહોંચ્યાથી, આ શખ્સને પોલીસ સ્ટેશને લઈ જવાં સિપાઈઓને હુકમ થયો, ને તે તેને લઈ ગયા !

મી. સેન્ટ તથા ડોક્ટર બે સિપાઈઓ સાથે ખૂનવાળા બંગલામાં ગયા—પણ અફસોસ ! જે જગ્યાએ ખાનુ અચેત પડી હતી, ત્યાંથી તો તે ઉડી ગઈ ! અનેઓમેર જેતાં તેનો પત્તા ન મળ્યો ! મી. સેન્ટ તો ખરે જંખવાણો પડી ગયો. આમ તેમ જોવા લાગ્યો—કાંઈ પણ સ્થળે એ ખાનુ માલમ ન પડી, ડોક્ટર હેરત થઈ ગયો ! મી. સેન્ટે ઘણા અફસોસ અને અચરતી સાથે કહ્યું “ વેરી સોરી ! વન્ડરફુલ કેસ ! મુઠ્ઠું ક્યાં ગયું ! ” પોતાની ચાતુરી ચીમળાઈ ગઈ. ડોક્ટર કંઈપણ બોલ્યા વિના નિસાસો મુકીને ચાલ્યા. મી. સેન્ટ પોતાના ટાફ તરફ રાતી આંખે જોતો નીચે ઉતર્યો—ડોક્ટર અને સાહેબે બે મિનીટ એક તરફ ઉભા રહીને વાત કરી—મેજસ્ટ્રેટને પણ ખાનગી ખબર કરી. શી વાત કરી, તે સિપાઈઓએ ન જાણી ! ડોક્ટર હજી રવાના થાય, ત્યાં તે ખાનુનો એક અલગનો સગો આવી પહોંચ્યો. મી. સેન્ટે તેમને આ અજાણીની વાત કરી—ડોક્ટર પોતાને ધેર રવાના થયો—અને મી. સેન્ટ, આ ગર્ભશ્રીમંત શેઠીયાની ગાડીમાં પોતાના સેકશનવાળા બંગલામાં ગયા. મી. સેન્ટે પેલા પકડાયેલા શખ્સને આ ગૃહસ્થની નજરે પાડ્યો, આહા ! તાજુબી ભરેલી રીતે તેણે આ શખ્સને જોયો ! આ તો મી. સુંદરલાલ બેરીસ્ટર !—

વાંચનાર ! આ સુંદરલાલ પોતાની પ્રીય પત્નિ મનોરમા બી. એ. ના સ્વર્ગવાસ પછી મુખ્યપદ છોડી ગયો હતો અને પિતાના તથા સાવકી માતાને તેના પુત્રના મરણ પછી તેનો વારસો લેવા, તથા વિશળપુર સ્ટેટમાં મેજિસ્ટ્રેટ તરીકેની જગ્યાનો આર્જ લેવાને નવલ-પત્નિને લઈને, મનુના નિરાશા લય્યાં નિસાસા સાથે તથા પેલી લન્ડનની ગોરી મડમડી હેલનના આપ સાથે વિશલપુરના ડાકોરની નવી કૃપા મેજવવા અમદાવાદથી ઉપડી ગયો હતો એ બહાદુર બેરી સ્ટર સાહેબ, અરધી રાત્રે આ જગ્યાપર, ખૂનના મહા અપરાધમાં ક્યાંથી ફસી પડ્યો હશે ?

કુદરતની ગતિ વિચિત્ર છે ! ભલા કામનો બદલો જેમ વહેલે- નહિ તો મોડે છે. તેમ જૂડાં કામનો બદલો પણ તેવાજ અરસામાં, પુન્ય પરવારી રહ્યા પછી મળે છે. માણસ માત્ર નાહક પોતાના ડહા-પણમાં ડોળાઈ મરે છે. પ્રભુની ગતિનો કોઈ પાર પામી શકતું નથી. નાસ્તિકો નાહક ગાડાં નીચે જતાં ફૂતરાની ઇચ્છા પ્રમાણે જગતનો ભાર પોતાને માથે ખેંચી લે છે. જે થાય છે, તે કેવલ માણસની ભૂલથી થાય છે ! પણ પ્રભુ જેવું છેજ નહિ, એટલું કહેનારા જખ મારે છે; જ્યારે તેનો પડછંદો કાને સંભળાય છે, ને પડછાયો નજરે પડે છે, ત્યારેજ તે લાચાર બનીને કણુલ થાય છે—ક્યાં કર્મનો બદલો અહીંનો અહીંજ છે. આ હાથે દે, ને આ હાથે લે, એ સર્વ અ-હીનું અહીંજ છે.

બેરીસ્ટર મી. સુંદરલાલે, જેમ પોતાનો આર્યધર્મ, આય સં-સાર અને આર્ય સુખ ગુમાવ્યું તેમ ઇશ્વરે પણ તેને એજ દ્વારા આ સ્થિતિએ પહોંચાડ્યો. આહાર વિહારમાં બ્રહ્મ થયો, ધર્મ—કર્મમાં બ્રહ્મ થયો, આચાર વિચારમાં બ્રહ્મ થયો, માતૃપીતાને ભૂલી ગયો, દાદા—દાદીને દુઃખી કર્યાં, પરણેલી સ્ત્રીનો પરિત્યાગ કર્યો ! સ્ત્રીને દગો

દાધો ! વિદ્યાને લાત મારી ! લક્ષ્મીને દુર કરી, ન્યાય-ધર્મને વિસારી
દાધો ! અને માત્ર પોતાનેજ હાથે પોતાનું સુખ સંપાદન કરવા
જતાં અંતે ખૂનના મહા અપરાધમાં ફસી પડ્યો.

વાંચનાર ? વિશળપુર સ્ટેટમાંથી બેરીસ્ટર સાહેબ શી રીતે
અહીં આવ્યા ? તે સંબંધી ખૂનના કેસમાંથી જે હકિકત હાથ ચડે
તે પહેલાં આ વાર્તા સાથે સંબંધ ધરાવનારી કથા થોડી ત્હારે જા-
ણવાની જરૂર છે.

ડીટેક્ટીવ સાહેબ તો પોતાના કાર્યમાં તક્ષીન થયો છે, પણ બેરી-
સ્ટરની કંમકથા અધુરી રહી ગઈ. તે તરફ આપણે નજર કરીએ !
પ્રથમ વિશળપુર સ્ટેટનો મામલો જોઈએ કે ત્યાંથી બેરીસ્ટર સાહેબ
શી રીતે છુટા પડ્યા ! લીનાં અહીં શી રીતે આવી ચડી ?

પ્રકરણ ૩ જી.

વિશળપુર સ્ટેટનો રાજમામલો.

હુન્નર કરે હુન્નર, ભાગ્ય વીણ મળે ન કોડી,
જયે દરિયા પાર, અગર લઈ લોટો દોરી;
આગખોટમાં જય, વેગમાં વિપુ વધારી,
ભાગ્ય તારમાં જઈ, ચાર ગાઉ જેસે અગાડી;
કિરતાર તણા એ ખેલને, પહોંચી નહિ વળાય છે;
માણસ બહુ ચંતન કરે છતાં, હરિનું ધાર્યું થાય છે.

બ્રિટિશ રાજ્યની ખોલ બાલા ! અંધ બારણે લલે તપાસ ચાલે,
તો પણ ધનિસાફ દેવીની દેવડીના તે દરવાજા ખુલ્લાજ રહે ! સ્વાર્થના
સંભ્રામમાં લીલાં-મુકાનો ભેદ તો અમાદિ કાળથી વટલી ગયેલો છે;

એટલે હીંદુ, મોહમેદન કે અવર રાજ્ય લોભીઓની યુક્તિ-પ્રયુક્તિની પ્રશંસા કે અવગણના કરવી અનુચિત છે; તોપણ એક સામટો સરવાળો લખને ત્રાજવામાં તોળતાં, કેવળ શુદ્ધ અંતઃકરણે કથુલ કરી શકાય, કે હીંદુ પર બ્રિટીશ વાવટો અમર રહે.

કેટલાંક દેશી સ્ટેટના સિપાઇઓની જાહેજલાલી યાને જોલાડીનો દોર દમામ, ઈંગ્લાંડની સલ્તનતના વડા લશ્કરી અમલદાર કરતાંયે ચડે !! યાને આંખો ન્યારે ફળે, ત્યારે નમે; અને તાડ ન્યારે ફાલે, ત્યારે ઉંચો વધે ! બ્રિટીશ ન્યાય ન્યારે અપરાધીઓનો ખચાવ કરવાની તક આપે, ત્યારે દેશી સ્ટેટના કેટલાંક અંધાધુંધી કારભારમાં, નિર્દોષનાં નામો પર કાળી ટીલી લગાડી, તેનાં તન-ધન ઘોળે દહાડે લુટીને, તેને કેદ કરે, અથવા તો દેશ પાર કરે; અને ન્યારે ભાગ્યયોગે તક મળે, ત્યારે પાર્લામેન્ટ કમિટીના કાન ખુલ્લા કરીને બ્રિટીશ મદદથી ન્યાય મેળવે ! એવા પ્રસંગે દેશી સ્ટેટને તેની પ્રજા આહે, કે બ્રિટીશ વાવટાને ?

એક કોઈ દેશી રાજ્યએ ઉડાઉપણામાં રાજનો ખજનો ખાલી કરી દીધો. રાજની ઉડાઉ રાજનીતિથી સમજી ને શાણી પ્રજા ચેતી ગઈ, એટલે પોતાના માલ-થાલનાં રક્ષણ માટે યુક્તિ-પ્રયુક્તિ કરવા માંડી; એક વેળા રાજ પૈસાની તંગીમાં આવી પડ્યો. અને એ ગામના શાહુકારને પકડ્યો. લાજમાં રળતો શાહુકાર પગે પડીને બોલ્યો, કે હું માત્ર આખરથીજ ધનતદાર કહેવાઉં છું, મહારી કને કશું ધન નથી; તોપણ રાજ્યએ જોર-જુલમથી બૈરાં-છોકરાંના દાગીના ઉતારાવી, ઘર-ખાર લુટીને રાજની સરહદ પાર કરવાનો હુકમ આપ્યો.

* ઇ. સ. ૧૮૬૭ ના ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ ના એક અંકમાં, જુની દેશી રાજનીતિનો એક દાખલો છપાયેલો બચપણમાં વાંચેલો કેષક યાદ છે, તે અત્રે સ્મરણમાં આવે છે !

શાહુકારની પુત્રવધુ બહુ રૂપાળી તેમજ ચચળ હતી-તેણે થોડી થોડી રકમ એકઠી કરીને છાણામાં દબાવેલી, તેનું મોઢવું સાથે લઈ જવા દેવાને રાજા કને હુકમ માગ્યો-રાજાને કાને એ અરજ સાથે એવી વાત આવી, કે એ સ્ત્રી ધણીજ ખુબસુરત છે ! રાજાએ પેલા શાહુકારને હુકમ કર્યો, કે “તારી પુત્ર વધુને રૂપરૂ અરજ કરવા મોકલ્યાથી ઘટતો હુકમ આપવામાં આવશે” આ હુકમથી તો શાહુકાર એવડી આશ્ચર્યમાં આવી પડ્યો. અને “સ્ત્રીની બૂદ્ધિ પાનીયે !” તેમ સ્ત્રીની અફલે ચાલવાથી આ પરિણામ આવેલું જોઈને ચિંતાતુર થયો. પોતાને ઘેર જઈને શેઠાણીને આ વાત કહી. બન્ને જણુ વિચારમાં પડી ગયાં. પુત્રવધુએ પાછળ ઉભી રહીને સાંભળેલી વાતથી બહાર આવી બોલી. “સાસુજી ? તમે મહારા સસરાને રાજગઢમાં મહારી સાથે મોકલો-તેઓને મહારા રક્ષણુ દાતાનો (પહેરેગીર) વેશ લેવો પડશે, એથી આપણું સર્વ સંકટ ટળી જશે. શાહુકારે લાંબો વિચાર કરીને પુત્રવધુની હિંમતને ટેકો આપ્યો, ને સસરાતથા વહુ દરબારગઢમાં ચાલ્યાં-રાજાને ખબર કરવામાં આવી. સસરા દરવાજા પાસે બેઠો. ને વહુ અંદર ગઈ. રાજા તો તેને જોઈને દંગજ થઈ ગયો. જેવો તેને ભેટવા ગયો, તેવીજ તેના મોં સામે છરી ધરી દીધી, તરત રાજા શરણાગત થયો. રાજા અને નગરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો, પણ જીલ્મી રાજાના ચોચ વલણથી, ને શાહુકારની વહુની હિંમતથી સઘળું સમાધાન થઈ ગયું. ને શાહુકાર તેમજ રાજ-પ્રજા સારી સ્થિતિમાં આવી ગયાં-પણ રાજા ઉપર તેના વંશજો માંહેનો ખરો ક્ષત્રી બચ્ચો યુવરાજ પદ પામ્યો, ને રાજ-પ્રજાની આબાદી થઈ !

જે કાળે સુંદરલાલ બેરીસ્ટર, વિશાળપુર સ્ટેટના સર ન્યાયાધીશના હોદ્દા ઉપર પધાર્યા, તે વખતે આ સ્ટેટ વિચિત્ર સ્થિતિમાં હતું, એ વાત વાંચનારથી અજાણી નથી. મી. મેકલીનના ગુજરી

જવા પછી, મીસ લીનાં જ્યારે મહારાજને શરણુ થઇ, અને પોલી-
ટીકલ સાહેબ, મી. સ્ટીલ કફ થયો, તે વખતથી રાજ્યમાં સડો
પેઠો. ને સંપ બદલે શત્રુવટ, તથા સુખ બદલે અશન્તિ વધવા માંડી.

વિશળપુર સ્ટેટની ખટપટ વધારનાર મીસ લીનાં હતી. મહારાજ
તેણીના પર આશંક હતો. સ્ટીલ સાહેબને તે પસંદ નહોતું. જુવાન
અંગ્રેજ બાળાને એક દેશી ઠાકોરડો પોતાની પ્રિયાંગના કરીને ફરે-
હરે, એ આ અંગ્રેજ અમલદારને પસંદ નહોતું; વળી મીસ લીનાં એવી
તો ખુબસુરત ને મનમોહક હતી, કે કોઈનું પણુ દીલ ખેંચી શકે !
વળી ગોરી ચામડીની પાશ્વિમાત્ય પુતળી, ને રાજતેજમાં રમતી રમણી
બાળા હતી, એટલે આ કાળા લોકોમાં તે માનવંતી ને મોહક લેખા-
તી હતી. એ ખાતર મહારાજને સ્ટીલ સાહેબ વચ્ચે ખતરો પડ્યો
હતો. અણુખનાવને શત્રુવટ જરૂરી રહી હતી.

બેરીસ્ટરનો બાપ ચંદ્રવદનરાય વિશળપુરનો દિવાન હતો. અને
સ્ટીલ સાહેબની ખટપટમાં મહારાજની કફળીમાં આવી પડ્યો હતો.
અને કમ ભાગ્યે તે કોલેરાનો ભોગ થઈ પડવાથી આખા કુટુંબનો
ચોવીસ કલાકમાં નાશ થયો હતો. ને તેજ અરસામાં બેરીસ્ટર સાહે-
બને તાર મળવાથી વિશળપુર ગયો હતો. ત્યાં પીતા તથા સાવકી
મા અને ભાઈને સ્વર્ગે પહોંચાડીને, પાછો મુંબઈ ફરતાંજ, પેલી
હેલનના લેટરે ઝગડો જગાડ્યો હતો. મનુનું માયું ફરી ગયું હતું, ને
કૃષ્ણલાલ સોલીસીટરે ઘર જમાઈ ધાન-ખાઉ બ્રીફલેસ બેરીસ્ટરને
પાણીયું દેધને બંગલો ખાલી કરી, મનુ સહિત વતન ચાલ્યા ગયા હતા.
મનુનું ભાગ્ય તે દિવસથી આથમ્યું હતું. અને શારદાનો સિતારો
ચમક્યો હતો. આખરે બેરીસ્ટર બે હોદ્દા મેળવવાજ ભાગ્યવંત થયો
હતો. એક શારદા જેવી સુંદર સ્ત્રી, ને બીજો વિશલપુર સ્ટેટના મીઠા
જડજની પદવી-એથી તેનું ગુમાન વધી પડ્યું હતું, પણ ત્યાં તેનું
શું થયું, એ જોઈએ.

પ્રકરણ ૪ થું.

રાજની દાનત બગડે, ત્યારે રાજ-પાય નબળો પડે.

“યથા રાજ તથા પ્રજા” એ કહેવત ખોટી નહિ હોય ! જ્યારે રાજની દાનત બગડે, ત્યારે રાજનો પાયો નબળો થાય ! પ્રજાને હુલવાની ઇચ્છા રાજ કરે, ત્યારે દેશમાં દુકાળ, રાજમાં કુસંપ, અને પ્રજામાં અશાન્તિ પેદા થાય છે. વિશલપુર સ્ટેટમાં એજ પ્રમાણે થવા લાગ્યું. મહારાજાએ લીનાને પોતાની પ્રીયા તરીકે ગણવાનો ઇરાદો રાખ્યો, અને જનાનામાં રાણીયો વચ્ચે વૈરભાવ ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે રાજ અમલ પણ આંધળો થવા લાગ્યો. ખરા પ્રમાણીક અને રાજલક્ષ્મી અમલદારો દુર થયા. અને ખુશામતીયા તથા સ્વાર્થી ટોળાંને રાજસ્થાનમાં જગ્યા મળી.

દિવાન ચંદ્રવદનરાય જે કે ધન-લોભી હતો, પણ રાજ્યની બહેતરી માટે એકકો હતો. વિશાળપુરના મહારાજાને ગાદીએ લાવવા માટે ઘણીજ ખટપટ કરી હતી. તે ગાદીના કેટલાક નવા હકદારો ઉભા થયા હતા. અને આ ગાદીવારસ જે કે કાદ પરાયા પેટનો હતો, ખરો ક્ષત્રીખીજ નહોતો, તે છતાં તરેહવાર ખટપટ કરીને ગાદી વારસ ઠરાવી દીધો હતો. તે તેથી મહારાજાનો માનીતો થયો હતો. અનેક ઇનામો તક મેળવી હતી. રોકડ રકમ સિવાય ખીજ બક્ષીસ હરામ હતી. પ્રદેશી લાઇ અને વાંદરા જેવાં રમકડાંને ફરતાં વાર શી ? આજે મહેરબાની ને કાલે કદા થનારા વ્યસનીયોનો વળી વિશ્વાસ શો ? ઘર-બાર કે વાડી-ખેતરો અથવા ગામ-ગરાસ બદલે રોકડ રકમ એકઠી કરી હતી. એવી મતલબે કે જે દલાડે ઓંચીતું ને છાનું ઉપડી જવું હોય, ત્યારે સ્થાવર મીલકત ખાતર જવનો

નેખમ ન થાય ! પણ ઇશ્વરનું ધાર્યું જીવું જ હોય છે.

ચંદ્રવદનરાયે દેશી રાજની અવકૃપા વેળા છુટવાના ધણા ઉપાયો રાખેલા હતા, પણ તેણે મેળવેલી મીલકત ત્યાંજ રહેવાની હશે એટલે કુદરતે ઓચીંતો ફટકો માર્યો. એકદમ આખા ઘરનાં માણસોને કાલેરા લાગુ પડ્યો. ને ચોવીસ કલાકમાં સઘળું સાફ થઈ ગયું. બેરીસ્ટર સુંદરલાલ તેનો એકલો હકદાર વારસ હતો. પણ તે મુંબઈથી આવી પહોંચે, તે દરમ્યાન મહારાજ સાહેબે દિવાન તથા તેનાં સર્વ કુટુંબને અગ્નિદાહ કરાવી દીધો હતો. ખાસકરીને તે મરનારની કને એકલાખ ને છપ્પન હજારની પ્રોપર્ટી નોટો હતી. એ સિવાય દાગીના અને રોકડ પંદરસો જેટલુંજ હતું.

બેરીસ્ટર વિશળપુર આવ્યો, ત્યારે મહારાજાએ તેની ચોચ પરોણાગત કરી. અને તેની પરથી મન ઉતારે કરાવનાર તેનો પિતા હતો, એમ પણ જણાવ્યું. હવે પોતાનો ચાહ તેમના પર ચડ્યો છે, કેમકે નિર્ભય છે, માટે બેરીસ્ટરે સ્ટેટની સરવીસમાં દાખલ થવું. અને મિત્રતા સાંધવી. મહારાજાની આ જીક્તિમાં જે ભેદ હતો, તે કંઈ બેરીસ્ટર સાહેબ પારખી શક્યા નહિ. તેમને મહારાજાની મમતા તથા દીલસોજી ખરી લાગી. અને બ્રીફલેસ બેરીસ્ટરે વિશળપુર સ્ટેટમાં આવવાનો ઠરાવ કર્યો. બેરીસ્ટર, સ્ટેટમાં આવ્યા પછી તેના પિતાની જંગમ મીલકત સોંપી દેવા મહારાજાએ જણાવ્યું. જે બેરીસ્ટરે પણ તે કબુલ કર્યું. આ ખુશ સમાચાર લઈને બેરીસ્ટર સાહેબ પોતાની સુધરેલી બી. એ. સ્ત્રીને લેવા મુંબઈ પધાર્યા, પણ ત્યાં તો જળમાં દાહ ઉઠેલો દીકો. અતે પોતાના સાવકા ભાઈના સગપણવાળી શારદાને પોતેજ પરણ્યો. ને વિશળપુર આવી પહોંચ્યો.

આ વાર્તાના પાંચો અઢીથી શરૂ થાય છે. મહારાજાની દાનત બગડી હતી. દિવાને એકઠી કરેલી દોઢ લાખની મીલકત પોતે પચાવી

પાડવી હતી, ને તેથીજ બેરીસ્ટરને બગલમાં લઈ તેને થાપ આપવાની હતી.

બેરીસ્ટર, દેશી રજવાડાના પ્રપંચથી અજાણ્યો હતો. ને તેથી તે સજડ થાપ ખાઈ ગયો હતો. દેશી રાજના પ્રપંચોથી તો પ્રભુ પણ કંપતો હશે. એમ બેરીસ્ટરને અનુભવ પછી લાગ્યું હતું. આ પ્રપંચો કેવા પ્રકારના છે, તેનો પણ કંઈક ચિતાર નેહ્યો.

પ્રકરણ ૫ મું.

શ્રીફલેસ બેરીસ્ટર !

મેલ જાય ધુએ, ને આદત જાય મુએ.

“ખરું કહેજો, મી. સુંદરલાલ ? આટલાં વર્ષ દરમ્યાન કેટલીયાર ઍલેક્ષી હોટેલની મુલાકાત લીધી હતી ? ને જૂઠું ખાલો, તો તમારા મરનાર બાપના સમ ?” મહારાજાએ શ્રીફલેસ બેરીસ્ટરને બનાવવા માંડ્યા.

કેટલાક દેશી રાજાઓના મનમાં એવોજ ખ્યાલ બેસી ગયો લાગે છે, કે દુનિયામાં હાપણનો વારસો પોતાનેજ મળેલો છે. કેટલાક ખુશામતીયા અને પેટભરા હલકા પ્રકારના લોકો પોતાની હજુરમાં હાં જી હાં કરે, ને રાજનાં રમકડાં થઈ રહે, એટલે રાજા લોકો એમજ સમજે, કે હમારું કહેવું, ને કરેલું ખરુંજ હોય છે. ગરજના માર્યા રાજની ખોટી વાતને પણ ટેકા આપે ! રાજાઓ મશ્કરી કરીને મન રીઝાવે, નવરા બેઠા નખોદ વાળે, એટલે તેને મન ડાલ્યા ! !

“બાપુ ! આપે અમને પ્રથમથીજ હોટેલ બતાવ્યું, પછી શું

પ્રુછવાનું હોય ? ” બેરીસ્ટર અગ્રી થયા.

“ તમારાં લેટ વાઇફ તો તમારાં દુઃખ રડીનેજ ગયાં ? ”

“ તે તો પ્રભુ જાણે, પણ ગયાં તો ખરાં ! ”

“ તેમને તમારી સોસાયટી પસંદ ન હશે ! ”

“ તે તો દારૂ ને મંદન વિના ખાતાંજ ન હતાં ! ”

સર્વે હસી પડ્યા—પોતે પણ મૂર્ખો હસ્યો.

“ બબ્બાની બાટલ કેટલા દહાડામાં કેટલી ચાલે, વારૂ ? ”

“ એક દહાડામાં એક તો જોઇએજ કની, બાપુ ? ” એક હજુરીયાએ પુરવણી કરી.

“ વારૂ, કોઇ દહાડો નાચ-ગાણામાં નામ ખરાં કે ? ”

“ હાજતો ! મુંબઇના શેડીયાના છોકરાઓના સાથી તો હમારા જેવા નવરાજ કની ? વગર રજેલું ધન, પછી નાંખવું ક્યાં ? ”

“ કોઇ એવો બીલ્લુ આપણે માટે શોધી કહાડોને ? ”

“ આપની પાસે એવો કયો કિમીયો છે કે તે લલચાય ! ”

“ અરે પરાણાગનમાં પુરા કરી દઇશું. ”

“ તો તેવા પણ ધીમે પગલે શોધી કહાડીશું. ” બેરીસ્ટરે બનાવ્યા. એટલામાં નાટકવાળાછોકરા આવ્યા. સિપાઈખખર લાવ્યો. છગનીયો ને મગનીયો બન્ને પધાર્યા. મહારાજને નમ્યા. ને બેઠા.

“ અલ્યા છગન ? તું તો હવે જુવાન બૈરી જેવો બની ગયો !

“ અને આ મગનીયો પણ ક્યાં કાચો છે ! બેરીસ્ટર ? તમને મોહ થાય છે ખરો ? ” રાજ સાહેબે કહ્યું.

“ આ છોકરાઓને ઘડતાં ઇશ્વર બૂલી ગયેલો લાગે છે.

“ એ છોકરાઓ જતાં છોકરીઓજ છે. ”

“ બેરીસ્ટર સાહેબ ? તમે હવે નવો કળા-આદર્શ શરૂ કરો ! નાટક લખવાનો શિક્ષણીય માર્ગ હો ? ” મહારાજએ ટકાર કરી !

“પછી ન્યાયાસન પર કોણુ ખીરાજશે ?” —

“તે ક્યાં વારસામાં જડ્યું છે ! કાલે ઉઠીને મુંબઈ ગયા, તો ત્યાં ક્યાં તમારે માટે ખીર તૈયાર છે ? કોઈ છગનીમા-મગનીયાની જોડી પકડી લેજો, ને એકાદ બે નાટકો લજવાવજો—એટલે બોલ બાલા !” મીજલસના મસાણી મસ્તાનીયોએ ટકાર ચલાવી !

“બાપુ ? આજકાલ હવે અમારા લોકોનું નામ નહિ લેવાય હોં!!” મગનીયે હસીને કહ્યું.

“કાં ? શું રાજનો દંડ મળ્યો છે કે ?”

“હાજ તો ! હવે તમારા જેવા બાપુના પ્રતાપે અમારે કેવળ નાચવાના કામમાં જ હાંધગી ગાળવાના નથી. યુનિવર્સિટીની ઉચ્ચ કેળવણી પામીને અમારા જનભાઈ કેટલાક બેરીસ્ટર થાય છે. કેટલાક વકીલોને ત્યાં કલાર્ક રહેલા છે. કેટલાક લેખકો બન્યા છે, અને કેટલાક નાટક કંપનીના માલિક બન્યા છે.”

“હા. બાપુ ! અને કેટલાક પર તો કોઈક શ્વાહુકારની ખાનદાની વડુ—મેટ્રીયો મોહી પડી છે.”

“બસ ! બસ ! બસ ! એ છંદલો સવાલ સરસ છે. ત્યારે મુંબઈમાં પોલમપોલજ ચાલતું લાગે છે, હોં !” મહારાજાએ કહ્યું.

“તેમાં શું શક ? શેઠ જન્ય વેપલો કરવા, ત્યારે શેઠાણી જનમ મંદિરે પેમલો ફટવા !”

“અરે બાપુ ! નાટકના છોકરા પર તો મોટા મોટા મુંબઈના શેઠીયાં પણુ શીદા છે ! આજકાલ અમારો દહાડો તો સાતમા વ્યાસમાન ચડી ગયો છે.”

“અને શેઠાણીયો ક્યાં કમતી છે ! ગોરા ગુલાબ જેવા, શુભશુભનાં બચ્ચાં જેવાં રમકડાં રમાડતાં બજો મોંના પાણીયે સ્પર્શતાં નથી.”

“અને જ્યારે સ્ટેજ પર જૈરી બનીને આવે છે, ત્યારે તો જાણે દેવસુંદરી સ્વર્ગમાંથી ઉતરી આવી !”

“આપણો જગન-મગન પણ તેવાજ રસીયા છે. મ્હારો વિચાર એવો છે, કે આ બંને નાયકને વિલાયત મોકલીને બેરીસ્ટર બનાવવા ને તેની જીંદગી સુધારવી.

“બાપુ ! નાટકમાં નાયતાં નાયતાં તો હવે થાક્યા છીએ ! આપ જેવા પારસમણીનો સંગ થયો છે, જે”-આપદાદાની વિદ્યા ચલાવી.

“તમને આવતે વર્ષે વિલાયત મોકલવાનાજ; પણ તે પહેલાં થોડું અંગ્રેજી જાણી લેજો ! બેરીસ્ટર સાહેબ તમને બધી વાત સમજાવશે. વિલાયતની રીતભાત જણાવશે. પણ ત્યાં જઈને જોરી ગો-રીયોના લોભમાં ન લલચાતા હોં ! કેમ બેરીસ્ટર સાહેબ !” મહારાજાએ વ્યંગમાં કહ્યું.

“જુવાન છોકરાઓનો કશો ભરસો નહિ !”

“બેરીસ્ટર સાહેબ ! ત્યારે આપ સાહેબનું શું ?”

જગનીયાએ લવાઈ ચલાવી.

“તે પણ ફૂપ્યા હતા, વળી બીજું શું ?” ખવાસે કહ્યું.

“પણ અંતે તો પાર તરી આવ્યા ?”

“તે તો બેરીસ્ટરની ખુબી છે. પણ આજે કયું નાટક કરવું છે ?

“બાપુનો હુકમજ લેવા આવ્યા છીએ.”

“આજે ભરથરીનું નાટક કરો, ને ગામમાં શેઠ-શાહુકારોને આમંત્રણ કરજો.” મહારાજાએ હુકમ કર્યો.

“વાર, બાપુ ! જે ! જે !” જગન-મગન નમીને ચાલ્યા. ત્યાં મહારાજાએ પાછા બોલાવ્યા.

“હાલ ખરચી પાણીનું શું છે ?”

“બાપુને ક્યાં ખબર નથી ?”

શ્રીકૃષ્ણ-બેરીસર.

(૨)

શારદાના સંનાય.

પૃ. ૨૧.

“ એક હજાર રાજ હાલ લઈ જાને ! ” ખવાસને હુકમ કર્યો. કારભારી પાસેથી એક હજાર રૂપિયા કમીશન કાપીને છગન મગનને આપી દીધા. કોના આપની દિવાળી ! નાણું ધીરનાર બ્રીટીશ રાજ સલામત છે ! દેવું ભરનાર ગરીબડી રૂંચતની ગરદન સલામત છે !!

રાજ સાહેબ આ રમકડાંથી રમી રહ્યાં, ત્યાં રંગ આવ્યો. સુંદર વાદન ગ્લાસ, તે પર તરેહવાર વાનીયોનો નાસ્તો, મટન, માછલી, અને બીજું જે મનને ભાવે તે આવ્યું. બેરીસ્ટર સાહેબને માટેજ મહારાજાએ પોતાના એક રૂમમાં મંગાવ્યું. સુંદરલાલને ખતાવીને બે લાખ પચાવી જવા હતા. તે માટે આ નવો ઠાઠ લગાવ્યો હતો. હઠ હઠ કરીને મહારાજાએ બેરીસ્ટરને સાથે બેસાડ્યા, અને ખુબ દારૂ પીવરાવ્યો. નાસ્તો કીધો. એક કલાકમાં તો બેરીસ્ટર સાહેબ જાકટા ખની ગયા, અને હજુરીયાઓનાં તોફાન વચ્ચે શરીરનું બળ હરાઈ ગયું. વિવેક ખસી ગયો. અને હાલ બેહાલ કરીને ઘેર મોકલાવ્યા—અહીં પણ બેરીસ્ટર સાહેબનું પાણી ઉતરી ગયું. દેશી રાજાનો આ કારભાર સરળ રીતે ચાલવા લાગ્યો. જરા ચારે મીસ લીના યાદ આવી. અને તે મહારાજા સાહેબ લીનાને બંગલે જવા ઉપડ્યા—બેરીસ્ટર સાહેબ પોતાને બંગલે ગયા—નિર્દોષ બિચારી શારદા પોતાના પ્રેમી પતિને પરણ્યા પછી તેને પહેલીજ વખત આ હાલતે જોયો—કેમકે હજી પંદર દિવસ પુરા થયા ન હતા.

પ્રકરણ ૬ હું.

શારદાનો સંતાપ.

“ તમારી પ્રકૃતિ આજે આમ કેમ છે ? ” શારદાએ નમ્રપણે પૂછ્યું.

“ સા...સારે છું, કાં?” બેરીસ્ટરે દારૂની ધૂનમાં જવાબ દીધો.

“ તમારું મેં વાસ મારે છે, ને તમે તો બેભાન છો ! ”

“ તે તો મેં દવા પીધી છે, તેથી મેં વાસ મારતું હશે. ”

“ ગાડીમાંથી બે ત્રણ આટલી સિપાર્મ મુકી ગયો, તે શું છે? ”

“ તે તો દવા છે, લાવ, બેઠિં, ક્યાં છે ? ” લથડતી જીભે બોલ્યો.

શારદાએ દારૂની આટલી ખતાવી—સુંદરલાલે તેમાંથી એક લઇને ધૂનમાં ને ધૂનમાં ઉઘાડી અંદરથી ગ્લાસ લઈ આવ્યો, ને શારદાને પકડીને પીવરાવવા માંડ્યો.

“ અરે પણ આ શું છે ? મને શું પાઓ છો ? ”

“ એનરજીકલ સીરપ છે. સુસ્તી ઉડારનાર, ઉંઘ ઉઘાડનાર અને શાન્તિ બક્ષનાર સરખત છે. ”

“ યુ ! યુ ! યુ ! શું તમે દારૂ પીયો છો ? આ જંદ ક્યાંથી વળગ્યો ? ”

“ એ કંઈ નવો જંદ નથી—તને નવો લાગે તેમાં નવાઈ નથી. મ્હારી મનુને તો એ વિના ચાલતું નહોતું, હા ! ”

દારૂની ધૂનમાં બેરીસ્ટર કંઈ કંઈ બકવા લાગ્યો.

“ તમને આજે કોઈએ ભૂત ખનાવી દીધા લાગે છે. હવે બોલવાનું બંધ કરો. કોઈ આજુબાજુ સાંભળશે, તો નાહક વંગોણું થશે. ”

“ કોઈના બાપની ચોરી છે કે ? સુધારસ તો સ્યામ વેદનુ અંગ છે. સોમરસ પીધા વિના તો વિપ્ર ઋષિયોની વેદી ખરી ન થાય, સમજી ? ” બેરીસ્ટર લથડતી હાલતે બકવા માંડ્યો. શારદાએ સંતાપ શરૂ થયો. આજ સુધી આ બોણી ભલી બાલિકા માત્ર મોહમાંજ અંજાયલી હતી—બેરીસ્ટરે પોતાનો જે દુષ્ટ ભાવ દેખાવી રાખ્યો હતો, તે આજે પ્રકટયો.

“ શું તમે દારૂ પીતા હતા ? ”

“હાજ તો ! થેલી છું તું તો ! વળી વિલાપતમાં દારૂ વિના જીવાય કે ? એ તો ઠંડો દેશ છે.”

“ત્યારે તો માંસ પણ ખાતાં હશે.”

“હાજતો ! એ વિના ખીજું ખાવાનુંજ ત્યાં મળતું નથી !”

“ત્યારે તો હવે હું ત્હમારી સાથે જમીશ નહિ !”

“નાહ ! એમ તે કંઈ થાય ! ત્યારે હું પણ જમીશ નહિ. આપણે બંને અપવાસ કરીયે, તો કેવું સાફ ? શરીરના બધા રોગો નીકળી જાય. અમેરિકામાં હમણાં જે એક નવી થીયરી નીકળી છે ! હા !” હસતો રમતો બેરીસ્ટર બોલવા લાગ્યો. હાથમાં દારૂનો સીસો અને ગ્લાસ આમ તેમ ડોલવા લાગ્યા.

“હવે આ બાટલાને બાળુ મુકી દો !”

“ના ! એતો મ્હારો જીવનદાર, પ્રાણાધાર છે. હ્રે, હ્રે, મ્હારા સમ !” શારદાને પકડીને દારૂ પાવાની હઠ કરી.

“ખબરદાર ! મને ન અડકશો !” શારદાએ ધંકા માર્યો. તેવોજ બેરીસ્ટર પડી ગયો. દારૂનો શીશો ફુટી ગયો. અને ગ્લાસ પણ તે સાથેજ સ્વર્ગમાં ગયો. માત્ર આખા હોલમાં અમૃતજળા છંટાઈ ગયું ! શારદાનું હૃદય બહુજ દુઃખાવા લાગ્યું. હવે પાણી પીને ઘર પુછવું શા ખપતું ? તેણે નિશ્ચય કર્યો, કે કોઈપણ પ્રકારે તેમણે પોતાના વરની ટેવ સુધારવી !

શારદાએ, સુંદરને સમજાવીને ઉઠાડ્યો, એક પલંગપર સુવરાવ્યો ! તરત ઉઠી થઈ, આખું ઘર વાસ મારવા લાગ્યું. લલી બાઈએ સાફ કરાવ્યું. અને દારૂના બાટલા નાંખાવી દીધા. આજથી શારદાને પતિ-પીડાનું પ્રસ્થાનું પડ્યું-પરણીને પસ્તાવા જેવું થયું. પણ ભાવી પ્રમળ ! હવે પેલી લીનાનું શું થયું ?

પ્રકરણ ૭ મું.

લીનાંને પ્રેમ-તાર !

ગૌરવદની અને માંસલ ગાત્રથી લચખચી રહેલી લીનાં જે કે રાજવંશી મંદિરમાં નિવાસ કરતી હતી, અને બહારના દરેક સુખ વૈભવોની સ્વતંત્ર અધિકારીણી હતી, તેમજ વિશળપુરના ડાકોર બહાદુરનું દીલ જીતી લેવામાં સફળ નીવડી હતી, પરંતુ તેનું હૃદય-મંદિર તદ્દન ખાલી હતું. તે અનાથ હોવાથી તરત વેળા પોતાની સ્થિતિ જાળવવા માટે મહારાજને આશરે પડી હતી-પણ તક મળતાં આ મધુર પંખીકું પોતાના વિલાસ વનમાં હિડી જવાના વિચારમાંજ ધુમતું હતું.

મહારાજના મનમાં એક ગોરી જુવાન સુંદરીને વશ કરીને પોતાની મહારાણી બનાવવા વિચાર હતો. ને તે વિચારમાં પોતે સંપૂર્ણ ફતેહમંદ થયલા માનતા હતા. કેમકે લીનાંનું હવે કોઈ સગું નથી. અને તેણી આ રાજવૈભવ છોડીને બીજે જવાની નથી. આ કલ્પિત માન્યતા પર મહારાજ કુદતો હતો. .

લીનાં કેવળ એકાન્ત મહેલમાં કેદી થઈને પડી હતી. દીલ વિનાનું દીલ નકામું છે. ગમે તેટલા શણગાર સળવો, ગમે તેવું મધુર ભોજન ખવરાવો, કુલ શૈયામાં સુવરાવો, પણ દીલને માનીતું પંખી જે પડખામાં ન હોય તો તે સર્વ સુખ સ્મશાન જેવું છે.

એક પંખી પર બે શિકારી જાળ પાથરી રહેલા હતા, એક છુપો હતો, બીજો જાહેર હતો. મહારાજ તો હવે લીનાંને જાહેર રીતે પોતાના મહેલમાં દાખલ કરવાની તૈયારી પર હતા. આજ સુધી લીનાં પરાણા તરીકે રહી છે, તોપણ સર્વ જનવર્ગમાં જાણીતું

હતું, કે જે વખત જાય છે, તેમાં મીસ લીનાં, વિશળપુરની મહારાણીનાં પદ પરે બેસવાની !

મીસ લીનાંનું હૃદય ક્યાં હતું ! તેણીને શું આ અધ-પ્રેમી ઠાકોરડો પસંદ હતો ! કલાકમાં સાત રાણીઓનાં હૃદય ઠારવાનો ચત્ત કરે, અને એકનું પણ દીલ જીતી ન શકે, એ હૃદય કંઈ લીનાંને જીતવાનું હતું ! કેવળ કામના રંગમાં રંગદોળાયેલો આ ઠાકોરડો, શું લીનાનાં સફેદ ગાત્રપર હાથ નાખવાને લાગ્યવંત બનવાનો હતો ? શું કેટલાક દેશી રાજા એવી ગોરી મડમડીને પરણી લાવે છે, તે બધી ખાનદાન કુળની હોય છે ? કાળા મગમાં ચોખ્ખાનો દાણો ઉજળો લાગે, પણ તે કમોદનો નહિ ! રંગુની જડો ચોખ્ખાનો દાણો અથવા તો ભૂલ-ચુકમાં બેળાયેલો કાદરો ! નીલમ-માણેકનાં ઝવેરાત ખરીદનારા તો જુદાજુદા !—

લીનાંનો પિતા મેકલીન ગુજરી ગયો. લીનાં આશરા વિનાની થઈ પડી. મહારાજાએ મન ગમતી સગવડ કરી આપી, પણ તે વિદેશી પ્રસંગ જેવી લાગી. તેનું ચિત્ત અસ્થિરજ રહેવા લાગ્યું.

જેનું હૃદય ન્યાં ચોંટાડું હોય છે, ત્યાંજ તે દરે છે; પછી સેમજાના ઝાડ પર બેસતા સુડને ભલે વૃન્દાવનનો વૈભવ-વિલાસ મળે ! જે કે સેમજાનું ઝાડ તૂટી ગયું હોય, તોપણ તે સ્થળમાં જઈ તે થડ ઉપર બેસે, તોપણ તેને શાન્તિ મળે ! લીનાનું હૃદય ક્યાં ઘોરેડું હતું ! પેલા એવકા નીકળેલા જહોનનાં અંતર અંદર ભ-મરીરૂપે ફરતું હતું !

પોતાના પ્રેમીને પેલી જીવાન છોકરી પકડી ગઈ, એ લીનાનાં હૃદયને તત્કાળ તો ઝેર-વૈરરૂપ લાગ્યું, પણ ન્યારે તે અટુલી થઈ ગઈ, ત્યારે તેને જહોન યાદ આવ્યો. કેટલાક સમય પછી સ્વપ્નામાં જહોન તેને મનાવતો હોય, કાલોવાલા કરતો હોય, પોતાની ભૂલની

ક્ષમા માગતો હોય, એવું લાગ્યું. તે વાત ખરી હતી, કેમકે પેલી કામી છોકરીએ જહોનને દગો દીધો હતો. જહોન બન્ને પડખાં ગુમાવી બેઠો હતો. આખરે સરિતાનો વહેજો સાગરમાં જઈ ચડ્યો હતો. જહોનનું હૃદય લીનાની શોધમાં હતું. શુદ્ધ ને સાચા અંતઃકરણનો પડછંદો લીનાના હૃદયમાં જઈ પડ્યો હતો.

ખરી વાત છે, કે સોના ઉપર કદાચ કાળ બેઢે કરીને ધૂળ ચડી જાય છે; પણ અતે સોનું તે સોનુંજ !

લીનાના સ્વપ્નામાં વસેલો જહોન હવે તેણીનો ખરો લવર થઈ પડવાની પ્રતિજ્ઞા લેતો હતો. લીનાં જો મળી જાય, તો માફી આપવા તત્પર હતો ! લીનાં જો પોતાનું દીલ ન દે, તો છેવટે આપઘાત કરવા તત્પર થયો હતો. આ દગવ છેવટનો હતો. ને તેથી લીનાંને મળવાને આતુર બન્યો હતો. લીનાં ક્યાં ગઈ, તેનો પત્તો મળ્યો, પણ તેને કયે ઠેકાણે મળવું, કે પત્ર લખવો, એ પત્તો ન મળવાથી તેની શોધમાં પડ્યો હતો. આ શુદ્ધ પ્રેમની અસર લીનાંને સ્વપ્નામાં થઈ હતી. ને તેથી બન્નેનો એક તાર સંધાઈ ગયો હતો.

પ્રકરણ ૮ મું-

લીનાનું મન મનાવતો મહારાજ !*

“ મીસ લીનાં ? તમારું દીલ કેવું કામળ છે ? કેવું ગૌર છે ? જેવું કામળને ગૌર શરીર લાગે છે, તેવુંજ હૃદય છે, ખરું ? ”

“ હૃદયનો અંદર ભાગ જાણનાર ઈશ્વર છે. અને એજ ઈશ્વર

* લીનાંનો ગુજરાતી અભ્યાસ ઉત્તમ હોવાની યાદ વાંચનારને “ બેરીસ્પરની-બેરી ” પુસ્તકથી આપીજ છે !

આપણા અંતરમાં છે. એ ભેદ તો તેનો ભેદુજ નાણી શકે છે. મહારાજના પ્રેમ-વાક્યનો લીનાંએ બહુજ ફીલોસોફી ભરેલો જ-વાચ આપ્યો.

પ્રેમમાં ભેદ નથી-દેડ હો કે લાંગી હો, ચમાર હો કે વાધરી હો, રાય હો કે રંક હો; ગોરી ગોરી હો કે શીદણ હો, એક આફ્રિકા ને બીજી અમેરિકામાં હો, એક લંકામાં ને બીજી વોધામાં હો, એક મુંબઈ ને બીજી રાજગઢમાં હો, પણ સાચો પ્રેમનો તાર તો એકજ રીતે સંધાયલો હોય છે. જાત-ભાત કે રૂપ-રંગનો ત્યાં ભેદ નથી-કેવળ સાત્વિકજ સ્વરૂપે પ્રેમ-ભક્તિની માળાના મણકા ફરતા હોય છે, ત્યાં ઇશ્વરનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સામે ખડું થઈ રહેલુંજ હોય છે. એ મંદિરમાં સહજ પણ ભટ્ટ વિચારનો છાંયો પડ્યો, કે સમજી લેવું નેહએ, કે પ્રેમીયોના હૃદયમાં કંઈક લગ પડ્યો છે.

“ તમને હવે અહીં બહુજ પસંદ પડે છે ખરું ? ”

“ હા; તમારા જેવા આશ્રિતદાતા છે, તો પછી કંઈ બહુ વાંધો નથી, તો પણ—

“ કેમ બોલતાં અટકી પડ્યાં—તો પણ તમને નથી ગમતું ! તમારું દીલ વિધાયલું કે વિખરાયલું તો નથી ? ”

“ તમને કેવું લાગે છે ? ”

“ તમે અહીં આવ્યાં, તેવું તો નહિજ ! ”

“ એમ શા ઉપરથી લાગે છે ? ”

“ તમે મ્હારી સાથે સ્નેહથી વર્તતાં નથી ! ”

“ તમે સ્નેહ કાને કહો છો ? ”

“ જે દીલપર દીલ આપે તે ? ”

“ દીલ કંઈ વેચાતું મળે છે ? ”

“ તે પૈસાના મૂલે અંકાતું નથી, એ વાત ખરી છે. ”

“ દીલ જો સ્વતંત્ર છે, તો તેને જ્યાં ગમે ત્યાં જાય છે. ”

“ ત્યારે મ્હારી પ્રતિ તમારૂં દીલ નથી ! ”

“ તો અહીં રહેવાય શી રીતે ! ”

“ તો પછી મ્હોડાપર આનંદ ને વાણીમાં મીઠાશ કેમ નથી ! તમે તો ઉદાસ રહો છો ! ”

“ મ્હારા પિતા ગુજરી ગયા પછી મને સહજ એવું થાય છે. ”

“ પ્રેમીયોને બીજાં સગાંની કશી પરવા હોતી નથી. ”

“ હા, એ વાત માનું છું. ”

“ તો પછી તમે શા માટે ઉદાસ રહો છો ! મ્હારી તરફથી તમને કોઈ વાતે આશું પડે છે ? ”

બિચારો ભોળો ને ભલો મહારાજા જાણે છે, કે લીનાનું દીલ પોતે છતી લીધું છે ! પણ તેને ક્યાં ખબર છે, કે લીનાનો અંતર-તાર તો અસલ જગ્યાએ સંધાયેલો રહેલો છે ! તે લીનાને કોસ-એકઝા-મીનેશન કરીને તેના વિચાર જાહેર કહડાવવા-કરાવવા યત્ન કરે છે, લીના બેઢમાં બોલે છે. મહારાજા સમજતો નથી.

“ જો તમે માનો છો, કે પ્રેમી દીલ પ્રેમીનાંજ છે, તો પછી તેને વૈભવનીયે દરકાર નથી. પ્રેમીનાં અપમાનનીયે :દરકાર નથી. તે તો હૃદયને આહનારૂં પેખી છે, ને તે વગડામાં કે ગુફામાં, કુલ શૈથ્યામાં કે પાપાણુ પરની પથારીમાં અંગ રગદોળાવે, તોપણ તેને કામળ કે કડીણુ સ્પર્શના સુખ દુઃખની પરવા નથી. તે છતાં તમે કેમ આનંદમાં નથી ? કાં તો તમને હું પસંદ નથી. કા તો સ્તીલ સાહેબ—

“ છદ્ નોન્સન્સ ! ડોન્ડ ટોક માઇ ગુડ હાઇનેસ ! ઇટીઝ ઇન્સાઇટ ફુ મી !—

“ એકસકચુઝ મીસી લીનાં ! હું જાણી જોઈને તમારૂં ધન સ્પષ્ટ કરતો નથી, માત્ર તમારૂં દીલ જોવા—

“ મહારાજ સાહેબ ! તમે હજી અંગ્રેજ સોસાયટીની રીતભદ્ર જાણતા જણાતા નથી—સ્ત્રીયોનો દરજ્જો, ને એટીક્રિટ તમારા લક્ષ્મી બાહેર લાગે છે.

“ મીસ લીનાં ? તમે બૂલ કરો છો. આ ટાણે હું મહારાજ નથી, ને તમે મીસ લીનાં મેકલીન નથી ! ”—

“ આપ બૂલ કરો છો. આપણે હજી તેજ છીયે. ”

“ અલખત ! ત્યારે હું બૂલ્યો—ન્યાં સુધી મેં તમને મેળવવાના સોગન લીધા નથી, ત્યાં સુધી હું તમને મ્હારી કહી ન શકું ! ”

“ ચેસ ! હજી કંઈ આપણાં જીવન જાહેર થયાં નથી. ”

“ તો હવે વાંધો શો છે ? ”

“ માત્ર આંખા પાકવા માટે ગ્રીપ્સ રૂતુ આવી નથી. ”

“ પણ આંખો ફોલો છેજ કની ? ”

“ મહારાજ ? હજી પાનખર રૂતુ ચાલે છે. આંખે મોર આવ્યો છે. વસંતરૂતુ આવી છે. મરવાયે બાઝ્યા છે. ફેરી મોટી થવાની આશા છે. જો ઝડપર સલામત રહે તો, અલખત પાકવાની આશા છે. ”

“ તમે મ્હારું હૃદય તપાસતાં લાગો છો. ”

ખિચારો મહારાજ હજી પણ ભોળપણમાં તણાતો જાય છે. લીનાં પોતાની સ્ટાઇલમાં જ દોડતી ઉડતી વાતો છેડતી જાય છે.

“ તમને જેમ લાગે તે ખરું. ”

“ અંગ્રેજ લેડીયોને એ રીત ગળથુંથીમાંજ એનરજીકલ મેડીશન પાછને શીખવાડેલી હોય છે. ”

“ હા. ન્યાં સુધી હૃદય પરખાય નહિ, ત્યાં સુધી જીંદગી અપાય નહિ ! ”

“ તેટલું છતાંયે છુટાછેડા અને ખુનામરકા થોડી થતી નથી. ”

“ એ માત્ર પુરૂષોનાં નબળાં મગજનું પરિણામ છે. ”

“અને સ્ત્રીઓનાં નહિ?”

“સ્ત્રીઓને એ માર્ગ શોધી આપનાર પુરૂષો છે.”

“ત્યારે હવે આપણા સંબંધ વચ્ચે શો ભેદ રહેલો છે?”

“એ પુછવું માત્ર નબળાઈનું કારણ છે. જો શુદ્ધ દીલમાં શુદ્ધ પ્રેમ એકત્ર થયો હશે, તો તેને સંધાતાં કે જોડાતાં વાર શી?”

“ત્યારે પ્રેમીસ તો કશુંલ છે કે!”

“પ્રેમ જેવી ગહન ને ભેદીત વસ્તુને જો બાંધી શકાતી નથી, તો પછી તે કાલ કેમ આપી શકે! તમેજ કહો છો, કે છુટાછેડા ને ખૂનામરકીનો મોટો ભાગ પ્રેમી જોડાંઓનેજ ભાગ્યે સરજાયેલો જણાય છે, તો પછી પવનને પકડી કેમ શકાય! પ્રેમનું પ્રેમીસ આપી કેમ શકાય? એ વીજળી છે. તેનો વેગ તેવોજ છે. એ બાંધેલું બંધાતું નથી. એતો ઉડતુ પખી છે, ને તે પોતાના સ્થાનેજ જઈને પડે છે. તેમ ‘વાયર-લેસ’ ટેલીગ્રામની શક્તિ થતાં જણી છે? જ્યાં તેનું ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ પડ્યું હોય, ને જ્યાં ચિન્તવ્યું હોય, ત્યાંજ તે તારની બબર જઈ મળે છે! ટેલીગ્રામના તાર તો વચ્ચે કોઈ બીજાને સાંભળે છે, પણ વાયરલેસ ટેલીગ્રામ તો મૂળ માલેકના હાથમાંજ જઈ મળે છે. પ્રેમ પદાર્થ પણ એજ વિજળીનો તાર છે.”

“શું એ તાર તૂટતો ન હશે?”

“જો ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટમાં ખામી આવે, તો ખરો શબ્દ ન ગોડવાય! જ્યાં સુધી બન્નેનાં મશીન સાફ છે, ત્યાં સુધી નિર્મળ વહન થવાનુંજ, ત્યારે કંઈક રજકણો પડ્યાં, એટલે તેમાં અટકાવ થવાનોજ!”

“ફળવાયલી સ્ત્રીઓની આ પંચાત? વાત વાતમાં ભેદ, ને કામ છે, એટીકેટ ને અભાવ લાવી મુકે!”

“ત્યારે શું તમે તમારો હવસ પુરો કરવા માટે સ્ત્રીઓને મગજની ને આંખની બન્ને રીતે આંધળી કરવા ચાહો છો?”

“ ના-તોપણ કેળવાયલી ને ચતુર સ્ત્રી કરતાં અમારા દેશની ભોળી ને અલણ સ્ત્રીઓમાં આ પ્રકારની ખટપટ કે ભેદ, સંકટ કે શોક નહિ ! ”

“ તે બિચારી પ્રેમના ભેદમાં સમજે શું ? માત્ર માનવ રૂપે તે તો જનવર જેવાં મને તો લાગે છે. કેવળ ગુલામડી બનીને પેટ ભરવા માટે જીવનદારી સાંધી બાંધી આપે છે. તેવાં અજ્ઞાન ને અજ્ઞાત સ્ત્રી મંડળના ઉદરમાં પાકેલાં માંસ પણ ખખરદાર ને હાંશીયાર ક્યાંથી હોય ! જેવી માતા તેવાં બાળક ! ”

“ એ વાત તો ખરી; પશ્ચિમ ને પૂર્વમાં એ ભેદ ખરો. તો પણ અમારી પ્રાચીન આર્ય માતાઓનાં ચરિત્રો સાંભળ્યાં છે ? ”

“ કાળના વીતવા સાથે સૃષ્ટિ પણ ફરે છે. અને તે રીતે દવા પાણી તથા પ્રકૃતિમાં ભેદ પડે છે. સો વર્ષનો કાળ આજે નથી-જે ભેદ પડેલો હોય છે, તેવી પ્રકૃતિ અંધાય છે, ને તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મિયજ લટકેલું દેખાય છે. એ કાળમાં બ્રહ્મચર્ય બહુ પળાતું હતું મગજની શુદ્ધિ સારી હતી. હાલ કામના રંગમાં ઝમોળાયલી છે. મદનના રાગમાં રમે છે. વિવેક ત્યાજ્ય થયો છે, અને પ્રેમને કામનું પડ ચડી ગયલું છે. માત્ર પોતાના મગજપર ચડેલો કામનો ધુમો ખાલી કરવાનો પુરૂષનો યત્ન છે. ભોળી સ્ત્રીયો તેથી ઠગાય છે. કામ પુરું થયા પછી કે બીજી કોઈ સસ્તી મળી જવાથી પ્રેમના નારને તોડવામાં સ્ત્રી કે પુરૂષ લગારે વાર કરતાં નથી. એવા આ કુણ સમયમાં એ જરા પણ ભૂલ થઈ ગઈ, ને દીલને કૌવચ નેડે બાંધી દીધું, તો પછી આખા અંગમાં સ્પર્શની વેદના ઉકવાની હોયજ; આ ખાતર સમજી ને ડહો સ્ત્રીયે પ્રેમ બાંધતાં પહેલાં સો વાર વિચાર કરવાનો છે. ”

“ ને પુરૂષોયે કાં નહિ ! ”

“ પુરૂષો આંધળા છે. તે કામી ઘણા છે. અધીરા બહુ હોય છે. જાણે વ્યાપનો ખચકા ક્યારે લૂંટી લઉં ! ”

“જો પુરૂષોમાં સહન શીલતા ટકી રહે, તો સ્ત્રીયો સદાકાળ તેને પ્રભુ પેઠે પુજતીને ભજતી રહે ! ”

“ આ સઘળી આજકાલની કેળવણીનો પ્રતાપ છે. સ્ત્રીયો જેમ જાણું ભણે, તેમ તેના તર્ક વધે, અને પોતે પુરૂષજેવી બનવા યત્ન કરે. ”

પુરૂષને સ્ત્રીયોનાં હક ધ્વંસરને ત્યાં તો સમાનજ છે.

“ એજ તમારા લોકોની લડતમાં ભૂલ છે. સ્ત્રીયોને પુરૂષો સરખા સુખનાં અધિકારી ખરાં, પરંતુ બન્નેનો ઉદ્ધોગ જુદો ! પુરૂષો બહારના ઉદ્યોગી છે, સ્ત્રીયો ઘરની ઉદ્યોગી છે. તમારા લોકોમાં સ્ત્રીયો જે ધંધો કરવા જાય છે, તે કમાઈને ધન રજે છે, એ અમને અંદખેરતું નથી. સ્ત્રીયો ઘર-ધંધાનેજ કામની છે. ધંધરે બન્ને રમ્યાં, ત્યારે એજ નેમ રાખી છે. સ્ત્રીયો સૃષ્ટિની ઉત્પાદક છે. તે પૃથ્વી છે. પુરૂષ ખીજ છે. એ ખીજને પોષવાનું કામ સ્ત્રીયોનું છે. પરણવાનો નિયમ એમ નથી, કે હવસ પુરો કરવો ! યથાર્થ દમ્પતી ધર્મ પાળીને સારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી, ને સારી સૃષ્ટિ રચાવવી. તમારી ગોરી પ્રજા માત્ર પોતાનાજ જીવન સુખની ભોગી છે. સગાં-સ્નેહી કે માખાપનો કે કુળ-કુટુંબનો તેને ભાવ નથી. માત્ર કામને તૃપ્ત કરવા માટેજ જીવન છે. ને તેજ યત્નમાં સફળતા માને છે. મોજ-શોખ ને એશ-આરામમાંજ જીવનસુખ જાણે છે. એ સુખ મેળવતાં અનેક પાપ થાય, વિવેક કે ધર્મ પલટાય, તેની તેને દરકાર નથી. ”

“ પ્રેમ કે સંગ્રામમાં કરેલા કાચાદવા તે પાપમાંજ નથી. ”

“ તો તે કરતાં અમારો આર્યધર્મ, ને આર્ય સંસાર સદા અમલ સુખથી ભરેલો છે. તમારા હવસી લોકોનો જમાનો એક કાળે

પોતાને હાથે પડી લાગવાનો છે. અમારા આર્ય સિદ્ધાન્ત પર ચાલતો જમાનો અનાદી કાળથી એક સરખો ચાલતો આવે છે, ને આવશે; કેમકે તેમના સિદ્ધાન્તનાં મૂળ ઉંડાં છે, ને તે શારિરિક તથા માનસીક શક્તિનાં પોષણથી પરોવાયલાં છે. ત્યારે તમારા લોકોની દેખા-દેખીથી અમારો દેશી સંસાર ડુબવા માંડશે, ત્યારે છેવટે પણ આર્ય સિદ્ધાન્ત તેનો ઉદ્ધાર કરશે, અને થોડાજ કાળમાં તમને પણ સિદ્ધ થયું, અને થશે, કે આર્ય પ્રથા ને સંસ્થા, સર્વથી ચડતા પ્રકારની અને આ પૃથ્વીના મંધારણને ટકાવી રાખનારી છે. અમારી રહેણી-કરણી સાદી, તેમજ સંસાર નિયમીત ને સંતોષી છે. વૃત્ત, નિયમ, તથા મંચા આકળી નથી. તમારો લોભ ને વૃત્તિ ઉછળતી ને સ્વાર્થી છે.

“હા, એ વાત સિદ્ધાન્તવાળી ને કબુલ કરવા જેવી છે. અમારા વિદ્વાનો પણ હવે સમજવા લાગ્યા છે, તેની આંખો ઉઘડવા લાગી છે, કે હાલની અંગ્રેજ સોસાયટી અને લીબરટી ઉછળી પડી છે. એટ્રીકેટ અને અંદાજ ઉલટી પડ્યો છે.”

“જુઓ તો ખરાં ! પાર્લામેન્ટમાં વિરાજેલા મહાન પુરૂષો કને સ્ત્રીઓ પોતાના હક માગે, અને જો તે ન આપે, તો ખાસડાં મારે !”

“એમજ હવે અમારા લોકો સમજવા લાગ્યા છે, કે સ્ત્રીઓને લીબરલ એન્જુકેશન આપવામાં ભૂલ કરી છે.”

“ત્યારે હવે તમે કબુલ કરશોજ, કે અમારા આય વિદ્વાનોએ સ્ત્રીઓને અમુકજ હદ સુધી સ્ત્રીયત્વ હક આપવામાં ઝહાપણ વાપર્યું છે.

“અલબત્ત એ વાત તો ખરીજ છે.”

“આપ એમ ન ધારશો, કે એ મહાન વિદ્વાનોએ આમ સ્ત્રીઓને ગુલામડી બનાવવાનું ટીપણુ કરેલું છે. માત્ર ઉચ્ચ સદ્ગુણ ને મનોબળધર્મની ઉભતી અર્થે, સ્ત્રીઓને અમુક હદમાં રાખી છે, તેનાં પગથીયાં બાંધ્યાં છે. કામથી પીડાયલી છતાં તે પતિનાજ સંમ-

રંગમાં રાજી રહી શકે, એ રીતે જન્મ, વિજન્મ બતાવીને બન્ધનમાં રાખેલી છે. આર્ય ધર્મમાં બલિચારનો એથી નાશ થયો છે. ”

“ માફ કરજે, મહારાજ સાહેબ ? તમારા પુરાણોમાં જે કથાઓ લખાયેલી છે, તે મહા લયંકર ને ત્રાસદાયક છે. દ્રૌપદી જેવી સતીપર અધ્વરિત જીલમ ! સીતા જેવી સુંદરીને તેના પતિ રામે પોતે માત્ર ધોખીના વચનના કર્ણ-દોષથી વનવાસ કહાડી મુકી ! ઇંદ્ર રાજા રૂષિ સ્ત્રીઓપર બલાત્કાર કરે ! વિશ્વામિત્ર જેવો રાજર્ષિ બાળક ઉત્પન્ન કરીને તેને વગડામાં ફેંકાવે ! આ રીતે અનેક દષ્ટાન્તો તમારા આર્ય પુરાણોમાંથી મળી આવે છે, તે કરતાં અમારી સોસાયટીનો ધારો બહુ આકરો છે. તમને અમારી લીબરટી અળખા-મણી લાગે છે. અમે ડેન્સમાં જીવાન સ્ત્રી-પુરૂષ સાથે નાચીયે છીયે, પણ અમર્યાદાનાં ચિન્હ જણાય, તો તેવાં સોસાયટીમાંથી દુર કરીયે છીયે. અમે પ્રેમની વાતો એકાંતમાં કરીયે છીયે. માખાપો કે વડીલો તે જુએ, જાણે છે, તે છતાં તેઓના મનમાં અમારી રીતભાત પર શંકા હોતી નથી. તેઓ સારી રીતે સમજી શકે છે, કે બચપણથી અમારાં મગજ એવી ફળવણીથી મજબૂત બનેલાં છે, કે અમે એક-દમ એક માત્ર મીઠાં વચનથી લલચાઇને સપડાઇ જઇયે એમ નથી. ”

“ કેટલાંક શરીર એવાં હોય, કે અફીણના ઝેરથી ન મરે, પણ સાકરથી જીવ-પ્રાણ મુમાવે ! વાર, હવે એ વાત અળગી કરો, અને તમારા સુખ-શાન્તિના સમાચાર કહો, તમે અહીં ખુશીમાં તો રહો છો કે ? ”

“ હા-પણ મને એક વાર મુંબઈ જવું છે. મહારાં મિત્રોને મળવાની મ્હારી ઇચ્છા છે. ”

“ લલે, પણ પાછાં કેટલા દિવસમાં પધારશો ? ”

“ માત્ર થોડાજ રોજમાં પાછી આવીશ. ”

“ તમારે માટે શી ગોકવણુ કરે ? ”

“ મને કોઈ નોકરમાણસની જરૂર નથી. હું આપણા એનેકસી લોજમાં ઉતરનાર છું—ત્યાંના એજન્ટને તારથી ખબર કરવી જોઈએ. એકદમ એંગેજ કરી દે, અને થોડી મજા જોઈશ. ”

“ હું એક હજારનો તમને એક મોકલી આપું છું. તમે ક્યારે જવા ચાહો છો ? ”

“ આવતી કાલે સાંજની ટ્રેનમાં રવાના થઈશ. ”

“ એલ રાઇટ—પણ જે જે હું, મને હજો ન દેતાં ? ”

“ તમને હજો રોના દેવાની છું, એમ ધારો છો ? ”

લીનાયે લગાર દમમાં કહ્યું. મહારાજા જહી ગયા. એક અંગ્રેજ કુમારિકાને પોતાની વિરાંગના કરવા જતાં, રજપૂત પાદાદુર લડવાને કેટલું પાછું હાલું પડે છે, તેનો ખ્યાલ આવ્યો. લીનાને કશો જવાબ દઈ ન શક્યા—તેને મનમાં એમજ થયું, કે લીનાં પોતાની થનાની ન હશે, અથવા તો થતાં પહેલાં ડોલતા મગજના રાજમિત્રને તારતી હશે. આ સંગ્રામમાં લીનાંને મળીને મહેલ તરફ જવા હિંચો ! લીનાંનો ખરો પ્યાર તો બીજેજ હતો. મહારાજા તો માત્ર એક જેટલમેન તરીકે આશ્રય આપનારા માનવા લાગી હતી. જેટલે શક્તિ-આતમાં તેના મનને મહારાજાની મુદ્રા ગમી હશે. જહોનથી મગેલાં ડીસેપોઈટથી તત્કાળ લીનાનું મન બદલી ચોટયું હશે, પણ એ તો “ જેનાં તે તેનાં, બીજાં બોલે તે થેલાં. ”

“ મને માફ કરજે હું, મીસ લીનાં ! આજે રીક ગમ્મન પડી ” મહારાજાએ એટીકેટ જાળવવા વાત ફેરવી. રમે પોતાનીપર લીનાં કાપે, તે અંગ્રેજ મંડલમાં વાત પ્રસરતાં પોતાની પર આક્રમ આવે, એવા ભયથી લીનાને રાજી રાખવા યત્ન કર્યો.

“ નેવર માઈન, હાઈનેસ ! ગુડ બાય ! ” લીનાંએ હસને

મુખે વિવેક કર્યો. અને છુટાં પડ્યાં—લીનાં મુંબઈ જવાને મુંઝાણી—મહારાજ નાસીપાસ થઈને મહેલ તરફ ગયા, ત્યાં માર્ગમાં એક નવું કૈતુક અન્યું !

પ્રકરણ ૯ મું.

લીનાંના લવમાં દિવાનો અનેલો સ્ટીલ સાહેબ !
એક ભૂલ ને બીજું વૈર !

દરબાર સાહેબ બરાબર રાતના બાર વાગે, મીસ લીનાંની બેટ કુરીને તેણીના બંગલા બહાર નીકળ્યો, અને લગલગ પચાસેક કદમ મોટોર ગઇ, તેટલામાં સ્ટીલ સાહેબના સવારને એ માર્ગે લીનાંના બંગલા તરફ જતો જણાયો. ઠાકરે તરત ગાડી ઉભી રાખી, અને સવારને થંભાવી, પોતાની પાસે બોલાવ્યો. જલમસિંહ નામનો ગરાસીયો સ્ટીલ સાહેબનો માનીતો ખવાસ—ખતનો સવાર હતો. તે અસલ દરબારગઢનો માણસ હતો. કંઈક ખટપટને લીધે, તે નોકરી છોડીને સાહેબને ત્યાં રહેલો હતો. મહારાજાએ તેને ખરી બાતમાં દહેવા આગ્રહ કર્યો. મધ્યરાતે તે ક્યાં જાય છે, એ વાત જણાવા ક્યું. પ્રથમ તો જલમે આનાકાની કરી, પણ જ્યારે ઠાકરે એક સુંદર વીંટી હાથમાં સેરવી દીધી, ત્યારે જલમે નવો છુટો ઉઠાવીને જણાવ્યું કે “ મડમ લીનાં સાહેબને બંગલે, અમારા સ્ટીલ સાહેબની બાજુર દેવા જાઉં છું ! ” આ વાત કેવળ જૂઠી ને અપંગી હતી. ઠાકરે બનાવવાનો સોદો હતો.

“ શું સ્ટીલ સાહેબ લીનાંપર શીદા છે ? ”

“હાજ તો ! હમણાં દરરોજ લીનાંને ત્યાંથીજ સાહેબનું ભાણું આવે છે !”

“હેં ! શું કહે છે ?” દરબારને વિસ્મય લાગ્યું. લીનાંની એવ-
કાઈ તરફ ભારે તિરસ્કાર પેદા થયો.

“ત્યારે શું એ ગોરીબાઈ આપ હજુરનું પૂતળું ધારે છે !
ખાંડ ખાળે ખાંડ ખાપુ, એ વળી ગોરડી તે ગોરો મુકાને બીજાને
લજે કે ! માત્ર પૈસા કલગવવાને કંઈક માયા બતાવતી દશે.”

“ત્યારે તો કદાચ લીનાં ત્યારા સાહેબને પરણશે !”

“તેમાં શું શક છે ! થોડાજ દહાડામાં મુંબઈ જતાર છે !”

“અંદાં ! ત્યારે તો તને ઇનામ મળશે !” મહારાજન મર્મમાં
બોલ્યા. લીનાં મુંબઈ ઉપડી જવાની છે, તે કદાચ એવાજ કારણે
હોય, એવો ભય પેદા થયો.

“આપ જો કહો તે ખરું, પરંતુ મેં સાંભળ્યું, ને જોયું છે,
તે પ્રમાણે આપની ઉમેદ ખરે આવવી કઠણ છે.”

“અરે મુખી ? તું તો અંતે ખવાસજ કરી ! તું શું એમ
ધારે છે, કે હું લીનાં માટે બેઠો છું ! લીનાંપર હું દિવાનો છું ?”

“ના; ખરેખર દિવાનાપણું તો મહારા સાહેબને લાગેલું છે.

“પણ મને તો લાગે છે, કે તેઓએ બન્યા છે.”

“એ તો દેશીયોને બનાવે, પોતાની જાતવાળાંને નહિ !”

“લીનાં. તો સ્ત્રીલ સાહેબને ચાહતીજ નથી.”

“એ વખત ભૂલી જવો જોઈએ. જો આપ જેવા સ્વતંત્ર રાજ-
કર્તાને, વગર માગ્યે ચાહવું પડે છે, તો જાત જાતનાં અને સ્ત્રી-પુ-
રુષ, તેમાં વળી કુંવારાં અને લાયક હોદ્દાદાર તથા અહોરાદાર મોહ-
રદારને શાને પરસ્પર ન ચાહે ?”

“એ બન્ને ક્યારે મુંબઈ જવાનાં છે ?”

“ મને ખબર મળી છે, તે પ્રમાણે તો આવતી કાલે જશે. ”

“ તું લીનાને શી ખબર આપવા જાય છે ? ”

“ એજ—વળી બીજી શી ખબર હોય ? ”

“ શું લીનાં મુખ્ય તેમની સાથે જશે ? ”

“ તે તેઓ જાણે—મ્હારે તો સંદેશો પહોંચાડવાનો છે. ”

“ ત્યારે સંદેશો હું પહોંચાડી દઉં તો ? ”

“ તોયે લલે—અમથુયે મ્હારે ક્યાં મ્હોડે મ્હોડું કહેવું છે. ”

ખટલરને કહીશું, ને તે મેમસાખને સંદેશો પહોંચાડશે. ”

“ કીક, ત્યારે તું જા—હું કહેવરાવું છું. ”

“ તેનું કારણ શું ? ”

“ કારણ એજ કે લીનાને હુંજ કહેવરાવું છું. ”

“ ને પછી મ્હારો સાહેબ જાણે તો ? ”

“ ત્યારે તો ખટલરને કહેવાનું છે કની ? ખટલરદ્વારા ત્યારે સંદેશો જાય ! ”

“ ને સાહેબ કે મડમને ખબર થાય, કે એ સંદેશો આપે મો-કલ્યો છે, તો પછી મ્હારા શા હાલ ? ”

“ સાહેબને કહેજે, કે હું ત્યાં હાજર હતો. ”

“ તો આપને માટે શંકા કરશે. મધ્યરાત્રે આપ લીનાં મડમને ત્યાં કેમ ? ”

“ એટલે ? શું ત્યારે સાહેબે મડમડીયોનો કન્દાકટ લીધો છે શું ? હું મ્હારા મનનો મુખત્યાર છું. ત્યારે સાહેબ, તેને પરણશે, પછી નહિ મળીશ ! ”

“ વાડે, બાપુ, પણ વાત પેટમાં રાખજો. રામ—રામ. ”

આટલું કહીને જાલમે ઘોડો પાછો ફરવ્યો. ખરેખરી રીતે જાલમની વાત ખરીજ ન હતી. તે તો માત્ર રોન ફરવા નીકળ્યો હતો. જાલમને વાત વાતમાં પાંચસો રૂપિયાની વીંટી મળી ગઈ.

અને તે પૂર્વથી પાછો ફરીને પશ્ચિમ તરફ ચાલ્યો. મહારાજના મનમાં ચટપટ થઇ. લીનાંના મનની હકીકતનું કારણ હાથ આવતાં લીનાંને ચાટ પાડવા, તે પોતાને કરેલાં છુપાં અપમાનનું છુપું વેર લેવા મીઠી છુરી લઇને લીનાંને બંગલે પાછો ફર્યો ! મહારાજ ત્યાં ગયો. જલમ પાછો ફર્યો. અન્નેએ પરસ્પર વીસ—પચીસ કદમ માર્ગ કાપ્યો હશે, ત્યાં જલમને તેનો સાહેબ મળ્યો. જલમે થોડાપરથી ઉતરીને લશ્કરી રીત પ્રમાણે સલામ કરી.

જલમને વેંદનને સ્ટીલ સાહેબે હમેશની રીત પ્રમાણે જલમને પ્રન કર્યો, ટવાઇ ગયલા જલમે જવાબ દીધો. જે કે તે કશું અંગ્રેજી શીખ્યો ન હતો, પણ હમેશના સહવાસને કીધે અમુક શબ્દો સમજી શકતો હતો ને તેથીજ સાહેબે અંગ્રેજી શબ્દમાં થોડું પુછ્યું હતું.

“ મહારાજ સાહેબ મીસ લીનાંને ત્યાં હમણાં ગયા, અમને સલામ કરવા ઉભો હતો. આપની તેણે ખબર પુછી. સાહેબ તથા મીસ લીનાં મુંબઈ સાથે જાય છે, એ પણ જણાવ્યું ! ”

“ ઓ હંબક ! ઓલ રાઇટ ! ” સાહેબે હસીને થોડો ચલાવ્યો—અને તે લીનાંના બંગલા તરફજ ચાલ્યો. જલમે બંધું, કે સાહેબ તે તરફ ચેષ્ટા જાવા જાય છે. લીનાંને અને ઠાકોરને તકરાર થશે, ને સ્ટીલ સાહેબની નજર હરશે, તો તાલ જામશે. ”

જલમને આમ કરવાનું બેવડું કારણ હતું. જે લીનાંને અને દરબારને ખીયાબાઈ થાય, તો સ્ટીલ સાહેબ ફાવી જાય, ને તેમાં પોતે જરા ખાટી જાયઃ અગર સાહેબ સાથે તથા લીનાં સાથે દરબારને બગડે, ને ઠાકોર સપડાય, તો પોતાના અપમાનનું વેર વળે, એથી આ ખવાસી રાજખટ ઉભી કરીને પોતે પણ આડે મારગે લીનાંના બંગલા તરફ ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

લીનાં અને સ્ટીલ ! નહું કૌતુક !

“હું તમારી સફર સફળ મન્યું છું.” મી. સ્ટીલ સાહેબે લીનાંને મુખારક્યાદી આપી.

“ચેક્યું, વેરીગય !” લીનાંએ જવાબ દીધો.

સ્ટીલ સાહેબ ઘોડાપર બેઠેલો હતો. લીનાં પોતાના બાગની દિવાલ પાસે ઉભેલી હતી. લીનાં અંદર હતી. સાહેબ બહાર હતા.

મહારાજની ગાડી હજી લીનાના બંગલા તરફ આવે, ત્યાં સ્ટીલ સાહેબ ઉભા ઉભા ચંદની રાતની મોજ જોતા હતા. સ્ટીલ સાહેબના છેલ્લા મુખારક્યાદીના શબ્દો મહારાજને સાંભળ્યા. તેઓ બંને વાતોમાં ગુલતાન હતાં—મહારાજની મોટોર ઘણી સ્લોટ જતી હતી. સાહેબ તથા લીનાં બંગલાના પાછલા ભાગપર હતાં, પણ તેમનો ઓળો રસ્તાપરથી જણાતો હતો. મહારાજને બંગલાથી થોડે દુર એક ઝાડ પાસે મોટોર ઉભી રાખી, અને પોતે પાછલે રસ્તેથી ન્યાં લીનાં તથા સ્ટીલ સાહેબ વાર્તા કરતાં હતાં, ત્યાં જઈ ચડ્યો, ને એક ખુણામાં વાર્તા સાંભળવા ઉભો રહ્યો.

“મીસ લીનાં ? મને માફ કરજો, હું તમને અપમાન કરેલા, કે મન દુખવવા નથી કહેતો, પણ હું મ્હારી જાતની બાનુને પોતાનો દરજ્જો જાળવવા રીકવેસ કરું છું, કે શું તમારા જેવી ખુબસુરત બાનુને માટે લાયક અંગ્રેજ વર નથી મળવાનો ?”

“મી. સ્ટીલ, તમે શું એમ ધારો છો, કે હું આ મહારાજના આશ્રમમાં છું, તેથી તેમી જોડે લગ્ન કરીશ ?”

“ તમારે માટે દરેકને એવી શંકા છે. ”

“ એક દારૂડીયો ને વ્યસની દેશી ઠાકોરડો, જેનાં મગજનું કે જીવનું સમતોલપણું સરખું નથી, તેને હું આ મ્હારી સુંદર કાયા આપીશ ? શા માટે ? તેનાં બે લાખનાં ગરાસ માટે ? જીદ-નોન્સન્સ ! ”

“ ભલે, તમે તમારા મનનાં મુખત્યાર છો, પણ હજી તમે દેશી રાજખટપટથી વ્યવસ્થા છો. આ સ્થળમાં તો ગરદન બદા તરવાર-પરજ લટકી રહે છે. એ તો આપણો આંગ્રેજી અમલ નીતિદાર આકરો છે ! જો જરાક આંધળી આંખે જુઓ કની તો આ ગરાસીયા લોકો ગરદનપર ચડી બેસે તેવા છે. આ કાઠી રાજમાં તરખચ પેઠે લોકોને ચીરી નાખનારા છુપા વરૂ જેવા કેટલાક રાજઓ છે. જુઓ તો ખરાં ! તેના મહેલમાં રાણીયો કેટલી છે ? ને તે છતાં નવાં લકરોનો સુમાર નથી ! ”

“ હું તે સર્વ જાણું છું. ને તેથી તો મને કંટાળો આવ્યાથી હું હાલ મુંબઈ જતી રહું છું. ”

“ ભલે, તમારા મનમાં કંઈ ભલી ઉમેદ હોય, ને મુંબઈમાં તે પાર પડે, તો હું ખરા દીલથી મુખારકબાદી આપીશ. પણ તમે તમારી ભવિષ્યની દોરી આ માંકડાઓના હાથમાં ન દેશો. મને માત્ર એટલીજ લાગણી થાય છે. મુખ-દુઃખ કે સંગ-રંગ મળવો, એનો પરસ્પરનાં ભાવીની વાત છે. ”

“ મી. સ્ટીલ ? તમારા જેવા દયાળુ ને ભલી લાગણીવાળા જેટલમનને હું આહું છું, પણ એક ખેરખવાલ કરતાં બીજી કોઈ રીતે આહી શક્તી નથી, તે માટે તમે મને માફ કરશો. ”

“ મીસ લીનાં ! હું મ્હારે માટે કંઈ કહેતો નથી. તમે તમારા મનનાં મુખત્યાર છો. દીલ દિવાનું છે. અને વળી આ એકાન્ત સ્થળમાં આપણો બેટો થઈ ગયો છે. તમે નિરાધાર જેવાં છો. હું અહીંનો હોદ્દાર

ધું. ઇન્ડીયા આપણા લોકોનું સ્વર્ગ છે. અને તમે સુંદરીઓ. તો દેવાંગના પેઠે અહીં પુજાઓ છો. આ સંજોગ વચ્ચે મેં તમારી તરફ દીક્ષા દોડાવ્યું છે. પણ તેથી તમે કોઈ રીતે અંધાયણાં નથી.”

“ હું તમારા જેવા લલા સાર્થીની બૂખી છું, પરંતુ કોઈ રીતે. હજી હું મ્હારા મનના દરાવને નિશ્ચય કરી શકી નથી અને કુંવારાં રહેવું વધારે પસંદ છે ! ”

“ મીસ લીનાં ? તમારા જેવી અટુલી જુવાન છોકરીએ કદી પણ એવો વિચાર ન કરે. જો જો હાં ! તેવા વિચારમાં તમે હાશો. તમારી જીંદગી રઝળાશે. વળી જગત ભયંકર છે. મોલ લોભ ને લાલચ તમને આડે રસ્તે ઉતારીને પછી ઉડી ખાઈમાં ફેંકી દેશે. તમે તે માર્ગમાં કંઈ જાંઘ-જાણી નહિ શકો ! તમારા જેવાં અનાથ સ્ત્રીયે તો જેમ અને તેમ નાકીદે ભાવોનો જોખમ દુર કરી નાખવો જોઈએ. હું તમને એડવાઇસ આપું છું, કે તમારી જે તક જાય છે, તેમાં તમારે લાયક પણ યુરપીયન જુવાનને પસંદ કરી લેવો, અને જો ઇન્ડીયામાં રહેવું ન હોય, તેમ તેવો લાયક ભરથાર ઇન્ડીયામાં મળી ન શકતો હોય, તો તમારે એકદમ ઈંગ્લાંડ ઉપડી જવું; ને તે માટે જે મદદ જોઈએ, તે હું ખરા દીક્ષથી આપવા સજી છું.”

“ મ્હારું આ સંસારમાં સગું-જ્ઞાતું કોઈ નથી. મને ઇન્ડીયા ને ઈંગ્લાંડ સરખાંજ છે. મને માત્ર કોઈ ઉદ્યોગ જોઈએ છે. હું મીશનરી છું, એ વાત તમે જાણુતા હશો. મને તે સ્થળમાં રહીને ધર્મ સંસ્થા જોવાની ઇચ્છા છે. ”

“ તો જેવી તમારી મરજી, પણ એ વિચારમાંયે તમે હાશો છો. હાલમાં આપણા ગુરૂમંડળમાંહે કંઈક સડો પેઠેલો લાગે છે. સર્વ કરતાં લાયક લગ્ન થાય, તો તમારી સલામતી માટે સો ટકા સાફ છે ! ”

“ પણ કુવામાં પડવા કરતાં, આંધળાં થવા કરતાં, કુંવારાં

રહેવું શું ખાતું છે ! આપણા લોકોમાં તેનો કંઈ અપવાદ છે ? ”

“ તમે જુવાન અબળા એક દેશી રાજના મહેલમાં, ઇન્ડીયાના છેલ્લા ખુણામાં પડેલાં છે એ મદારા મન પ્રમાણે લયંકર છે. ”

“ એ હું સારી રીતે સમજું છું, ને તેથીજ કાલે મુંબઈ જવા ધારું છું. ”

“ ઓલરાઈટ ! ગુડબાય ! મદારે પણ કદી કાલે આવવાનું થશે. ”

“ થેંક યુ ! ગુડબાય ! ” લીનાંએ ઉપકાર માન્યો. સ્ટીલ સાહેબ સત્તામ કરીને રવાના થયો. તેના મનમાં ખાત્રી થઈ, કે લીનાં માત્ર ઠાકોરને તો ઉડાવે છે. ઠાકોરને ખાત્રી થઈ કે સ્ટીલને લીનાં પરણે, તે વાત જુડી છે. પણ મુંબઈ જઈને લલચાવવાની શંકા પેડી !

લીનાં ખંગલામાં ચાલી ગઈ—અને ઠાકોર ગુપ્તગુપ્ત પોતાના મહેલ તરફ રવાના થઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

કૌતુકમાં કૌતુક ! ઠાકોર ને શારદા.

લીનાં પોતાના પલંગપર પોદી-સુખ તો સ્વપ્ના તુલ્ય લાગતું હતું—દીલ વિનાનું ડીલ કેવળ પથારીમાં પડેલું હતું. કપડાંની સોડ એ હાલતો સ્વામીનું સુખ અને શરીરનો સંરક્ષક હતી. તે પોતાના પૂર્વ મિત્ર જહોનની ઝંખના કરતી હતી.

આહા ! કુદરતની અદ્ભૂત ગતિ છે. કેટલાંક સમયપર ને પ્રેમીજનના ચિત્ત પર ચડેલું, તે અકાળે આવી મળે, એ પણ ખુબી ! જે મૂર્તિ માત્ર મનનીજ છુપી સાથી હતી, તે મૂર્તિ જ્યારે પોતાનીજ મેળે આર્થ કરે, ત્યારે અંતઃકરણના સાચા રંગનો પૂરો પડલો પડેલો

માની કેમ ન શકાય? શુદ્ધ પ્રેમની આ પ્રતિમા છે. ખરાં જીવનનું આ ચિત્ર છે. અને અનિવાર્ય અંતરની એ એક આરસી છે.

લીનાં, જહોનનું કુરસદનું રમકડું ગણાયું, તે પછી લીનાનું મન નાસીપાસ થયું હતું, પણ હમણાં ત્યારે જહોને તેને ઝંખવા માંડી, ત્યારે લીનાના અંતરમાં પણ તેની ઝંખના ઉભી થઈ રહી છે.....

લીનાં અને સ્ટીલનો નવો નાટક જોઈને મહારાજ સાહેબ પોતાના મહેલ તરફ પાછા ફર્યા. રાત્રીના બરાબર એ વાગી ગયા હતા. મોટાર ધીમે ધીમે ચાલતી હતી. કિશ્કાની એક બાજુ દરબારી બગીચા નજીક જ્યાં મોટાર આવી, ત્યાં ડાબી બાજુના એક માળના બંગલામાં કોઈ સુકુમાર નવયોવના સુંદરી ઝરખામાં ઉભેલી બેઠવામાં આવી.

આ મનોહરીની કાન્તિ, મહારાજના મહેલની રાણીઓને શરમાવે તેવી હતી. તેની મુદ્રાપર પવિત્ર પતિવ્રતાનું તેજ પ્રકાશી રહેલું હતું. તેના નમણા ચહેરા પર પ્રભુની કૃપા-છાયા છાઈ રહી હતી. ચંદ્રમામાં જેમ કાળું ધાણું દેખાય, તેમ માત્ર તેના સુખી વદન પર ચિન્તાની છાંયડી આવી રહી હોય, ચંદ્ર પર વાદળી છવાતી હોય, એવો ભાસ હતો. મહારાજએ તરત મોટાર ઉભી રખાવી, અને દ્રાઇવરને હુકમ કર્યો, કે એ બંગલો કાનો છે, તેની તપાસ કરવી. દ્રાઇવર તરત નીચે ઉતર્યો, અને દરવાજા પાસે જઈને પેલી સુંદરી તરફ જોઈ જરાવાર ઉભો-તેવીજ તેણીની નજર પડી. અને તેણેજ પુછ્યું, કે “આ દાણે તમે કાની શોધ કરો છો?” દ્રાઇવરે કહ્યું કે “આ બંગલો કાનો છે?” બાઇએ જવાબ દીધો, કે “સુંદરલાલ બેરીસ્ટર રહે છે!” સુંદરલાલનું નામ સાંભળતાંજ ઠાકોર તરત મોટારમાંથી ઉતરી પડ્યા—ને દ્રાઇવરને બોલાવીને કહ્યું, કે “બેરીસ્ટરને બોલાવી લાવ!” દ્રાઇવરે પેલી બાઇને કહ્યું, કે

“ ડાક્ટર સાહેબ બેરીસ્ટર સાહેબને યાદ કરે છે ! ” ડાક્ટરનું નામ સાંભળતાંજ સુંદરલાલ પથારીમાં જગૃત હતો, તે ઉભો થયો, અને તરતજ બહાર આવ્યો. પેલી મનોહર સુંદરી અંદર ચાલી ગઈ. સુંદરલાલે મહારાજની મોટાર જોઈ, ને તેમને પોતાને પણ ઉભેલા જોયા, એટલે તરત નીચે ઉતરી આવ્યો, ને બે હાથ જોડીને નમન કરી બોલ્યો.

“ હજુરની સ્વારી આ ટાણે આ તરફ પધારી ? ”

“ લગાર તમારી સાથે વાત કરવાની છે. આપણે અંદર બેસીયે, તો ? ”

“ પધારો, કૃપાનાથ ! મકાન આપનુંજ છે. હું પોતે પણ આપનોજ છું તો ! ” બેરીસ્ટરે વિવેક કર્યો. અને બન્ને જણ અંદર ગયા. મોટાર બહાર ઉભી રાખી “ મી. સુંદરલાલ, તમે મહારા મિત્ર જોવાજ છો. તમને કહેવાનું એ છે, કે હું મીસ લીનાને ત્યાં મળવા ગયો હતો, તે દરમ્યાન સ્ટીલ સાહેબ સાથે તે-ખાનગી મસલત કરતી હતી. મહારી છુપી હાજરીમાં મેં સાંભળ્યું, કે તેણી આવતી કાલે સાંજે મુંબઈ ઉપડી જનાર છે. ને તેને સ્ટીલ સાહેબજ નસાડી મુકનાર છે. માટે તમે હમણાં ને હમણાં લીનાને બંગલે જાઓ. ને તેને એવી રીતે સમજાવો, કે તે મુંબઈ જતી અટકી પડે. તેમ કરતાં કદાચ તેને મોટી લાલચ દેવી પડે, કોઈ પણ પ્રકારનું એગ્રીમેન્ટ કરી આપવું પડે, તેને ભરૂંસો આવે, તેવી જામીનગીરી આપવી પડે, તો આપણા રાજની સલામતી જાળવીને તે રીતે કરી આપવાની લાલચમાં લપટાવો ! આ કામ બીજા કોઈનું નથી. તમે જેમ કાયદામાં પ્રવીણ, તેમ વિશ્વાસમાંયે ગુંથાયલા છો. વળી આ કામ અતી વિશ્વાસુ માણસથી કરવાનું છે. મેં બહુ વિચાર કર્યો, પણ કોઈ લાયક માણસ હાથ ન ચડ્યો. આખરે તમે યાદ આવ્યા. તમે અંગ્રેજ

એકકિટ સમજે છો. વિલાયતી વેળાના તમે પાસંગત છો. માટે તૈયાર થાઓ. ”

“ હાજર છું, ગરીબ પરવર ! આપની વિશ્વાસુ નોકરી ક્યાંથી ! ”
એટલું કહીને તરત તે મેડી ઉપર ગયો. ને પોતાની પ્રિય પત્નીને ખુશાલી બતાવી કે, મહારાજ સાહેબ પોતે ચાલીને ઘેર પધાર્યા છે, ને એક ખાનગી કામ માટે મને મોકલે છે, કે જેમાં આપણો પુરતો લાભ સમાયલો છે. ” બેરીસ્ટરે વાત કરતાં કરતાં કપડાં પહેરી લીધાં, અને તે નીચે આવ્યો.

“ સુંદરલાલ ! પ્રભાતનો પહોર શરૂ થયો છે. હું પણ આખી રાતના ઉજ્જગરાથી થાકી ગયો છું, માટે લગાર—“એક ડાઝ લેશો ? ”

“ હા; માફ કરજો ! ” મહારાજાએ વિવેક કર્યો. બેરીસ્ટરે હિચો વાર્ધન કહાડ્યો, ને એક ઝાસ ભરી આવ્યો.

“ આપ પણ લગાર તૈયાર થાઓ ! સંગનો રંગ તો સાથેજ થ્યો. ” મહારાજાના આગ્રહથી બેરીસ્ટરે પણ એક લીધો.

“ હવે મને શી આજ્ઞા છે ? ”

“ કહો, તમે મોટોર પાછી મોકલશો, કે હું ચાલતો જાઉં ? ”

“ હું ચાલતો જાઉં. તો ? ”

“ આ ઇમ્પોરટન્ટ કામ છે. માટે યુનીફર્મમાંજ જાઓ. ઇંગ્લીશ લેડી પણ સમજી શકે કે, તમે મદારા વિશ્વાસુ અને કમ્પીટન્ટ જન્ટલમેન છો. ”

“ તેથીજ મદારે પગે ચાલીને કામ કરવું જોઈએ. આપને ઉજ્જગરો કરવાની જરૂર નથી. પગે ચાલીને યાત્રા કરવી, પગે ચાલીને દેવમંદિરે જવું, ને પગે ચાલીને માલીકની નોકરી ઉઠાવવી, એ સેવકનો ધર્મ છે. હનુમંત અને વાલી, સુગ્રીવ ને વિભીષણને ક્યાં ચાહન હતું ? ”

“ વારૂ, ત્યારે તેમ કરો—પણ ખુલાસો આપવા મ્હારે બંગલે તમારે હમણાંજ આવવું પડશે. હાલ તમે જાઓ—હું મ્હારે બંગલેથી આજ મોટોર પાછી મોકલું છું. ”

“ ઓલ રાઇટ ! તેમ કરવું ! ત્યારે મને રજા છે ? ”

“ ચાલો, હું પણ આવું છું. ” મહારાજા ઉઠ્યા. ચોમેર નજર કરી. બહાર પગલું મુકતાંજ શારદાએ ચીસ પાડી—તેને વીંછી કરડ્યો. બેરીસ્ટર અને મહારાજા બન્ને મેડીપર ચડી ગયા.

“ મને વીંછીએ ડાંખ માર્યો છે ? ” શારદાએ લાથની આંગળી પકડી રાખી, ને કચવાયલે મ્હોડે જવાખ દીધો.

શારદાને ખરે વીંછી કરડ્યો હતો ? ના—તેને સર્પડંશ થવાની ધાસ્તી લાગી હતી. દારૂડીયો ઠાકોર કદા એકાન્ત સમયનો લાલ લાઇને લગ્નલોપન કરે, તો જીવન દુઃખ થઇ જાય. પરભવ ને પુનર્જીવનાં પાપ એકઠાં થઇ જાય, આ બીતિથી બેરીસ્ટરને જીટકાવવાનું બહાનું કલાડયું, શારદાને થયલી કલ્પના ખોટી નથી. ઠાકોરનો એજ ઇરાદો હતો.

“ ત્યારે તો તમે એકદમ મોટોર દોડાવો—અને દરવાજા પર રાત—ચોકી કરનારા પેલા જમાલખાં ઉસ્તાદને બોલાવી લાવો. જાઓ, જરાયે ઠીલ ન કરો ! ” મહારાજાએ બેરીસ્ટરને તાકીદનો હુકમ કર્યો.

“ ના, કાઇને બોલાવવાની જરૂર નથી—મ્હારૂં લોહી ઝેરી છે, તેથી મને વીંછીનું ઝેર ચડતું નથી. માત્ર એકાદ કલાક સહજ વેદના થશે. ” શારદાએ જીટકું માંડયું, બીજીવાર સપડાવાની જાળમાંથી જીટકવા માંડી.

“ તો હોસ્પીટલમાંથી દવા લાવો—તદ્દન ઝેર રાખવું નહિ. ”

“ પણ મને હરકત થવાનીજ નથી—માત્ર મ્હારા મનમાં ગલ-

રાટ થાય છે—લગાર સુવા દો. મને પંખો નાખવા કહે ! ”

બેરીસ્ટરે નોકરને બોલાવ્યો. શારદા પતંગપર જઈને પડી; અને નોકર પંખો નાખવા લાગ્યો.

“ બાપુ સાહેબ ! આપણું કામ સવારપર રહે તો ? ”

“ વાર. ચિન્તા નહિ. પણ તમારાં ધર્મપત્નિની તબીયતના સમાચાર સવારમાં લઈને વહેલા આવવું. રાણી સાહેબ તેમની મુલાકાત માટે જામે છે ! ”

“ પણ સાહેબ ! એવણુ ઘણાંજ શરમાળ છે. ”

“ એમ શરમાવું ન ચાલે, કાલે જરૂર લાવવું, અને જ્યારે આવવાનું હોય, ત્યારે મોટાર મંજાવી લેજો. ” એટલું કહીને મહારાજાએ ધીમે પગલે રાજા લીધી—શારદાને જોતાં જોતાં દાદર ઉતર્યા—ઉમેદ નિષ્ફળ નીવડી. કપટજાળ તૂટી ગઈ. શારદા અચ્ચી ગઈ.

મહારાજા વિદાય થયા પછી શારદાએ પોતાના મૂર્ખ પતિને પોતાનું ચરિત્ર સમજાવ્યું; અને રાજા, વાંઝા ને વાંદરાનો વિશ્વાસ ન કરવાની શિખામણ આપી. આ કૌતુક કેવું ?

પ્રકરણ ૧૨ મું.

લવલી લીનાં ! જહોનનું રસીલું રમકડું !

“ બાળકને ભૂત કહી લડકાવે, જ્યાંસુધી સમજણ નાંહી; સમજી થાતાં ભરમ લાગતાં, મર્મ લહે મનમાંહી, ઈડાને બહુ બીક બાઝની, જ્યાંસુધી પડે પડીયાં; ગુરૂ કૃપાએ પડે પુટે, ઉડી ગગન ધર અડીયાં. ”

પ્રેમ-વૈલી લીનાં જ્યાં સુધી મનના ગુચવાડામાં, અને પ્રેમની નિરાશામાં નાસીપાસ બનેલી હતી, ત્યાંસુધી પ્રીન્સના આશરામાં ઢાંકી રહી; પણ જ્યારે પેલા સિંહનાં બચ્ચાં પેઠેમ કાચું લોહી ચાખવા મળ્યું, ત્યારે તેનો અસલ ખવાસ ઉભરાઈ નીકળ્યો. લીનાં જો કે જહોનની બેવફાઈથી અતીશય નિરાશ થઈ ગઈ હતી. અને પોતાના પિતા મેકલીનની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેની માયાળુ મમતાને આધીન થઈને વિશળપુર આવી હતી. અગર જો જહોન વફાદાર રહ્યો હોત, તો આ મધુર સુંદરી કદાચજ મુંબઈ છોડી શકત !

જહોનનું આ રસીલું રમકડું માત્ર એક ઘડીના કામ-વેળા અંધાપામાં હાથમાંથી છટકી જવા પામ્યું હતું. વિક્ટોરિયા ગાર્ડનમાં એક નવી રમણી સાથે જહોન ગમ્મત ઉડાવતો હતો. અને તે વેળાએ પેલી પુતળી, લીનાંને અળગી કરવા, ને પોતાને હૃદયમાં થાપવા જહોન કને કબુલાત માગતી હતી. તે વેળાએ જહોને માત્ર “લીનાંને કુરસદનું રમકડું” કહીને તેનું અપમાન કર્યું હતું; એ શબ્દોજ માત્ર આ સુંદર પ્રેમી જોડાંને લાંબા કાળ સુધી અળગાં રાખનારા હતા. જહોન એમ સમજતો હતો, કે લીનાં બિચારી એ શબ્દો ક્યાં સાંભળનાર છે? ને તેથીજ નવલ મધુરીના પ્યારમાં ગુલ-તાન બનેલો વિક્ટોરિયા ગાર્ડનનો સુડો, એક ભમરીને રમાડતાં રમાડતાં મેનાને અપમાન કરતો હતો.

સ્ત્રી જાત ગ્રહેખી છે. પોતાના પ્યારા પાસેથી મહણ કરેલો પ્રેમ બીજી તરફ જવા દેવાને હડીલી થાય છે. જ્ઞાલાના અંતરનો તાર બીજે ઉછળેલો જંઘ-જાણીને તે વાઘેણ સમી વિકાળ બને છે. તેની સહનશીલતા નાશ પામે છે. અને તે પોતાનો ક્રોધ જાહેર કરવાને અધરી બની જાય છે. જો કે એ આકળાપણામાં પોતે પોતાનું નુકસાન કરે છે. ને પાછળથી પસ્તાય છે, તે છતાં આકળા વખતને

આધીન થઇને કોઇનું બલિદાન દીધા વિના રહેતી નથી.

લીનાંએ પોતાના આશાધાર જહોન તરફથી અપમાન ભરેલા અક્ષરો કાનપર ધરી, હૃદયથી નાસીપાસ થઇને ઘેર ગઇ; અને તે પછી મુંબઇ તેમને માટે કેવળ અકાફ થઈ પડ્યું. જહોનને એ વાત જ્યારે માલમ પડી, કે લીનાં જેવું મધુરું પંખીકું હાથથી છટક્યું છે, ત્યારે તેને વિમાસણ તો થઈ પડી, પણ પેલી નવીન સુંદરીના સ્નેહને લીધે તત્કાળ તેને કશું લાગ્યું નહિ. લીનાં તો વિશળપુરમાં આવી. અને એકદમ સપડાઇ ગઈ. મી. મેકલીનના અકાળ મરણને લીધે તે કેવળ નિરાધાર બની ગઇ. એક તરફથી પિતાનો સ્વર્ગવાસ, ને બીજી તરફથી જહોનની બેવફાઈ, એ પ્રસંગ તો ગુણવંતી અને જયન્તના પ્રસંગ જેવો થઈ પડ્યો. અંતે તેણે સમયને માન આપ્યું, ને વિશ્વલપુરના રાજકર્તાની દયા મેળવવાની તેને ફરજ પડી. તેનું હૃદય દુઃખતું હતું. દુભાતું હતું. શરૂઆતમાં તો તેણીએ પ્રીન્સને પોતાનો કરવા માટે હૃદયને ઉશ્કેરી દીધું; પણ ધીમે ધીમે જ્યારે તે રજવાડાંની રીત, જનાનાતું કેદખાતું, દેશી રાજની ખટપટ, અને વૈર તથા દગાની વાતોથી વાકેફ થવા લાગી, ત્યારે તેણે મહારાજા પ્રત્યેથી પોતાનો પ્યાર પાછો ખેંચી લેવા માંડી-દેશીઓ પ્રત્યે એક પ્રકારનું સુગ લાગવા માંડ્યું. ખાસ કરીને રાજાઓની હવસી હેખીટ તેને નાપસંદ પડવા લાગી. જ્યાંસુધી પંખીકું પાંખ વગરનું ને અજાણ હતું, ત્યાં સુધી તે પંખીડાંઓની ચાંચના ધા સહન કરતું હતું; પણ જ્યારે તેને પાંખ આવી, અને સમજણ થયું, ત્યારે તેને પોતાની અસહ સ્થિતી તથા સ્વભાવનો જોશ બહાર પડવા લાગ્યો. પોતે ક્યાં, ને કેવી રીતે ફસી પડી છે, એ પ્રસંગ ઉદાસી લાવવા લાગ્યા. યુરોપીયન લેડીના મનમાં દેશી રાજ્યના વૈભવો અભાવ જેવા થઇ પડ્યા. નીશાખાજ રાજાઓ, જેમને અંગ્રેજ લેડીઓના નાણુક વૈભવ-વિ-

લાસની કરી ખચરજ નથી; માત્ર કામ-ભોગમાં આંધળાજ બનીને, ખવાસણા કે દેડીયો સુદાને પાશમાં નાખે છે, એવા કુચ્છંદીયોના કુચ્છંદો નજરે જોયા પછી લીનાં જેવી નાણુક બદનની નાજની પ્રીન્સને ગઈ ખરી ? મી. સ્ટીલ જેવો અમલદાર વારંવાર લીનાને સમજાવતો, પટાવતો, પણ તેની તરફ તેણીનું દીક્ષજ દોડ્યું નહિ, પછી લીનાનો શો વાંક ? કેટલીકવાર પ્રીન્સની કુટેવો સાંભળીને તે હારી જતી થાકી જતી હતી, પણ સ્ટીલ તરફ ખેંચાતી ન હતી—હજી સુધી એક-વાર પણ પ્રીન્સ, લીનાના ગોરા ગાલપર હોડ લગાડવાને ભાગ્યવંત થયો ન હતો. માત્ર શેકહેન્ડ કરતાં કામળ હાથને જોશથી દાખતો, ને હવસ સમાવતો હતો, પણ એ જોશની અસર લીનાને થતી કે થઈ ન હતી; કેમકે અંગ્રેજ લેડીયોને શેકહેન્ડનો તો વિવેકજ રહેતો હતો: એ તો પોતાની એડીક્ટ ને માન સમજતી હતી. જો કાંઈ પિછાણુ-દાર પુરૂષ, શેકહેન્ડ ન કરે, તો તેણી અપમાન માનતી હતી; તો પછી લીનાને તે કંઈ નવું ન હતું. કદી દેશી પુરૂષોને મન કાંઈ સ્ત્રીના હાથ પકડી શેકહેન્ડ કરવી, એ તો વૈકુંઠની દોલત, ને દુરનો વૈભવ-મેળવવા જેટલું સુખ મનાતું હતું.

લીનાના મનની ઉદાસી વધતી ચાલી—અને હવે વૈશ્યાપુરથી છુટવાની તૈયારીમાં પડી !

વાંચનાર ! લીનાનું કાંઈ હવે સગું નથી, એ વાત જાણીતી છે. મુંબઈમાં કે લન્ડનમાં, પછી અમેરિકામાં કે આફ્રિકામાં જ્યાં જાય. ત્યાં તેને તો નવાંજ સગાં અને નવાંજ ઉતારા હતા, ને છતાં તેણી મુંબઈમાં ચાલી હતી. જહોનનું કુરસદનું રમકડું વણે દહાડે પોતાના જહોનને મળવા જતી હતી. ક્યાં ?

લીનાં જેમ મનથી નેતર જેવી કામળ તેમજ ચીવડ હતી, તેવો જહોન નહોતો. સ્ત્રી જન કામળ છે, તેવીજ હકીકત. અફેખી ને

ચીડાઉ છે. પુરૂષો કડોર દેખાય છે, પણ સંગેમ વચ્ચે તે નબળા, બહીકણા અને રંક છે ! પુરૂષો જલદી માશી માગી લહે છે. સ્ત્રીઓ મસ્તબાબાજ, ટેકીલી, હડીલી, દુરામહી અને પોતાનોજ કડકો પકકો કરનારી સ્વચ્છંદી છે. ને તેથીજ તેનો ગુણ નેતર જેવો છે.

જહોન વિલાયતથી આવીને પસ્તાવામાં પડ્યો. ને લીનાને શોધવા આલ્યો; તેમ લીનાં પણ પીયુને મળવા આલી.

ખીજે દહાડે લીનાં મુંબઈ તરફ રવાના થવાની છે, અને તે પાછળ સ્ટીલ સાહેબ જનાર છે, આ સંકેત વીશળપુર રાજકુતનિ થંકાશીલ થયો, ને તે લીનાંને અટકાવવાના પ્રયત્નમાં પડ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

સ્વપ્ન માટે પ્રેમ તાર.

દીલનું ચિન્ત્યું દિવસે, તેજ ચિન્નવન રાત્રે સ્વપ્નમાં આવ્યું હોયજ ! સાચા ને શુદ્ધ અંતરના તારનો રણજણાટ, સંકડો મૈલ પરથી વાગતો પ્રેમીના હૃદયમાં ઝલકે છે. ઘણા દીનનો વિસરાયલો પ્રેમ તાજે થઈ શકે છે. સોનું દટાઈ જાય, ને તે પર માટી ફરી જાય, અથવા તો જમીની રસાયણના રસથી કંઈક સ્વરૂપમાં ફેર પડી જાય, પરંતુ સોનાનો પદાર્થ ટળી ન જાય ! જહોન પેલી માતખર અંગ્રેજ વેપારીની પુત્રી નંડે વિકટોરિયા ગાર્ડનમાં અચાનક બેટી પડ્યો, ને તે મુંઝરીના પિે ૧૭ ધનની લાલચે લીનાં પ્રત્યે ખેવફાઈ લરેલા શખ્તો દિય્યાં, પણ અંતે તો જહોનના મનમાં વસેલી લીનાં સામે આવીનેજ દબી રહી.* નં. ૩ તે પછી જહોન વિલાયત ગયો,

ને સાથે પેલી સુંદરી વિદ્યાયન ચાલી ગઈ, અને લીનાં વિશાળપુર આવી, તેને કેટલોક સમય વીતી ગયો. લીનાં પણ નવી-જુની થઈ ગઈ. પ્રેમી વિચારપર કાટ ચડી ગયો. અને જ્યોત તેણીના ઉદ્ઘટ કર્મના પસ્તાવામાં ગોથાં ખાતો વખત અને શરીરને ગુમાવતો જીવન ગાળવા લાગ્યો. વિદ્યાયન તો માત્ર થોડા દહાડા મનની મજા કરવાજ ગયો હતો, પણ પાછો પસ્તાઈને તરત મુંઝાઈ આવી નોકરીપર જોડાયો હતો—અને લીનાના ખ્યારમાં મસ્ત થવા લાગ્યો હતો. લીનાં કોઈ દેશી રાજના ખ્યારમાં પડેલી છે, એટલીજ માત્ર ખબર રાખીને જ્યોત ચૂપ ખેંચી રહેલો હતો. લીનાનો સુંદર ફેટો વારંવાર જોતો હતો. અને લીનાં અળગી થવા પછી તેનો ફેટો છેક પેરીસ મોકલીને વોટર ક્લરમાં તૈયાર કરાવી પોતાના ખાનગી હોલમાં રાખ્યો હતો. એટલુંજ નહિ પણ એક દીલની વાત ચિત્રકારને હાથે, દાંતના ટુકડાપર તેનું ચિત્ર રંગાવીને લોટીટમાં રાખી જ્યોત પોતાનું જીવન કહાડતો હતો.

કેટલાક દિવસના અંતર પછી એક દિવસ રાત્રીએ સ્વપ્નામાં લીનાં આવી—રસિલી લીનાં, ભોળી લીનાં, દયાળુ ને માયાળુ લીનાં પાછી પોતાના જ્યોત કને ધીમે પગલે, નીચી નજરે, હોઠપર આંગળી અડકાડીને, નજરને આડી કરીને, અંતરમાં વ્હાલાનું મોં નિરખવા, અને બહારથી લાડકી બનવા, ચેષ્ટા તથા ચરિત્ર કરતી, જ્યોતના રૂમમાં જાણે આવી—અધીરો જ્યોત ઇજ્જતેર પરથી ઉઠીને તેણીને આજવા ગયો, તેવીજ લીનાં ખસી ગઈ, અને હાથ લાંબા કરીને, જેમ દુષ્યન્તના બાણમાંથી હરણાંને બચાવાને કણ્વ મુનિના શિષ્યો બે હાથ ઉંચા કરે, તેમ લીનાંએ જ્યોતનો આવેશ અટકાવવા ચલ્લ ક્યો—જ્યોત પગે પડીને માફી માગવા લાગ્યો, સારે લીનાં માત્ર એટલુંજ બોલી

“મી. જ્યોત ? આર યુ મેડ ?”

“ચેસ માઈ ડાર્લીંગ ? યુ આર રાઇટ ! શેક્સપીયર્સ સેઝ, બોલ વર્ડ્સ ઇઝ મેડ !”

“એસ, બટ સારી ફેર થુ !

“લીનાં ! ડીયર લીનાં ! એક્સક્યુઝ મી, વન્સમોર ? આઇ ડીડ નોટ ઇન્ટેન્શનલી આ ક્રીમ ! આઇ એમ ફરગોટ !”

“બ્લોટેવર થુ આર રીસ્પોન્સીબલ ઇન ધી ક્રાઈ ઓફ ગોડ ! થુ આર ટુ ચીટ ટુ મી !—”

“એસ, બટ થુ આર કાઇન્ડ હાર્ટેડ ! એક્સક્યુઝ મી !—”

“ગીવ થુ પ્રોમીસ ! રીમેમ્બરર્સ મી !—”

“આઈ સે ટુ ટેક એન ઓલ, આઇ વીલ કીપ ઇન માઇ હાર્ટ ઓલવેઝ !”

“ઓલ રાઇટ, માઇ ગુડ નહોન ?”

ભલી લીનાંએ તેનો હાથ પકડીને ઉભો કર્યો—અને જેવાં બન્ને આ બે પ્રેમાલીંગન કરવા ભેટ્યાં—નેવીજ બન્નેને શુદ્ધિ આવી—જહોન મુંઝઈમાં ને લીનાં વિશલપુરમાં ! પથારીમાંથી બન્ને ચમક્યાં—અને આંખ ઉઘાડી જોયું, તો સ્વપ્નાનો તાર ! પણ ખરેખર એ તાર હૃદયના સિતારનો હતો ! કુમુદ-ચંદ્ર પેડેમ અંતર ખીલવનારો હતો—વિસરાયલો પત્ર, ખીડાયલી કળી, અને સુડાયલો છોડ, પાછો તાળે થવાની આશાનું મેઘ જળ—ખિંદુ હતું ! શું ખરેખર લીનાં તેને આહતી હતી ? લીનાંના સ્વપ્નમાં તેવું હતું ? આ ઉત્તર તો પ્રેમીયો જાણે !—

પ્રકરણ ૧૪ મું.

છગનીયો ને મગનીયો—બે ભૂદા ચેર !

“આપુ ! લોકોમાં અમારી બહુ નિંદા થાય છે !” છગનીયો બોલ્યો. મહારાજને મોહવશ કરવા કહ્યું.

“ અરે કેટલાક મતલબી તો કહે છે કે એ તરગાળાના છોકરા તો મહારાજની આંખની કાકી જેવા છે ! ” મગનીયે કહ્યું.

“ દુનિયાં તો દોરંગી છે ! જેને જેવું પરવડે, તેવું તે બંધે બોલે ! જગતના નિંદક ને મતલબી લોકોના બોલવાપર ચાલે, તો કંદી કોઈ સુખી ન થાય ! તમે તમારે મોજ કરો. તમારું નાટકી કામ કેમ ચાલે છે, વાર ? ”

“ બાપુ ? કવિ તો મરી ગીયો. હવે તો અમારે લાથેજ કવિ થવાનું છે ! બાપુને પસંદ પડે તો સાહે ! મગનભાઈ ગદ્ય લખે છે, ને હું કવિતા—ગાયન કરું છું ? ”

“ વાહવા ! એજ ઠીક ! ધરનો તારો ને ધરનો વાણો, મિનજી કવિયોનાં ઘર પુછવા કરતાં જાત કમાઈ સારી ! તરગાળા અસલ જન્મથીજ કવિ કહેવાય ! તેમાં વળી તમને નાટકનો કાચો પાકો અનુભવ એટલે પુછવું શું ? ”

“ અરે હાજતો ! વળી જનનારા તે કયા મોટા ડાહ્યાના દીકરા આવે છે ! ભવાઈ પેઠે નાચ—નખરાં કીધાં, આંખના ચાળા, ને છાતીના હિછાળા કે તાલીપર તાલી ! નાટક લખવા તેમાં તે છે શું ? આપણેજ ભૂવા અને આપણેજ ભૂત ! માર તોપ ! આજ વળી કયો પરિક્ષક આવી મરે છે ! ભૂખ્યા ભાણામાં જે નાખો તે ખાય ! ”

“ છગન—મગનીયા ? મને કંઈ નાટકનો શોખ નથી—આ બહાને તમારું ચાલે, એટલે બસ છે. ”

“ ઇશ્વર તમને લાંબાં આયુષ્ય આપે, ને અમારાપર છાંયા રહે ! બાપુ ! અમારા પચીસ ધરનો આપ માલવો છો. ”

“ પણ બાપુ ? ઘેર બહેનનાં લગન છે, માટે રજા આપશો ? ”

“ નાં ! તમારા ચહેરા જોયા વિના મને નહિ ચાલે ! તમારે

જોઈએ, તો ખસો પાંચસો રૂપિયા લઈ જાઓ. ”

“વાર, બાપુ ! ” બન્ને ભાઈઓએ એજ તાકડો રચ્યો હતો-હજુરે હુકમ કર્યો-બન્ને બાઈ રાજ થયા.

“અલ્યા નાયકો ? લોકોમાં જૂમ ઉડી છે, કે તમારી ન્યાતનો એક કોઈ પરજાતને પરણ્યો ? ”

‘તેનું કાંઈ નહિ, બાપુ ! ’

“પણ તે તો દેરવડું વાળ્યું કહેવાય છે ! ”

“એમ કે ? ત્યારે તો નસીબદાર ખરા, હાં ! ”

“હા, બાપુ ? રાજને ગમે તે રાણી ! માલનો માલ મળ્યો, ને તાલનો તાલ મળ્યો ! ”

“બધાનાં નસીબમાં એવું નથી હોતું બાપુ ? નસીબદારીની વાત ન્યારી છે. ”

“તમારા લોકો હવે સુધરતા જાય છે હાં ! કોઈ નાટક કંપનીનો ડીરેક્ટર, તો કોઈ માલેક ને મેનેજર થયા છે હાં !

“હા, બાપુ ? અમારો ધંધો નાચવા-કુદવાનો ! બીજું શું કરીએ ? આપ જેવા ધણીને રીઝાવીયે, કે બૈરી બની નાચીયે ! ”

“હાલ અંત્યજ વર્ગ પણ સુધરતો જાય છે-તો તમે કાં ન સુધરો ! એન્જ્યુકેશન લો ! જુઓને ! તમારી જાતનો એક નસીબદારભાઈ ધણા ચડતા દરજ્જા પર આવી ગયો છે ? એન્જ્યુકેશનની બલિદારી છે. હું તેને કોન્સેન્સુલેશન બાપુ છું. ”

“બાપુ ? જ્યાં ધણી મહેરબાન, ત્યાં ગદ્દા પહેલવાન ! ”

“આરો વિચાર તમને પણ વિલાયત મોકલીને ગદ્દામાંથી ઘોઝ બનાવવાનો છે ! ”

“હા, ગરીબ પરવર ! ખુશીથી અમે જવા તૈયાર છીયે. ”

વિશ્વલપુરનો ઠાકોર મોડી રાતના એકલો મુઝાયલો આખરે

અન્ને રમતીયાળ પોપટને બોલાવીને મનગમતું પઢાવતો હતો. વાતોના ગપાટા મારી દીલ રીઝાવતો હતો. વચન ને વાણી મીઠી હતી. મન ને કલ્પના તો બેરીસ્ટરની બેરી તરફ રમતી હતી.—ઉંઘ નાસી ગઈ હતી. હજી આગળ વાત ચલાવે, ત્યાં હજુર પેહેંગીર ખજાર લાવ્યો, કે બેરીસ્ટર આવ્યા છે. મીઠાલસ ઉડી ગઈ, અને ઠાકારને ગલગાટ થયો, કે રમે બેરીસ્ટરના મનમાં બેરી માટે શંકા થઈ હોય, તે છાકટો બનીને ઉધું ચતું કરવા આવ્યો હોય:—

પ્રકરણ ૧૫ મું.

બેરીસ્ટરની નવી શ્રીફ્ટ—રાજપ્રપંચમાં વેર દેવાની હુકિત !

વિશળપુરનો ઠાકાર મોડી રાત્રે મીસ લીનાંનું છુપું અપમાન બહારીને, છેવટે શ્રીફલેસ બેરીસ્ટરની બેરી પ્રતિ નજર દોડાવી, ત્યાંથી અપમાન સહીને મહેલમાં ગયો. ભોગી રાજાને નિદ્રા ન આવી. વિચાર વાયુએ તેનું મગજ ચસકાવી દીધું. દારૂ પીધો.—મસ્ત બન્યો—અવાસ હુકકો બરીને લાવ્યો. અને હુરમાં આવ્યો. મેરૂ અવાસ સાથે વાતોએ ચડ્યો. અત્રે રાત્રી પસાર થવા માંડી.

બીજી તરફથી બેરીસ્ટર સાહેબને ઝનુન ચડ્યું. દારૂડીયા રાજાને ક્રોધપણુ રીતે તેની દુરાચારી રીતનો પસ્તાવો કરાવવા, અને મનનું વૈર લેવા તત્પર થયો. પવિત્ર પત્નિ શારદાની રજા લઈને તત્કાળ લીનાંને ત્યાં આલ્યો. બેરીસ્ટરે હવે પોતાનીજ શ્રીફ્ટ હાથમાં લીધી. આ કેસ કેમ ચણવો, તેનો વિચાર કરતો લીનાંના બંગલા પાસે આવ્યો. સારે ચોંધાડીયે બેરીસ્ટરને એક તક મળી ગઈ. લીનાં હજી

સુતી ન હતી. સ્ટીલ સાહેબ ગયા પછી તે જહોનના લવનો વિચાર કરતી હતી. રેનોલ્ડનું નોવેલ ‘શી’ લખને વાંચતી હતી. મુંબઈ જવાના વિચારમાં તેની નિદ્રા પરહરી ગઈ હતી. નોકર પણ હજી નીચે રૂમમાં જાગતો હતો. બાઈને માટે કાફી તૈયાર કરતો હતો. બેરીસ્ટરે દીવાલ નજદીક રૂમ પાસે આવીને બટલરને બોલાવ્યો—સીટીને અવાજ સાંભળીને બટલર ચમક્યો. ને બહાર આવીને બેરીસ્ટરને મળ્યો. બેરીસ્ટરને તે સારી રીતે પિછાણતો હતો. મીસ લીનાંને હમણાં મળવાનું છે, એવું કહીને કાર્ડ આપ્યો. બટલર લીનાં પાસે ગયો. ને કાર્ડ બતાવ્યો. પ્રથમ તો લગાર તે સંકેત્યાણી, પણ મનને માર્ગ મળ્યાથી રાજભેદ જાણવાની ઇચ્છાએ તેને ઉપર બોલાવ્યો.

“મી. સુંદરલાલ ? આટલી મોડી રાત્રે મ્હારે ત્યાં ?” લીનાંએ ગુજરાતીમાં જ બેરીસ્ટર સાહેબ સાથે વાત શરૂ કરી.

“મીસ લીનાં ? મને માફ કરજે. ફરજિયાત આવજની મુલાકાત કરવી પડી છે, મહારાજ સાહેબના હુકમને માન આપવું પડ્યું છે.”

“મહારાજ સાહેબ હજી એકાદ કલાક પહેલાં તો અહીં હતા !”

“હા. પણ રસ્તામાંથી મગજ ચસક્યું હશે. સ્ટીલ સાહેબ અહીં આવી ગયા. તે ખરી વાત ?”

“હા. તેઓ આવતી કાલે મુંબઈ જનાર છે !”

“અને આપે પણ કાલે જ જવાનો વિચાર કર્યો છે ?”

“મી. સુંદરલાલ ? તમે તો જાણે પક્ષકારને કોસ કરી તમારા બેરીસ્ટરીનો અનુભવ બતાવો છો ?” લીનાં હસીને બોલી.

“ના, બાનુ ? મેં તમારી બીફ લીધી છે.”

“અં હં ! થેંક્યું !” લીનાંએ હસતા ટોતમાં લવાં ચકાવી, હોઠમાં શંકાનું જળ લાવીને કહ્યું.

“આનુ? દેશી રજવાડાનો તો તમને સારી પેઠે અનુભવ થયો હશે?”

“હા, બેરીસ્ટર?” લીનાં બેતોરમાં બોલી.

“તમને હવે ગમતું તો હશે?”

“તમે શા મુદ્દા પર વાત કરો છો, શા માટે આ પુછો છો, તેનો સખખ કહેશો?”

“સખખ એજ કે તમારે મુંખધ ન જવું!”

“કંઈ કારણ? હું મ્હારા જીગરની મુખત્યાર છું.”

“પણ તમારા પિતાના વિયોગ પછી મહારાજ સાહેબની કૃપામાં રહેલાં છો, એટલે મહારાજની સંમતિથી રહેવું, એટલો તો તે આશા રાખેજ નાં!” બેરીસ્ટરે સફાઈ ચલાવી.

“નેવર! શું હું કંઈ ગુલામડી છું! શું મને ખરીદી લેવામાં આવી છે? છદ્દ નોન્સન્સ!” લીનાંને ધિઃકાર છુટ્યો.

“દેશી રજવાડાના પ્રપંચો વિચિત્ર છે.”

“હું હવે તે સારી પેઠે સમજું છું. કહો, હવે તમારી મકસદ કહો.”

“મહારાજ સાહેબની ઇચ્છા છે, કે તમારે કાલે મુંખધ ન જવું.”

“પણ કંઈ ખાસ સખખ છે?”

“હા; કાલે સ્ટીલ સાહેબ જનાર છે!”

“તેથી મ્હારે શા માટે રોકાવું? હું તો જવાનીજ!”

“પણ તમે કોને ત્યાં ને શા માટે જાઓ છો? તેમજ સ્ટીલ સાહેબ સાથેજ જવાનો સખખ?”

“તે સાથે હું નથી જતી, પણ સખખ જણાવવાને હું બંધાયેલી નથી.”

“મહારાજને તે સવાલ અગત્યનો થઈ પડ્યો છે.”

“ઠાકોર ખાંડ ખાય છે; હું કંઈ તેમની ગુલામડી નથી. મને ફાવ્યું લાંસુધી રહી—નહિ ફાવે તો મન ગમશે, ત્યાં ચાલી જઈશ.”

“પણ તમારા કાંધે તમારો હાથ—

“શું? મ્હારો હાથ તમારા બંગેડું ઠાકોરડાને આપ્યો છે. એમ તમે કહેવા જાઓ છો? તમે ઇનસાફ કરો છો!”

“મ્હને માફ કરજો; પણ નાન, વાંઝાં, ને વાંદરાનો વિશ્વાસ નહિ. કદાચ ઠાકોર ઉશ્કેરાઈ જશે, તમારી વાત સાંભળીને ગુસ્સે થઈ જશે.”

“શા માટે? શું હું વેચાયત્રી છું? સરવન્ટ છું?”

“તેમણે તમારા પર ઉપકાર કર્યો છે.”

“તે મ્હારી ગરદન દાખવા માટે, કે માણસાઈ ઉપકાર માટે?”

“જાનુ? મેં તમને પ્રથમજ કહ્યું, કે ઠાકોરડાનો ભરંસોજ નહિ!”

“વેલ, તમે હવે મને શું કહો છે? રાત્રી બહુ વીતી ગઈ છે.”

“મહારાજ સાહેબના શબ્દોમાં નથી કહેતો, પણ માત્ર તેની અનુમાનીય કલ્પનાપરથી ચેતવું છું, કે તમે સ્ટીલ સાહેબ સાથે મુંબઈ જાઓ છો, તે એમને પરવડતું નથી; માટે તમારું હિત જાળવવા માટે તમારે અહીં તેમની નજર તળે રહેવું.”

“કેદી બનીને રહેવું, એમ કે! છદ્મ-નોન્સન્સ! એ ઠાકોરડો તેના મનમાં શું સમજે છે? તમે ખુશ્કું કહેજો, કે હું તેમની સાથે જનાર નહોતી-પણ હવે તો તમારી હડ પ્રમાણે તેમનીજ સાથે જ-ઈશ!” લીનાં ચીડાઈને બોલી.

“તો સ્ટેશન પરજ ધડાકા થશે જાનુ?”

“ઓલરાઈટ! હવે હું તમારી સાથે બીજી વાર મળીને વાત કરીશ, ગુડનાઈટ!” લીનાં ભવાં ચડાવીને ઉઠી ચાલતી થઈ-એરીસ્ટરને તો ભાવવું હતું તેવુંજ થયું; પોતાનું વૈર લેવા માટે આગમાં ચોખ્ખી રીતે દારૂ પડી ગયો.

“ગુડબાય!” એરીસ્ટર એટલું બોલીને નીચે ઉતર્યો.

“બોય ?” લીનાંએ નોકરને બોલાવ્યો.

“આયા, સાખ !” નોકર જવાખ દેતો ઉપર ચડ્યો. બેરીસ્ટર વાત સાંભળવા છુપાઈને દાદર પાસે ઉભો રહ્યો.

“સ્ટીલ સાબકો સલામ બોલો—ઓર કહો કે અબ્બી મેમસાખ બ્રુલાતી હય ! જરૂરીકા કામ હય !”

“અચ્છા સાખ !” નોકર નીચે ઉતર્યો. લીનાના મગજપર એકસોને પાણું ડીગરી ગરમી ચડી ગઈ હતી. વિશળપુરના ઠાકોરની ખાડ બૂલાવા અને અપમાનનું વૈર લેવા, સ્ટીલ સાહેબની તજવીજ કરતી હતી. બેરીસ્ટરે આ સાંભળ્યું, ને વધારે હરખાતો રાજ મહેલ તરફ ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

નવી જળ !

“કમ ઓન, મી. મુંદરલાલ ? હાઉ આર યુ !” ઠાકોરે વિનય કર્યો.

“ઓલ રાઇટ સર ! હું મીસ લીનાંને ત્યાં જઈ આવ્યો.” મુંદરલાલે અંદર આવતાં કહ્યું.

“યેસ ! વોટ ન્યુસ ! સીટ ડાઉન પ્લીઝ !” ઠાકોરે હસતે વદને બેઠક દહેતાં કહ્યું.

“મીસ લીનાં હવે તમારી રહી નથી !”

“હું ! ખરેખર શું પલટી ગઈ ?”

“જમાનો પલટી ગયો તો તે ન પલટે ! તેને કાંઈ મહાન

ગુરૂ મળી ગયો છે. હું તો અન્યથા થઈ ગયો. તેના પલટેલા વિચાર સાંભળીને તાબુપ થઈ ગયો.” મદારીએ વાંદરાને નવાવના માંડ્યો.

“ મદારી છેલ્લી મુલાકાત એવીજ થઈ હતી ! ”

“ શું કહું ઠાકોર સાહેબ ! તે તો અસહ્ય જાત પર આવી ગઈ. ”

“ તેણે શું શું કહ્યું, વાર ! તે કોની કુમકપર કહે છે, વાર ! ”

“ સ્ટીલ સાહેબની ! કહે છે કે તમારા જાકટા, દારૂડીયા, બલિચારી ઠાકોરડા સમજે છે શું ? મેં કહ્યું કે તમારા પિતાએ તમારો હાથ ઠાકોરને—એટલું કહેતાં તો છેડાઈ પડી, અને મને ધમકાવી નાખ્યો—ખીકવાઈટ ! શું મને નીતિભૂટ કરવા હાથ લીધો છે, કે કૃપા રાખવા ! હવે હું પગલર અહીં રહેવાની નથી—સ્ટીલ સાહેબ સાથે સવારમાંજ આજ જવાની છું. જો ઠાકોર લાંબી લવરી કરશે, તો પસ્તાવું પડશે. રાજગાદી પરથી ઉડીને કેદમાં માખ મારવી પડશે. ”

“ અં હં ! એ વાંદરી એટલી બધી છટી ગઈ છે ? ”

“ તેમાં શું પુછવું ? કહેવા લાગી, કે ઠાકોર હવે લીનાનાં દર્શન કરી રહ્યા. લીનાં હવે વિશાળપુરના પાદરમાં પગ મુકી રહી !

“ ક્યાં રીતે હવે તે સમજવાનીજ નથી ? ”

“ ના—આપનું રંગીલું શીતાફળ સ્ટીલ સાહેબ ખાવાના છે. ”

“ નહિ બને; કદી નહિ બને ! હજી મદારા તાબામાં છે ”

“ અલખત ! આપ ગરીબ પરવરનો પહેલોજ હક છે, હજી પણ આપ અટકાવી શકાં છો. પહેરો મુંકી શકો છો. સ્ટીલ સાહેબ વચ્ચે પડી શકે તેમ નથી. ” બેરીસ્ટરે એવડો પાયો !

“ સ્ટીલ સાહેબ વખત વરતીને રોશ જાળવી શકે, કેમકે સત્તા આગળ શાણપણ ચાલતું નથી. જ્યાં મુઘી ખુદ સ્વાર્થ ન હોય, ત્યાં મુઘી જાણે જાણતાજ નથી. પણ પોલમ પોલ દેખે, ત્યારે સ્વારી કરી હો ! ”

“પણ આપનું ફળ ઝડપી જાય, એ તો ગજબ થાય ! એ ઠેકાણે ગોરો બચ્ચો હોયકની, તો રંગ બતાવી દેય !”

“લીનાંને તેવો દમ મારીયેં, તો !”

“હા—સ્ત્રી જાત છે, એટલે ડરી જશે. માત્ર રાયફલ બતાવવાનીજ વાર છે. તેણી તરત ગળી જશે. તેમની કને સ્ટીલ સાહેબ પર એવો લેટર લેખાવી લેહો, કે પોતે મુંબઈ આવવાની નથી. સ્ટીલ સાહેબની માગણી કબુલ કરવાની નથી. તે ફેસલાવીને ઉંચકા જવા માગે છે, પણ પોતે રાજી નથી. આ પ્યારીક પોઈટ હાથમાં આવ્યાથી બહુ રંગ આવશે. એક તરફથી સ્ટીલ સાહેબ દબાયલો રહેશે. લીનાં મુંઝાઈ જશે. અને બન્ને વચ્ચે અંતરાય પણ પડી જશે. લીનાંની મુલાકાત ન થવા દેવા માટે આપણે સ્ટીલને એક લેટર લખવો, કે તમે લીનાંને સતાવો છો, એ બહુજ ફિલગીરી લેરેલું છે.”

“લીનાંના હાથથી સ્ટીલ સાહેબ પર કાગળ લખાવીયેં, તે કરતાં આપણા પર એવો લેટર લખાવી લઈએ, કે તેણીને સ્ટીલ સાહેબ સતાવે છે !”

“તે પણ ઠીક છે, પરંતુ એ લેટર બનાવટી અગે જખર દસ્તીનો ગણાશે. સ્ટીલ સાહેબ પરનો લેટર આપણા પરનો લેટર સાથે આવે, એવો દેખાવ થાય, તો વધારે સાફ છે”

“યેસ ! એ પણ ઠીક છે, ત્યારે હવે શું કરવું ?”

“હવે કિલ્બ લગાડવામાં સાર નથી. પ્રભાત થતાં તો લીનાં ઉપડી જશે. સવારનાં આઠ વાગે ગાડી ઉપડે છે.”

“સારે તો આપણે બન્ને જઈયેં ! મોસ્નીંગ ડ્રેસ પહેરી લઉં ! શિકારી બનીને પિસ્તોલ લઈ તૈયાર થઈ જઈ !”

હાકેર ઉઠ્યો. અને અંદરના રૂમમાં ગયો. બેરીસ્ટર સાહેબે વૈર લેવાને અચ્છી જાળ પાથરી. વાંદરાને દારૂ પાછ દીધો. રાજની

વફાદારી બતાવવા માંડ્યો. પિતાનું ધન મેળવવા હવે વળી નવી તદ્દખીર ચલાવી, ઠાકોર કેસ પહેરી બહાર આવતાંજ બેરીસ્ટર બોલ્યો.

“ ઠાકોર સાહેબ ! સેવકને ઇનામ તો પછી આપજો, પણ મ્હારા કાંધરની મીલકત મળવાનો તો હુકમ આપો ? ”

“ બેરીસ્ટર ! આ ટાણે એ વાત હોય ? તમારાં વાઇફ તરફથી થયેલા સન્માનની માનમાં હું તે મીલકત અને ઇનામ બધું આજેજ આપનાર છું. તેમની પરોણાગતની પિછાણ કરનાર છું ! ”

“ તોપણ મ્હારી મીલકતનો હુકમ લખી આપો ! ”

“ આ તક તમને ઉમદા લાગે છે ? ”

“ હા, ગરીબ પરવર ! મને મ્હારૂં ધન મળતાં આપની પ્રત્યે વફાદારીનું લોહી ઉકળતું રાખવા આ ટાણેજ એ કામ થવાની જરૂર છે. ”

“ ચેસ ! હું સમજ્યો. તમારી કદર થાય, તો તમે આ લીનાના કામમાં જોશબર મદદ કરો, એમજ કની ? ”

“ હા, સરકાર ! આપ તો વાત વાતમાંજ સમજી શકો છો, પછી આપને શું કહેવું ? ”

“ વાફ, કહે, સુંદરલાલ ? તને શું જોઈએ છે ? ”

“ મ્હારી દોઢ લાખની રોકડ રકમ અને પચાસ હજારની સ્થાવર મીલકતની પણ રોકડ રકમ આપો. એ મીલકત રાજને તાબે લેલે રહી. મને જરૂર નથી. ”

“ બોલ રાષ્ટ ! બે લાખ તમને રોકડા મળી જાય, એવો હુકમ લખી આપું છું, પણ જોજો હાં ! મ્હારી મરજીને તાબે રહેવું પડશે ! ” ઠાકોરે બદ્દાનતેજ આ ધન આપીને લલચાવ્યો.

“ ચેસ સર ? હું તમારોજ છું ! ” બેરીસ્ટરે બે બોલ કહી પતાવ્યું. પોતાની ધર્મપત્નિ પર ઠાકોરની દાનત હવે પુરી બગડેલી

નેપાં. અને તેનું વેર લેવા વધારે ઉછળવા લાગ્યો. ઠાકારે હુકમ લખીને સુંદરને આપ્યો.

“થેંક્યુ સર ! કમ ઓન !” બેરીસ્ટર બોલ્યો. ઠાકાર આગળ ચાલ્યો. ને સુંદર ખડખડતો, આંખો ઉછાળતો, ભમર ઉડાડતો, લોહી ઉઘળાવતો પાછળ ચાલ્યો.

“રાયફલ લીધી, કે સરકાર ?”

“હાં ! માત્ર દારૂ ભરેલો છે. ગોળી નથી !”

“તેની જરૂર છે, આપુ ! શિકારમાં જવાનો દેખાવ કરતી વખતે ખાલી બંદુક ખોટી ગણાશે. કદાચ પુરાવામાં મુકવી પડે, તોપણ સપડાઈ જવાશે ! સ્ટીલ સાદેખ જેવાને મળવું પડે, તો કહેવા થાય, કે બંદુક ભરેલી છે. ગોળી સહિત છે. શિકારમાં નિકળતાં લીનાની ખબર લેવા આવ્યા છીએ.”

“યેસ ! ત્યારે તો ઉભા રહો” એટલું કહેતાંજ બંદુકમાં ગોળી ભરી લેવા માંડી.

“હું લીનાને દરવાજેથીજ પાછો ફરીશ.”

“યેસ ! કમકે તમારો ટ્રેસ શિકારી નથી.”

“એટલુંજ નહિ, પણ તેણી જાણી જાય, કે મેં તમને ઉશ્કેરી દીધા છે. સાથે હોય તો શકે જાય !

“હા—હું જાણે શિકાર કરવા જતાંજ અજાણ્યો જઈ ચડ્યો છું, એવો દેખાવ કરવો ઠીક પડશે. ત્યારે તો અહીંથીજ છુટા પડો. કાલે દસ બજે મને મળી જાવો.”

“ઓલ રાઇટ સર !” બેરીસ્ટરે સેક્રેટેન્ડ કરી બીજો માર્ગ પડ્યો. ઠાકાર લીનાને બંગલે ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

વિશાલપુર રાજપર આફત !

મીસ લીનાંને સુદરલાલે લગાર ચમકાવી, અને તેથી તે ભય પામીને એકદમ સ્ટીલ સાહેબને બોલાવ્યો હતો. એ હકીકત સુંદરલાલ જાણતો હતો, ને તેથીજ સ્ટીલ તથા ઠાકોરનો પરસ્પર બેટો થઈ જાય, અને ચક્રમક ઝરે, એવો સંકેત રાખ્યો હતો. ઈશ્વરે કંઈ અદ્ભૂત ખેલ રચ્યો. સ્ટીલ સાહેબને તૈયાર થતાં વાર લાગી. તે પહેલાં ઠાકોર પોતે લીનાંને ખંગલે આવી પહોંચ્યો. લીનાં રાતના ઉજ્જગરાથી તદ્દન થાકીને લોથ ખની ગઈ હતી. આંખ ઉઘથી ઘેરાયલી હતી—સ્ટીલ સાહેબને તેડાવ્યાનું ભાન છતાં તેણી ઇજ્જતપર નાઈટ ડ્રેસ સહિત લટી ગઈ હતી—સ્ટીલ સાહેબને સંદેશો પહોંચ્યાડીને નોકર ખંગલે આવ્યો. ને જવાબ કહેવા જતાં લીનાંને નિંદ્રાધીન જોઈ, નીચે જઈને બેઠો, એટલામાં ઠાકોર આવ્યો. નોકરે ખબર આપી, કે “લીનાં નિદ્રાવશ છે, ને સ્ટીલ સાહેબ આવે છે.” ઠાકોર એથી ચમક્યો; પણ હિમ્મતથી અંદર જવા હડ કરી—નોકરથી રાખને અટકાવી શકાયો નહિ.

ઠાકોર ખંગલામાં, જ્યાં લીનાં સુતી હતી, ત્યાં જઈ ચડ્યો. આહ ! દેવાંગના જેવી સુંદર મનહરણુ મુર્તિ છતીપાટ ઇજ્જતપર લાંબા પગ કરીને પડી હતી ! સ્થૂલ દેહ સ્થિર થઈ પડ્યો હતો—મન તરંગ, સૃષ્ટિનાં સ્વરૂપ જોતો રમતો—ભમતો ફરતો હતો. લીનાંની મધુર કાન્તિ જોઈને ઠાકોરનો કાંમજવર તાતો થઈ ગયો. તે એક મીઠી કીસ કરવા આગળ વધ્યો.

ખરે, લીનાંને સ્વપ્નમાંજ તે ભાસ થઇ ગયો ! જેવો ઠાકારનો હોઠ, લીનાનાં ગાલપર અડે, તેટલાં તો લીનાં ચમકી ઉઠી—અને ઠાકાર દુર ખસી ગયો.

“ ડેમ રાસ્કલ ! ” લીનાંથી તોરમાં એટલું બોલી જવાયું. ”

“ યુ બ્લડી વુમન ! વોટ યુ સે ! સી ધીસ કામદેવડી ? ” ઠાકારે પિસ્તોલ કહાડી, અને એક અવાજ કર્યો.

“ ઓ માઇ ગોડ ! ” લીનાં એટલું બોલીને પાસે પડેલા મખમલના કોચપર મુર્છિત થઇ પડી. પિસ્તોલનો અવાજ સાંભળીને નોકર એકદમ ઉપર ચડી આવ્યો. ઠાકાર ધીમે પગલે, પીઠ પાછળ હાથ રાખીને લીનાંને જેવા ધસ્યો, ત્યાં લીનાના નોકરે ઠાકારના હાથમાંથી પિસ્તોલ ખેંચી લીધી. ઠાકાર ચમક્યો, ને પિસ્તોલ પાછી લેવા પીઠ ફેરવી. નોકરે તેની સામે તે તાકી—અને બીજી બાજુ ખોટો ધા કર્યો. એવામાં સ્ટીલ સાહેબ આવી ચડ્યો. ઠાકાર તથા નોકર વચ્ચે રકઝક ચાલતી હતી, ને લીનાં એક તરફ પડી હતી. સ્ટીલને લાગ્યું, કે લીનાં પર ગોલી બહાર થયો લાગે છે. ઠાકાર છાકટો થઇ ને તેણે અંધાર કર્મ કર્યું લાગે છે. સ્ટીલ ગભરાયો, તરત નીચે ઊતરી પડ્યો. ને ગાડીપર બેઠેલા પીયોનને તથા ગાડીવાનને સીટી મારી બોલાવી લીધા. તે લોકો આવતાંજ તેને હુકમ કર્યો, કે ઉપર જઈને ઠાકારને કબજે કરી લેવો. સિપાઇ તથા ગાડીવાન ઉપર ચડ્યા. પાછળ સ્ટીલ સાહેબ ચડ્યો—ઠાકાર, લીનાંના નોકરને સમજાવતો હતો. નોકર હડ કરતો હતો, એ દરમિયાન સ્ટીલના નોકરોએ ઠાકારને એકદમ પકડી લીધો. ઠાકાર આ ભયંકર સમય જોઈને બ્હીનો. સ્ટીલ સાહેબને પણ સામે ઉભેલો જોયો.

“ દગો—દગો ! ” ઠાકાર બોલ્યો.

“ સિપાઇયો ? ઠાકારકો સમાલકે નીચે લે જાઓ ! ”

“ મી. સ્ટીલ ! એક્સક્યુઝ મી ! ” ઠાકોર નમી પડ્યો.

“ આઈ કાન્ટ ડુ ! ” એટલું કહીને તે અંદર ગયો, અને તેણે ટેલીફોન કરીને કેમ્પમાંથી રીઝમીટની એક ટુકડી તથા સીઆમ મળાવી લીધો ! તે આવે, તેટલાં સ્ટીલ, લીનાંની સારવારમાં રહ્યો.

ઠાકોર ગભરાઈ ગયો ! પોતાની પર અણધારી આફત આવેલી જોઈને અકળાઈ ગયો. સમય બળવાન છે. ગુન્હો રંક છે. સિપાઈના હાથમાં વિશળપુરનો રાજકર્તા કેદી થઈ પડ્યો. તેનાથી કશું બોલાયું નહિ ! તે નીચે ઉતરી પડ્યો, સિપાઈના પહેરા તળે ખેડો. ઘેલાં માણસ પેઠે વિચારગ્રસ્ત થઈ ગયો.

આ પ્રસંગ અહીં અટકી પડ્યો—સુંદરલાલ ખેરીસ્ટરે તક જોઈને તીર તાકી લીધું. તે એકદમ ત્રિજોરર પાસે ગયો, ને ઠાકોરનો તાકી-દનો હુકમ ખતાવી, લખાણ મેળવવા તજવીજ કરી. ત્રિજોરર કને આગલે દહાડેજ સ્ટેટની ઉપજનું ભરણું આવેલું હતું. આખા સંસ્થા-નની વસુલાત આવી ગઈ હતી. અને તે મુંબઈ ખેંકમાં મોકલવાની હતી. આ અરસામાં સુંદરલાલને રોકડ રકમ આપી દેવા ઠાકોર સાહેબ-નો હુકમ આવ્યો. ત્રિજોરરે પ્રથમ તો લગાર આનાકાની કરી. ઠાકોરને રૂબરૂ પુછવાનું અને સવાર બદલે દસ બજે ત્રિજોરી ઉઘાડવાનું બહાનું કહાડયું, પણ ખેરીસ્ટર સાહેબે એક હજારનો ટુકડો આંતલામાં આપવા લલચાવ્યો, એટલે ત્રિજોરર તરત ઉઠ્યો. ને મુંબઈના શરાફે પર લીધેલી દશ દશ હજારની દસ હુંડી તથા ખીજા દસ દસ હજારના દસ ટુકડા આપવાનું કહીને ત્રિજોરર દરબાર ગઢમાં ચાલ્યો. પા કલાકમાં ખેરીસ્ટર એક લાખ ને નવાણું હજાર કમાયો, અને ત્રિજોરર એક હજાર ખીસામાં મુકીને ઘેર આવ્યો; તેટલામાં તો ખખર મળી, કે ઠાકોર સાહેબ પર આફતનું વાદળ ઘેરાયું છે ! વિશળનગરની રાજધાની પર મજબૂત ગુજર્યો છે ! !

વાંચનાર ! આ પ્રસંગ અહીંજ લટકી રહેશે; અને તે વહેળાના ફાંટાનો સાંધો મેળવવા માટે તને હવે મુંબઈમાં ખનેલા પેલા વાલકેશ્વરના ખૂનના કેસ તરફ નજર દોડાવવી પડશે.

લીનાનું શું થયું ? સ્ટીલ સાહેબને શી વાતચીત થઈ ? ડાકોરનું શું થયું ? એ સર્વ વાત હવે પછી તને જણાશે ! પણ એક લાખ ને નવાણું હજારના ધણી, મી. સુંદરલાલ બેરીસ્ટર સાહેબ મુંબઈમાં વાલકેશ્વર તરફ જે અપરાધમાં સપડયા છે, તે તરફ નેહએ, ને તેમાંથી આગલી-પાછલી સઘળી હકીકત મેળવી લઈએ.

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત.

બાળકાને બેટ આપવા લાયક રમકડાં. બીલ્ડીંગ્સ-પઝલ બોક્સો, અને સચિત્ર પુસ્તકો તૈયાર છે.

‘હેલવાડાકર’ કિન્ડર-ગાર્ટન સ્ટૉલ.

(ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન)

રૂ. આ.

- ૧ કિન્ડરગાર્ટન બક્ષીસ ૧ થી ૬ સુધીના આખા બોક્સના ... ૬-૮
- ૨ ગુજરાતી-બાળબોધ મુળાક્ષરોના સચિત્ર કાર્ડ. ચોપડી, બોક્સના ૧-૮
- ૩ આંક શીખવવાનું (સચિત્ર) મણકાનું બોક્સ
(નમુના સાથે) ૦-૧૦ થી ૨-૮
- ૪ બીલ્ડીંગ બોક્સ (સચિત્ર નમુના સાથે) ... ૦-૧૨ થી ૧-૮
- ૫ પીકચરસ પઝલ બોક્સ (પશુ પંખી તના રમતનાં)... ૦-૧૨ થી ૪-૮
- ૬ પશુ-પ્રાણીઓ (બેસતાં-ચાલતાં-ડોલતાં) બોક્સ દરેકના ... ૧-૮
- ૭ મીક્રોસ્કોપ એનીમલ્સ બોક્સો નં. ૧ થી ૮ દરેકના... ૧-૮

- ૮ ક્રીન્ડરગાર્ટન લુડ મોઝેક, બીડસમોઝેક, ક્રેઓનમોઝેક દરેક ૧-૧૦
- ૯ પશુપંખીઓના સચીત્ર કાર્ડ પેકેટ એકના દરેક ... ૦-૧૨
- ૧૦ ચીત્રકળા (ડરોઈંગના રંગીન નમુના) બુક્સ તથા બોક્સ
દરેક ૦-૮ થી ૨-૮
- ૧૧ ક્રીન્ડરગાર્ટન A. B. C. (એનીનલ્સ વર્ડ્) બુક ... ૦-૮ થી ૨-૪
- ૧૨ „ „ વર્ડ બીલડર (ધોડી સાથે)... ૧-૮
- ૧૩ „ „ પીકચર બોક્સ... ૦-૮ થી ૪-૮
- ૧૪ હીસાબ શીખવાની મશીનની ધોડીઓ... ૦-૧૨ થી ૪-૮
- ૧૫ ભરતનાં (સચીત્ર) કારડો તથા નમુના સહીત બોક્સો ૦-૧૦ થી ૨-૧૨
- ૧૬ ગુંથવાના (,,) નમુના સહીત બુક્સ તથા બોક્સો... ૧-૧૦
- ૧૭ બેસ્કેટ વરક્સ... ૧-૮ થી ૨-૪
- ૧૮ ક્રીન્ડરગાર્ટન કમપેનીઅન બોક્સ નમુના સાથે... ૬-૪
- ૧૯ ક્રીન્ડરગાર્ટન ગ્રંથમાળા નં. ૧ થી ૨૦ સુધી આખો સેટ... ૪-૦
- ૨૦ નીશાળોપયોગી સરવે જાતનો સામાન, નકશાઓ, વગેરે લીસ્ટ જોવું.
૩. અમરતવાડીને નાકે, માણેક બીલ્ડીંગ્સ, ગીરગામ બેકરોડ, મુંબઈ.

દેવવાડાકર' વાર્તામાળા.

- ૧ નીલમમાણેક ભાગ ૧ થી ૮ ફોટોગ્રાફીક ચિત્રોસહિત ૩૭[નિટ]આખો સેટ
- ૨ ચંદ્રકળા (સચિત્ર) ૩. ૧-૮, ૩ બેરીસ્ટરની બૈરી ૩. ૨-૦
- ૪ નવલગંગા ભાગ ૧-૨,, ૨-૦, ૫ વિક્રમ-સંભ્રમ ભાગ ૧-૨ ૩. ૧-૪
- ૬ નરગીજ નાટકકાર ,, ૧-૪, ૭ સ્ત્રીયોની મહતા ... ૩. ૧-૮
- ૮ વરધેલી વનિતા ... ,, ૨-૦, ૯ શાન્તિપ્રિયા... ૩. ૨-૦
- ૧૦ બહાદુર કલો [સચિત્ર],, ૧-૦, ૧૧ બહા. કલો-પ્રમાદસુંદરી. ૩. ૧-૪
- ૧૨ લાલન વણજરી, ,, ૧-૮, ૧૩ શ્રીફલેસ-બેરીસ્ટર ૩. ૧-૮
- ૧૪ ની. મા. સન્તતિ ભાગ ૩-૪,, ૧૫ પ્રેમધેલી પ્રેમદા [છપાય છે.]
- ૧૬ ક્રીન્ડરગાર્ટન ગ્રંથમાળા નં. ૧ થી ૨૦ કિ. ૩. ૪-૦

ॐ

श्री

लीनां

अथवा

श्रीइलेस—जेरीस्टर.

भाग—भीजे.

सचित्र नवलकथा.

प्रकरण १ लुं. *

नवी कपनीतुं नवुं नाटक—“श्रीइलेस—जेरीस्टर.”

नथी नीसभत कशी कांछ अगर छंजतने धंधानी,

अधी कीरमततली जुणी नक्ष के तुकसानिनी;

कही हीकमत यडी छाये सुपासा देरवायानी,

भजे नसीयत लकी जुरो जगतमाछे गवायानी.

प्राचीन रीति—रिवाज અને धર્મ शास्त्रकारોના વિચારો, કે

અનુસંધાન.

આચારો સાથે આધુનિક પ્રગતિને જાણે નાતરાં વહેવાર પણ ન હોય, તેમ કેટલાક મુર્ખદત્તો માની બેઠા હોય, તો નવાઈ નથી ! ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ, તેમ પરલાપાથી ભૂષિત થાય, ને પોતાની જાતને પણ ભૂલી જાય, તો પછી તે પોતે કાણ, કયા આપનો બેટો, કયા વર્ણનો, ને કઈ પંક્તિનો પોતે છે, એ ઓળખવાનીયે શાને દરકાર કરે ?

સખ ભૂમિ ગોપાલકી, હિસમેં અટક કહા ?

જીસકે મનમેં અટક હય, વોહી અટક રહા !—

બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય, ક્ષત્રી ને કુદ્ર, એ ભારતની પ્રાચીન વર્ણાશ્રમ સંસ્થાઓ છે ! આજે અંતીમ ઉદ્ધાર કરવા માટે મથન કરનારા ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતીના પુંછડીયા આંધળા બેલો, પોતાના ને જ્ઞાતિના કલ્યાણનું યા ઉદ્ધારનું મહત્વ વિસરી ગયાં છે. એ પણ જમાનાની ખુબી છે ! જ્યારે આ રીતે એક પછી એક પંક્તિની વ્યક્તિ પોતાનું કર્મ—કર્તવ્ય, પોશાક ને ધર્મ ભૂલી જાય, તો પછી જગતના વ્યવહારીક રણાંગણમાં હિલા રહેવાને તે કેટલા યોગ્ય છે, યા સત્તા મેળવવા કે અધિકાર મોગવવાને કેટલા લાયક છે, તે આપોઆપ સમજાય છે ! જેમની પાસેથી ભિક્ષાનદેહીની યાચના કરીને મેળવવું છે, તેમનીજ નજરમાં પ્રથમ તો પંક્તિહીણ, અક્ષલહીણ, અને ખુશામતી ટંદુ તરીકે પ્રમાણ આપી રહીને, સ્વજાતીનું, સ્વજ્ઞાતીનું લાન ભૂલી ગયા છે, તો પછી તેમની યોગ્યતા માટે લાંબો વિચારજ શો કરવો ? પાશ્વિમાત્ય પ્રજાએ પોતાનું ગૌરવ, પોશાક, ભાષા, કે અભિમાન તજ્યું નથી; પછી વ્યવહાર લોભ તો સર્વ જગતને છે, તે તેમને છે, પણ આપણે તો સર્વસ્વ ભૂલ્યા છીએ. માથાના વાળથી તે પગનાં તળીયાં સુધી અધોગતી પામ્યા છે. જ્યાં ધર્મ કર્મ અને જાતિજ ભૂલ્યા ત્યાં હિંદવની આશાજ શી !

આજે આહાણુ ભદ્રાચાર્ય તો ધોખીની દુકાન કહાડીને વોશીંગ કંપની લઇ બેઠા ! આજે વૈશ્યો જાણે છુટ-શુઝની દુકાનો કહાડીને મોચીનાં ખારણાં બંધ કરવા બેઠા ! વર્ણાશ્રમીયો, હોટેલમાં સાથે ખીસ્કીટ, આ અને કાંદા-પુરી ખાવા બેઠા ! માથામાં સરખી મોગલકેપ, ક્રાટ ને પાટલુનનો મારો, ને તે ઉપરાંત ખીસામાં ખેરસણાહ ! કહો, સ્વદેશાભિમાની રાજ્યભક્ત પ્રજાઓ કયા કલ્યાણને લાયક કહેવાય ? પ્રભુ પાધરો છે, કે ન્યાયી ખિટીશરાજ્યની છાયામાં, ધોળે દહાડે, જીવાન સ્ત્રીઓની લાજ જળવાઇ રહી છે, ને પ્રજા નિશ્ચિંત ન્યાય મેળવી રહી છે; બાકી જીની વાત યાદ કરશો, તો રડશો !—

અમારા ખેરીસ્ટર સાહેબ 'લલે આહાણુના દીકરા થયા, તેથી કંઈ ધંધાને તેની આખર સાથે સંબંધ નથી. લિક્ષા માગીને અપમાન પામવા કરતાં, ખીફલેસ હોય તોયે શું ? ક્યાં બીજા ધંધા બળી ગયા છે ! છેવટ નાટકનાં ખારણાં તો બંધ થયાં નથી ? નવલકથા પ્રકટાવવાનું કે ભાષાભૂષણ થઇને કાવ્યકળા યા સાહિત્ય આદર્શવાનું તો ગયું નથી ? બોલો જય શ્રી ગુર્જરગિરાના ! બોલ બાલા—નાટકની રંગભૂમિની !—

શનીવારનો દહાડો, અને નવી કંપનીનું નવું નાટક,

ખીફલેસ-ખેરીસ્ટર.

પછી કંપનીના માલેકો, મેનેજર, લેખક કે ભજવનારના ઉછળતા લોહીમાં અટકાવશો ? એકસો એકાવન ડીગરી લોહી ફરકે ! ટીકીટો રિઝર્વ થવાની ધંમાલ ! જે બૂલ્યેચુક્યે રાત્રે કાંઈ બોદાબખસ મિત્ર જઈ અડ્યો, અને મેનેજર કે માલીકને બોલાવ્યો હોય, તો જોઈ લેહો, તમારો ! તમારો કે તમંચો ખાવો સારો, પણ આ અપમાન ભુંડું ! રાષે અડેલી સ્ત્રી, સ્વાર થયેલો સરદાર, ન્યાયાસનપર બિરાજેલો અહંકારી અધિકારી, અને નવ વાગ્યાને સુમારે બેઠેલાં બનેલો

નાટકનો મેનેજર, સરખો ગણવો ! ભલે પછી સવા કલાકે પાંચ રૂપિયાની સીટનો સવા આનો ભાવ થઇને પાસ વેચાય, ગંડેરીની ઝાંખી થાય, પણ મીયાં પડ્યે ટંગડી ઉઘી તે નીચી ન વળે !

આજે “ બ્રીફલેસ-બેરીસ્ટર ” નું નવું નાટક છે. “ કેન કેન પ્રકારે પ્રસિદ્ધિ પુરુષો મવ ” કાંઈ પણ (સારે યા નકારે) પ્રકારે પણ પ્રસિદ્ધતા મેળવવી, આ અંધ-કીર્તિના યાચકા માંહેનો આપણો બેરીસ્ટર પણ એક હતો.

પોણાચાર ભાગીયા માંહેનો આપણો આ બેરીસ્ટર એક હતો. બેરીસ્ટરનાં નાણાં હાઉ કરી જનારી સ્વદેશી બેંકાએ વળતર ને બદલો બ્યાજ સીકે અપાવવા માટે આ ખુદાબખસ ખલાસી ધંધો બેરીસ્ટરના હાથમાં મુક્યો હતો, ને તે પણ તેનેજ હાથે, તેની છુરીથી-કેમકે બ્રીફલેસ-બેરીસ્ટરનું નાટકજ તેમની કને લખાવેલું હતું ! જે ફત્તેહમંદ ઉતરે, તો પાછી બનાવવાની જળ પાથરવી-નીકર તેના કુહાડાએ-તેને હાથે તેના પગની ડાળ કપાવવી ! મુંબઈના શાહુકારો કંઈ ઓછી બુદ્ધિના, કે કાચી કમાણી કરનારા નથી હોતા ! બંગલામાં ભાણે બેસાડીને બોંયભેગા કરનારા, ને નાટકને નામે સોનેરી ટાળીના ધંધા કરનારા વીરલા ધણા પડ્યા છે ! સો રૂપિયા ખરચ કરીને નાટકવાળાને ખવરાવી-પીવરાવી રિઝાવે તે કબૂલ-પણ નાક રાંખીને ટીકીટ ખરીદ ન કરે ! નાટકમાં ખુદાબખસ માનથી બેસવું, એતો આજકાલના સવામણીયા શેકની નાકની ધંટીનો હિસાબ !-ભલે જે-પી. કે રાવબહાદુર ન થાયજ, પણ નાટકના માલેકોનું માન જ્ઞેષ્ઠએ-પછી પાંચ-દશ હજાર દબાઈ જાય, તો તેનો દાવો નહિ ! દાવો તે ક્યાંથી કરે ? નાટકના છોકરા રમાડેલા હોવાનો ખોટો કે ખરો પણ દાવો સામે આવી ઉભો ન રહે ! આ રીતે આનંદના ધામમાં, નીતિનું નાટક હવે શરૂ થાય છે. પણ તે પહેલાં થોડી નાટક મંડળીની હકીકત જાણી લઈએ !

આ નવી નાટકમંડળીના પોણાચાર ભાગીયાની પ્રથમ હકીકત જાણવાની છે, કેમકે એ “બેન્ટલમેન-લૉકર” તરીકે છુપા પંકા-યલા શેડીયા કંઈ એ ચાર વાર દિવાળાં પુંકીને કરડ્યા વિનાના રહેલા નથી !

પહેલો ભાગીયો, માત્ર એક ખખરદાર ને હુંશિયાર દિવાળીયો છે. બીજો ધનાઢ્ય ને શાહુકાર જેવો છે. જો કે તે પણ નામદાર તો થયો—પણ થોડી રકમ માટે; ત્રીજો બિચારો ખીચડીખાઉ કામદાર છે. ને ચોથો આપણો બેરીસ્ટર શ્રીફલેસ માત્ર પોણાચાર નંબરે મેનેજર, ડીરેક્ટર ને લેખક તરીકે પ્રસિદ્ધીમાં આવ્યો છે ? ખુદાખખસ ખીચડી, નામની હકુમત અને આરોપ માથે હોવાની આદત માટે કુશળ ભાગીયાની નાટકટોળી બની છે ! જો તેમ કરતાં કોઈ આપકમાઈનો ઉલ્લુ મળી આવે, તો એડો પારં, નીકર ગાજરની પિપોડી વગાડી હોવાના નકી ઠરાવપર ખેલ શરૂ થાય છે !—

હજી પહેલો અંક પુરો થવાને પાંચ મિનિટ હતી, ત્યાં ખરાખર ખારમાં અચ્ચાર મિનિટ ઓછી રહી—અને પ્રેક્ષકોનાં મ્હોડાં ગંધાવા લાગ્યાં ! યદવા—તદવા બકવા લાગ્યા ! માત્ર સીનેરી ટીક ને જીલજીલીયાં બચ્ચાંનો નાચ સારો નીકળ્યો—બીજો અંક શરૂ થયો. બેરીસ્ટર સાહેબ તો ફૂલીને ફાફડા થઈ ગયા ! ખેલ પાસ !! માત્ર પોણાબે વાગવાને બાકી પા કલાકે બીજો અંક ખલાસ થવાની વકી હતી. ત્યાં ગોરા સાહેબે ધુન મચાવી અખાડો જમાવ્યો. ખેલ પુરો કરો, યા બંધ કરો ! બેરીસ્ટરને તો કોઈ રીતે પ્રજ્ઞ સમક્ષ હાજરી આપીને મીઠ્યાં મૌલાં બનવું હતું, એટલે તરતજ રંગભૂમિપર આવીને બાપણ કરવા બેઠા !

“ખાતુઓ (કોઈ નહોતી !) અને ગૃહસ્થો ! (માત્ર નામના ત્રણ ચાર બાકી ખુદાખખસ હતા !) દીલગીરી ને કમનસીબી સાથે

ધારા-ધોરણને માન આપીને, બે અંકમાંજ આજનો ખેલ બંધ કરવો પડશે! ત્રીજો અંક, ખાસ આજના પ્રેક્ષકો માટે કાલે ભજવી બતાવીશું. ટીકીટો આ છે તે ચાલશે! આ ખેલ મ્હારો લખેલો છે, ને તે ઘણો ઉચ્ચકાયો છતાં પાછળ મુલતવી રાખવો પડ્યો છે. તરફી માફ! આજની પેઠેજ સદા આશરો આપશોજી!”

લોકો તો આ ભાષણ સાંભળીને સડાકળ થઇ ગયા! પડદો ખડી ગયો. બત્તી ધીમી થવા લાગી. અને બહાર રમખાણ મચી રહ્યું. પોલીસે તે શાન્ત કર્યું. આ રીતે આપણા બેરીસ્ટર સાહેબનું નાટક પુરું અને અધુરું ભજવાયું. તે માટે આપણે દીલગીર છીએ.

વાંચનાર! તું અકળાઇશ કે ગભરાઇશ નહિ! બેરીસ્ટર સાહેબ પેલા અજાણ ખૂનના અપવાદમાં સપાડાયા છે. તે તરફ હવે નજર કરીએ—

વિશળપુર રાજ્યનું સાતડે સાત કરીને આ ભલા ને બોળા મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબ વળી નાટકના તખ્તાપર લેખક ને મેનેજર થઇ બિરાજ્યા, તે સાહેબની કર્મકથા આગળ વાંચીએ!

મુંબઇ નગરીમાં કંઈ માયના પૂત થોડા હિમ્મતવાન નથી પડ્યા! જોને જોઇએ તેવા અચાનક મળી રહે છે, ને તે પણ શાહુકારો! કંઈ મોટાર કે ગાડી-ધોડા યા વાડી-બંગલા વગરના નહિ હોં?—ચાલો. ત્યારે મૂળ પ્રસંગ તરફ પાછા ફરીએ!

પ્રકરણ ૨ જી.

પ્રેમ-કટોરી.

નારી દીપક દેખકે, પરતલી પુરૂષ પતંગ;

અતિ આતુર બસ હોઇકે, આપ જલાવત અંગ—

આપ જલાવત અંગ, કષ્ટ ના હાંસીલ હોવે,
હોહી શુદ્ધ અશુદ્ધ, સદ્ધર્મ કમાઇ જાવે.
દેખ હૃદય હરિદાસ, અનુભવ આપ વિચારી,
પરતહી પુરષ પતંગ, દેખકે દીપક નારી.

નેતી નેતી થાકી વ્હાલાની વાટ,
રોતી રોતી હું વિતાવું છું રાત;
તોયે નાવ્યા, વ્હાલીડા આપી હાથ,
ચાલી જાયે રાત થાશે પ્રભાત !

મદનકુંડ પર ઉભી રહેલી, કુંજમંડપમાં આમ તેમ નેતી
કામલતા એક પ્રેમી વિના તલપતી, તલસતી, તડપતી, તલમલતી
દેખાય છે ! ઉપર ચડે છે, નીચે ઉતરે છે. અંગ અને અનંગ બન્નેની
એકજ સ્થિતી છે ! નવયૌવના સુકુમાર કામળાંગી વિરહના તાપે ત-
રફડતી માલમ પડે છે ! ભયનો ભાર માથે ઉંચકેલો છતાં, વર્ષાના
જળથી વહેતો વહેજો ઉલ્લંઘવા યત્ન કરે છે ! ગાજ-વીજ અને
ચમકતી દામિની ચમકાવે છે. તે છતાં આ વિરહ-ઘેલી વલ્લભા
સામી થાય છે.

વિલાસમાં પ્રેમીજનના મનોભાવ, ઉચ્ચ પદપર ચડીને અકિમતી
મુલ અંકાવે છે, એવું કામી ને શ્રંગારી વિરહીજન માને છે; અને
તેથીજ બૂલો પડેલો ભર્તૃહરિ શ્રંગાર શતકમાં એવું વદે છે:-

મુખમનગરીની શાન્તિનું એકાન્ત સ્થળ શોધીને આ મદનરાગી
મનરંજની મનોહરી મદહરણ કરવા એકાન્ત ભાગમાં આવી રહી છે !

મલખારહીલપર, સમુદ્રના કિનારા ઉપર ખાંધેલા એક સુંદર
ખંગલામાં, કેવળ યોગિનીના અલંકાર ધરીને, અંતરમાં શ્રંગારનાં
સાહિત્યો રાખીને, મનગમતી મોજ મેળવવાને રહેલી છે.

આ સુંદરીનું સુંદર નામ કામલતા છે, અને તે જાણીતા કુલીન કુટુંબની કુળવધુ છે ! સંગત અને સમય, યુવાની ને ધન, સ્વતંત્રતા અને મદથી જીવને, ખ્રીટીશ કાયદાના છુટાપણાંથી વડીલોની મર્યાદાને જળ-દાહ કરીને અહીં પોતાના વારસાના મહાશ્રમમાં આનંદ ફીડા કરે છે.

કામલતા આજે એકલીજ છે. રસોયણુ બાઈ, અને એક સદસ તથા માળી છે ! વીસ વર્ષની યુવાન વયમાં કામળ ગાત્રોથી લચ્ચતી, એકાન્ત ભાગમાં, રાત્રીના મધ્ય અવતારની અવસ્થાનો લાલ લહેવા ઉભી રહી છે.

મલખારહીલનો શાન્ત લતો રાત્રીના બાર વાગે કેવળ શુન્ય થઈ રહ્યો છે. એક ચંદ્ર ને બીજો સમુદ્ર તેઓની શાન્ત નિદ્રાને જોતો-ઝાંખી કરતો, પોતાનો મનોવેગ પુરો કરે છે. લક્ષ્મીદેવીનાં માનીતાં તવંગરો પોતાના બંગલાઓની બારીઓ ઉઘાડી રાખીને, નિર્ભય-પણે સુતાં છે. આ ટાણે આ રસીલી મુઘ્ધા, મદનના પવનમાં હિંચોળાતી કાંઈ પ્રેમીની રાહ જુએ છે ! વિરહ શાન્ત કરવા મથન કરે છે.

રસવંતીઓનાં રમણ કરનાર રામદાસ નામનો એક કુલીન કૂળનો, પણ પિતાનું ધન ગુમાવી, જુગારની બદી, સરતનો છંદ, અને દારૂ તથા રંડીબાઝીની ધુંસરીમાંથી પરવારીને, હવે સોનેરી ટોળીના ધંધામાં સામેલ થયેલો, આ કુલીન કુળવધુ પાછળ દિવાનો બની ગયો છે ! કંઈ ધન, ને કંઈ તનનો પુજારી બની ગયો છે !

કામલતા બહુ રૂપાળી, ને જોનારની આંખ અંજલી દે, તેવી ચક્રોરી, પતિને ગુમાવીને વિધવા થયેલી છે ! “પુનર્લગ્ન કરવાથી માથાપ તથા સાંસરાં-ઉભય કૂળને કલંક લાગે, એવા લોકલચર્યા, નીતિના નાવડાંને પાણીમાં ડુબાડીને, અનીતિનાં હોડકાંને હાથ ધર્યું છે ! ખાડી-યોની રમત મુકીને મહાસાગરના મધ્ય બિન્દુપર ખેલ ખેલવા ચાલી

છે ! સુજન નાવીકિનો સંગ તજીને, ઉડતા ખલાસીઓને શરણુ પડી છે !” આમ તેનો મધુકર રમુ માને છે. પ્રભુ જાણે ! ભાગ્ય-વેગ ક્યાં લઇ જાય છે.

ખંગલામાં એક ઘોડાવાળો, જે માળીનું પણ કામ કરે છે. તે સિંવાય આજ ખીજું કાઈ નથી ! આખા ખંગલામાં કામલતા એકલી રહેલી છે ! દિવસનો વેશ યોગિનીનો છે, અને રાત્રીએ ભોગિની બને છે. કામલતા પાછળ તેના એક નિકટનો સંબંધી આશક બન્યો છે. રામદાસ નામ છતાં કામદાસ બની અકરમી અકર્મ કરતો ફરે છે. રમુની મોહિની મિત્રાચારીરૂપે મંદિરનાં દર્શનમાંહેથી થયલી છે. અને વધુ કહીએ, તો ફૂટણીઓનાં કાળાં કામનું આ પરિણામ છે. કર્મ નિમિત્તે આ ધર્તિગો થોડાં થતાં નથી ! પ્રભુનાં દર્શનને બહાને પ્રમદાઓની પીડા હરવામાં બાકી રહેતી નથી. ફૂટણીઓની કમાણી બેવડે વ્યાજે ચાલે છે. કામીયો આબરૂથી પરસ્ત્રીનાં પાણી મેળવી પીયે છે ! હ-રામીયો હેતથી હલેશાં મારે-મરાવે છે ! ધનવંત ધરની વિધવાઓ પૈસા આપીને પ્રેમનાં પાણી પાય છે ! પ્રેમીયો એવી મધુરીઓને શોધવા યત્ન કરે છે, ત્યારે એવી સુંદરીઓ કાંઈ બીજાનું અનાડીને પલ્લે પડીને પોતાનાં ખરાં સુખપર દાહ મૂકી દે છે ! મુંબઈમાં તેની કાંઈ નવાઈ નથી ! નવલકથા લખનારાઓને નવો અનુભવ હહેવો પડતો નથી. જાતી અનુભવની જરૂર નથી. છાપાવાળાઓના ઉંદરોં ધરેધર ફરે છે, અને ગંદકીના જંતુઓને ઉપજાવવા પડતા નથી !

મુંબઈની ટાપટીપ અને ઉપરની શાલા અંજલવી દે તેવી છે. પરંતુ બાતીલમાં કેટલી તકલાદી અને કામચલાઉ છે, તે તો ઉઘાડી પડે, ત્યારેજ જાણી શકાય છે; બે ઘોડાની ફાઇટન, ને મોટોર હાલ તો તેનાં પરલોક પહોંચાડનારાં વિમાન છે. ને તે પારકા પૈસાથી દોડે છે, કે પોતાના વારસાનું ધન છે, તે તો દિવાળું નીકળે, ત્યારેજ જણાય ! મોટી મોટી સભાઓમાં માન-ચાંદ મેળવનારા, તેમજ

એ. બી. સી. ડી. નાં પુંછડાં ધરાવનારા, તેમજ ન્યાતના આગેવાન, ને શહેરના શહેરીયો, જેના પર ગરીબોનાં જીવન સુખનો આધાર મનાયલો હોય, તથા જેની રહેણી-કહેણીનું અનુકરણ થતું હોય, ને જેના શબ્દ વડે ફાંસી લટકતો અટકતો હોય તે, અને તેના ધરના કુવા ઘોંટાળા છે, તે તો જાણે તેને જણાય છે. બાકી હમદોલ ને પોલમપોલ તો જોઈએ, તેટલું ચાલે છે.

કામલતા ઝરખામાં ઉભી ઉભી આજે પ્રેમીનાં પગલાં ગણે છે ! સકેત સુસવાટ, દરિયાના મોજ, અને ઝાડ-પાનનો અવાજ સાંભળીને ચમકતી ચમકતી આંખ ચોમેર ફેરવે છે ! રાત્રી વીતી જવા છતાં પ્રેમી આવ્યો નથી. આજે મનનો શુદ્ધ વેગ, લગ્ન પ્રયાણ કરે છે !

દિવસે પોતાના ટેબલપર ભગવદ્ગીતા અને ચંદ્રકાન્તના ગ્રંથો પડેલા દેખાય છે, ત્યારે રાત્રીએ “મદન-વેણી” અને શ્રંગાર-સરોજના વિલાસી ગ્રંથો પલંગ પર પડેલા નજરે ચડે છે. ચોટલો ગુંથેલો, જાણે ઈજીપ્શીયન લેડીના વાળનો ગુંથાયલો વાસુકીનાગ, ગંડસ્થળ ઉપર લટકતો, ડોલતો જણાય છે. ફૂલ-મોગરો, પગથીયે પગથીયે મુકેલો લાગે છે. પતિધામ ને ધર્માચારી સુંદરી પેઠેમ દિવસે વિધવાવસ્થાનું ભાન કરાવતી, રાત્રીએ સૌભાગ્યવંતીને શરમાવતી જણાય છે.

રાત્રીના ખરાખર સ્ટેન્ડર્ડ બાર વાગ્યા, એટલામાં બંગલાની પછવાડેની દિવાલ ઉપરથી કુદીને એક રસીયાને અંદર આવતો જોયો. ધીમી બત્તી બળતી હતી. પોતાના બહાર દીલદારને આવેલો જાણીને વિરહ વ્યાકુળી વક્ષભા અંદર જઈ બત્તી લઈ આવી-અંધારામાં પ્રકાશ કર્યો. પેલો શખ્સ અંદર આવ્યો. કામલતા દાદર કને આવી, કુંજમંડપ તરફ વળવા જતાં રસીયાએ અટકાવી ! આહા ! તે સુંદરી ચમકી ! તેની હાજિમાં વિમુખ પ્રતિબિંબ પડ્યું !

કામજ્વર હિડીને કંપજ્વર ચડી આવ્યો, વિલાસી-રજની ગુજરવા જતાં ઉદાસી-રજની લાગી ! વિરહ શાન્ત કરવા બદલે વ્યાકુળતા વધી પડી ! આનંદ બદલે આક્રંદ લાગ્યું ! બહાલા બદલે વેરીને જોયો ! આ શખ્સ કોણ હતો ? પેલો પિત્રાઈ રામલો ! દારૂમાં મરત બની, કામના કેદમાં ચકચુર બની આવ્યો હતો.

કામલતા શરમાઈ ગઈ ! યોગિની સ્વરૂપ બદલાયલું હતું ! નવ યૌવન સુંદરી રંભાપરી સમાન શોભી રહી હતી. વિધવા છતાં બહાલાની વાદ જોતી, રાત્રીના વિલાસનાં સાહિત્ય-સાધનો તૈયાર કરી ઉભી હતી-પ્રેમીની પુંજ, તેને રિઝાવવાના પ્રસાદો, સુગંધીદાર અત્તર ને અગરબત્તીઓ, કમવાર, મેવા, પાન-ગુલાબ અને સુખ-શૈથ્યાનાં સાધનો ગોઠવાયલાં હતાં !

પણ અફસોસ !

અમૃત બદલે વિષ મેળવ્યું ! સુખ બદલે દુઃખ મેળવ્યું ! શાન્તિ બદલે અશાન્તિ ઉભી કરી ! અળણી વાત જાણીતી થઈ ગઈ ! તેણી તો થંભીજ ગઈ !

આ રસિયો શખ્સ જાણીતો ને સંબંધી પુરૂષ હતો. પણ આ મનમોહિની કામલતા પાછળ લાગેલો, તેણીનો અપ્રિય અને અજામણો એક મોહક વેરી હતો. જોનાથી તે છુપાતી-લપાતી, ને ધર્મનું પાખંડ કરતી દુર રહેતી હતી, તેની તે ભોગ થઈ પડી હતી. અનુકંપતી-દુર ખસતી, નીચું જોઈ છટકતી રહેતી હતી ! !...

પ્રકરણ ૩ જી.

વિલાસ બદલે વિકાર કે વિકાસ બદલે વિનાશ !

“ કમુ ? આજે આટલી મોડી રાત્રે તું યોગિની જેવી વિધવા

જીયે, સૌભાગ્યવતીનો શણુગાર સજીને, જાણે કાંઈ સુંદરી પોતાના સ્વામીની વાટ જોતી ઉભી રહી છે, એવા ઠાઠમાં તું કેમ છું. ? ”

“ તું આવવાનો હતો, એમ ધારીને ! ” કમુ, જે નામ ઉલ્લા-મણાનું હતું, કામલતા બદલે તેનાં અતલગનાં સંબંધી જનો કમુ કહેતા હતા. તેણીએ ગંભીરાઈથી, સમય સાંભળીને જવાબ આપ્યો.

“ કમુ ? કમુ ? ત્હારો આ જવાબ વિચિત્ર છે. કહે, ન કહે, પણ કંઈ કાળું ધોળું છે ! ”

“ તું આ ટાણે મ્હારા મંદિરમાં શા માટે આવ્યો ? ”

“ શંકાના સખાએ ! ”

“ તું કંઈ મહાત્મા ત્રિકાળજી નથી ! ”

“ તોપણ હૃદયે એવું સુચવ્યું, ને અહીં આવ્યો છું. કહે, આ શણુગાર કાંઈ શોખીનના વશીકરણનો છે ? ”

“ હા; મ્હારા દામોદર દેવનાં વશીકરણનો છે. એ વલ્લભ કુળોત્તીપક શ્રી મહાપ્રભુજીના અલખ-લખનો છે ! હું ગોપાંગના બની છું. જાણે ગોકુળમાંથી, મથુરા-વૃંદાવનમાં થતી રાસ-લીલાની અંદર સામેલ થવા શણુગારી છું ! પ્રભુજીનાં દર્શન કરવાને પરવારી છું ! વિમાનની વાટ જોઉં છું. ”

“ પ્રભુજી મને તેડવા આવવાના છે, તેની વાટ જોતી બેઠી છું. ” કામલતાએ વિચિત્ર ખુટ્ટો ઉઠાવ્યો. જાણે મગજથી ભ્રમિત થઈ હોય, વિરહથી પણ તે પ્રભુ નામના વિરાગથી આંધળી બની ગઈ હોય, એવા દમામમાં જવાબ દીધો.

“ કમુ ? હું ત્હારી સઘળી હિલચાલ જાણું છું. તું કોની સાથે કેવી રીતે ચાલે છે, એ મ્હારાથી અજાણ્યું નથી ! ”

“ હા; તું જાણતો હઈશ ખરો, કેમકે તેં એક વરસ દિવસથી, ન્યારથી હું રંડાયા પછી ખુણા છોડીને બહાર નીકળી છું, ત્યારથી

તું મ્હારી પુઠે લાગ્યો છું; એટલે તું ગમે તેવા તર્ક, પ્રપંચને અનુ-
માન કરીને મને છળવા માટે નવાં નામો, નવા છુટ્ટા, ને નવા ફેલ
કરતો હધશ; પણ રમુ ? તું હજી ભૂલો પડે છે. હું રૂપાળી છું,
જીવાન છું, ધનથી સુખી હોવાને લીધે શરીરથી સુખી છું, ને તું
જળશુતો હધશ, કે ખાનાર-પીનાર ને ખાવાનું જોઈએ, ભૂખ્યાં માણુ-
સને અન્ન જોઈએ, એવા ખ્યાલથી તું મને તૃપ્ત કરવા આતુર થયેલો
હધશ પણ તેમાં તું ઠગાય છે. અપવાસીને અન્નની દરકાર નથી.
તું મ્હારા પિત્રાઈ કાકાનો દીકરો છું. હું તને ભાઈ તરીકે આહું છું.
સર્વ લોકોમાં, તેમજ ત્હારા મનમાં એમ ઠસી ગયું છે, કે મ્હારા
ધણીના કાકા દામોદરદાસને તથા તેના છોકરા મથુરાંદાસને પણ
ખ્યાલ પેસી ગયો છે કે મેં કાઢીને મ્હારી મીલકતનો વારસ ખનાવ્યો
છે. પણ તે સૌ ભૂલ કરે છે.”

“તેં ત્હારા ધનનોજ વારસ નથી ખનાવ્યો, પણ ત્હારા
તનનો યે—

“રમુ ? રમુ ? ત્હારી આજની રીત સારી લાગતી નથી.
આજે તું જીદાજ રંગ-રૂપમાં જણાય છે !”

“હા; આજ હું ત્હારી છેલ્લી મુલાકાતે આવ્યો છું !

“એટલે ?—તું શું જખરજસ્તી કરવા આવ્યો છું !—”

“કમુ ? હું ત્હારા દીપકધન પર પરવાનો ખનેલો નથી—માત્ર
ત્હારા આ.”—રમુ તેનો હાથ પકડવા ગયો.

“ખખરદાર ? મોડી રાત્રે, એકાન્ત સમજીને અઘડીત છુટ
લેતાં દુર રહેજે—તું મ્હારો ભાઈ છું, અને હું ત્હારી બહેન—

“કમુ ? બહેન તરીકેનો સાચો બહાર રહેવા દે, અને મ્હારી
આશાનો વેલો આગળ વધવા દે—

“કડવી તુમડીના વેલાને વધવા દેવા કરતાં કાપી નાખવો

વધારે સારો છે. જા, ઘેર ચાલ્યો જા. અરધીરાત્રે શોર-ખજાર થયલો કાંઈ સાંભળશે, તો ફજેતી થશે ! ”

“ આજે હું મ્હારી ઇચ્છા પુરી કર્યા વિના જંવાનોજ નથી ! ”

“ એટલે ? શું હું ત્હારી ઇચ્છા નહિ જાળવું, તો મારી નાખીશ ? ”

“ હા ! હું તને મારીશ, ને પાછળથી હું મરીશ ! વરસોથી ત્હારી પાછળ દિવાનો થયલો આ રમુ, હવે તો છેવટે ત્હારી પાછળ જ મરવાનો છે. ”

“ હું મ્હારા પિત્રાઈના છોકરા સાથે તો કદી પણ હસતે મ્હોડે—

“ આ મુખડાનો મધુકર ખસવાનોજ નથી ! ” કમુનો હાથ પકડવા જતાં તે છટકી ગઈ—

“ રમુ ! રમુ ! આજે તું છાકટો બનીને આવ્યો છું ! ”

“ તેં મને તેવો બનાવ્યો છે. ”

“ હું ત્હારી તરફથી આવી આશા ન રાખું ? શું તું મને ચાહે છે, તે મ્હારી દયા ખાતર, કે ડહામ દેવા ખાતર ? ” “ પ્રથમ હું તને ગરીબ, ને દુઃખી જાણીને, ત્હારા બગડેલા અવતાર માટે દુઃખી થતો હતો; પણ તેં જ્યારે ત્હારા કાકાજી સસરા દામોદરદાસનું ઘર તબયું, અને તું ત્હારા ધણીના એકાન્ત બંગલામાં એકલી લકઢાર વારસ તરીકે અહીં આવીને રહી, ને તે પછી તને મહા તાપ-સીનો વેશ ધરીને મહારાજના મંદિરમાં જતી જોઈ, તે વખતથી મને ત્હારા પર વધુ મોહ પેદા થયો. મહારાજના મંદિરમાં આવંતા બગલકોતોની બગલગિરીમાં તું સપડાઈ ગયલી જોઈ, તે પછી—

“ ખબરદાર ! મ્હારા પર આજ મુક્યું તો ? હું કેવળ નિર્દોષ છું. ”

“ અને જો હું તને પુરાવો આપું તો ? ”

“ ત્હારાથી એક પણ પુરાવો આપી શકાય તેમ નથી !

“ આ શું ? ” રમુની નજર ટેબલપર પડી. કોઈ રાજવંશી પોશાકમાં, પોતાના બ્હાલા પ્રેમીનો ફોટો પડાવેલો, પોતાના ટેબલ-પર હતો, તે ઉપર નજર પડી, ને તરત ઉંચકી લીધો.

“ એ મ્હારા મરનાર ધણીના એક રાજવંશી મિત્રનો ફોટો છે ! ”

“ અં, હં ! વાહરે ચતુર ચાતકી ? મને પણ તું ખનાવે છે ?

આ ફોટો તો—ત્હારા પ્રેમી પેલા વિધુર ધમુનો !—ફોટાનો પોશાક રાજ-વંશી છે, કંઈ મ્હોડું રાજવંશી નથી.”

“ ખબરદાર, કોઈનું કલ્પિત નામ ઉમેર્યું તો ? લાવ, એ ફોટો ! ” કમુએ તે ફોટો ખેંચી લીધો. અને એકદમ અંદરના શય-નગૃહમાં ચાલી ગઈ—દરવાજાને અટકાવી દીધો. અને ફોટો સંતાડી દઈ, ખત્તી ખુઝાવીને પલંગપર સુતી—જાતી ધડકતી હતી, અંગમાં અતુ-કંપ હતો. ચતુરાઈથી છુટી જતાં, ચોરને મન લય ધણો હોય, તેમ બહીતી હતી. તેણીને લાગ્યું કે, રામદાસ આજે યાવન લુટશે—પણ નફ્ટ ખનીનેયે અટકાવવો, એવો દરાવ કરીને સુતી—કદાચ કંટાળીને ચાલ્યો જશે, એમ ધારી દરવાજાને બંધ કરી સુતી. ગિચારી કમુ ક્યાં જાણે છે, કે પાછળની ગેલેરીની બારી ઉઘાડી છે. પલંગની મજરદાની આડી, ને ઝાડોની છાયા હોવાથી, પ્રકાશની અછતે તે જોઈ શકી નથી. રામદાસ પાછળથી બારી પાસે આવ્યો. ને બારી ઉઘાડી જોઈને મજરદાની ઉંચી કરી, અંદર પેઠો, તેવીજ કમુ ચમકી અને બૂમ પાડવા જતાં રમુએ મોં દાબી દીધું—બન્ને વચ્ચે રકઝક થવા માંડી. અને છેવટ એ આવ્યું, કે રમુને કમુએ એક લપડાક લગાવી કહાડી, તેવોજ રામદાસ તેને પકડી પાડીને જાતીપર ચડી બેઠો. કમુની હડીલાઈમાં રામદાસે ગળે હાથ દીધો. ને જોસલર તક-સાર થતાં કમુનો દમ દબાઈ ગયો !

વાંચનાર ? ત્હારી લાલસાનો પતંગ, વહેમના વાયુમાં ઉડતો કદાચ અધીરાઇના જોશથી ફાટી જાય—અથવા તો કાચા સુત્રની દોરી તૂટી જાય, એટલા માટે હવે થોડું ખુલાસાનું મીણુ લગાડીયે, કે પતંગ છગાવાની, ને લડાવાની લગાર મળ પડે !

કામલતા (કમુ) અને રામદાસ (રમુ) નો ઝઘડો ઘણા દલાડાથી ચાલતો હતો. રામદાસ કોણ હતો, એ માત્ર તે સંક્ષિપ્તમાં જાણ્યું છે, પણ તે સાથે કામલતાની કેટલીક હકીકત જાણવાનોગ છે. રામદાસ માત્ર તેની પુઠે આશક થઇને પડ્યો ખરો, પણ તેના કહેવા પ્રમાણે, આ તવંગર શાહુકારની પુત્રવધુ પર, જીવતોલ મહેનતે પુઠે પડવાની બીજી તેની ધન-આશકી હતી—ને તે વડે આ નખજો આશક, કમુ પ્રત્યે ઉડતો હતો ! આ પ્રસંગ હવે પછી જાણીએ, તેટલાં પેલા કમુના ખૂન બદલે પકડાયલા આપણા બ્રીફલેસ બેરીસ્ટર મી. મુંદરલાલ વિષે કંઇક જાણીયે—કે તે અહીં કેવી રીતે સપડાઇ ગયો હતો ?—

પ્રકરણ ૪ થું.

પ્રેમ-પંખીઓનો પશ્ચાતાપ ! લીનાં ને મી. જહોન.

“ ડીયર જહોન ? ” ત્હેં મ્હારી કદર ન કરી, એજ મને મોટો અફસોસ છે ! ” લીનાંએ નારતાના ટેબલપર બેસીને નમ્ર સાદે કહ્યું.

“ મ્હારી પ્રિય ડોલી ? મ્હારી કમનસીબીનો એ વાંક છે ! તું મ્હારી પાછળ પછાડા મારતી હતી, છતાં મને પેલી ધનવંત છોકરીએ છેતર્યો ! જો કે મેં કદીયે તેને મ્હારું હૃદય આપ્યુંજ નહોતું ! અને કુદરતીજ ડંખ થતો હતો, પણ બનવા કાળ બન્યું, તેમાં હું નિરપાય થઇ ગયો. હવે મને માફ કર, લીનાં ? ” જહોને, આશ્વાસન દેતાં કહ્યું.

“ પણ તે માફી ફળ, પાછી મ્હારી વિરૂદ્ધ શત્રુ થઇને તો સામે નહિ આવે કે ? ”

“ બસકર, લીનાં ! મને હવે એ ટાણો ન માર ! અને મને શુદ્ધ દીલથી કહે, કે હવે હું સદાની ત્હારીજ છું ! ”

“ ડીયર લવ ! એ કહેવરાવવું, તે પુષ્પમાં સુગંધ મુકવા જેવું યા સોનાંને ઓપ ચડાવવા જેવુંજ છે; તું હજી મને ઓળખી નથી શક્યો, એજ મ્હોટી દીલગીરી છે ! ”

“ લવલી લીનાં ! મેં દેખતી આંખે ભૂલ કરી છે. મને માફ પાપ ડાંખે છે. મને એમ થાય છે કે રખે લીનાંનું મન ફરી જાય ! જેમ મેં તને દગો દીધો, તેમ રખે તું મને દગો દે ! પાપીનું મન પાપી, તેવું મને થાય છે. ”

“ મ્હારો પિતા એક, ને પ્રભુ પણ એક છે ! મ્હારું જીવન પણ એક છે, ને મ્હારો પ્રેમ પણ એકજ છે, ડીયર, નિશ્ચંત રહે ! મેં હજી જહોનની જગ્યા કાઢીને આપી નથી—ને આ જીંદગીયે આપવાની નથી. ઘણા ફાંફાં મારી ગયા, પણ લીનાં તો જહોનનીજ છે ! હું સત્ય પ્રેમ તથા સાચા પ્રેમીને ચાહનારી છું ! કામ, લોભ અને નબળાઈ જોરનારી આ લીનાં નથી. ”

“ ધન્ય છે ! ત્યારે હવે મ્હારી ખાત્રી તને કેમ થાય ! ”

“ મ્હારા હૃદયમાં પ્રભુ છે, તે ખાત્રી આપશે ! ”—

જહોન નીચું જોઈ રહ્યો. એક વફાદાર સ્ત્રીની ટેક ઉપર આફરીન થઈ ગયો. લીનાં માટેજ જીવવું, એ નિશ્ચય કર્યો—અને હર્ષાવેશમાં લીનાંને ભેટવા જતાંજ, પેલો પોલીસ અમલદાર આવ્યાની ખબર મળી, પ્રસંગ બંધ પડી ગયો, ને બીજા માર્ગ પર ચડવું પડ્યું !

વાંચનાર ? તમને યાદ છે, કે પ્રારંભમાંજ આ સુત્રનો તાર તૂટી ગયો હતો ?—

હવે વળી પાછું ફરીને જોઈએ, કે એ અમલદાર પેલા ખૂનની કેસની અહીંયાં શી ચોકસી કરે છે ?

પ્રકરણ ૫ મું.

ભેદી ખૂનની તપાસ !

“ આ અંગલો ખાલી હતો, કેમ ? ” પેલા પોલીસે અમલદારે પુછ્યું.

“ હા સાહેબ ! ” જહોનેજ બહાર આવીને જવાબ દીધો.

“ તમે આ અંગલાના લાફત છો ? ”

“ ના—સાહેબ ! ”

“ ત્યારે અહીં મીસ લીનાં મેકલીન નામની કોઈ યુવાન ખાનુ કાણ છે ? ”

“ તેઓ વિશલપુરનાં મહારાણી સાહેબનાં કમ્પેનીયન ખાનુ છે. ડોક્ટરને લખીયત બતાવવા અહીં આવ્યાં છે. આ અંગલો, વિશલપુર મહારાજ તરફથી તેમના એજન્ટ મિ. દુબાસે એંગેજ કરેલો છે.”

“ મહેરબાની કરીને જો હરકત ન હોય, તો મીસ લીનાંને બોલાવશો ? મહારે તેમની જોડે કંઈક અગત્યની, અને તે પણ વિશલપુરની ખાખતમાં વાત કરવાની છે ! ”

હજી સાહેબ, મીસ લીનાંને બોલાવાની માગણી કરે, ત્યાં તો લીનાં હાજર થઈ, સાહેબ નમ્યો, ને લીનાં પણ નમી.

“ માફ કરજો, ખાનુ ! તમને તકલીફ દેવા આવ્યો છું. ”

“ નેવર માઇન ! કહો, શી તકલીફ છે ! ”

“ તમે વિશલપુર મહારાજ તરફથી અહીંયાં ઉતર્યા છો ? ”

“ હા—તે વિષે તમને શું પુછવું છે ? કહેશો, કે તમે કાણ છો ? ”

“હું કહું, તે પહેલાં બે વાત પુછીશ—પ્રથમ તો આ ગૃહસ્થ કાણુ છે ?” સાહેબે, મી. જહોન તરફ જોઇને પુછ્યું.

“તેઓ મહારા સગા રનેહી છે—તેમની હાજરીથી તમારા જવાબને કશી હરકત આવવવાની નથી !

“તેઓ અહીં કયા કામ પર છે ?”

“હું વિલાયતથી ફક્ત થોડાંજ અઠવાડિયા પહેલાં આવ્યો છું. રહેવે ખાતાનો ડીગ્રી પામેલો ઇન્જનીયર છું !

“મને કંઈ સ્ટેટ સંબંધ વાત પુછવી છે, હું પોલીસ અમલદાર છું !”

“ત્યારે તમે ડીટેક્ટીવ છો ?” જહોને પુછ્યું.

“જી.....હા !—” સાહેબે લથડતી જાહેર કહ્યું.

“વેરી વેલ ! ત્યારે હું પોતેજ ખહાર જઈ છું.” જહોન ખહાર ગયો—સાહેબે લીનાંને પુછ્યું.

“ખાનુ ? તમારા સ્ટેટમાં મી. સુંદરલાલ નામે બેરીસ્ટર ત્યાંની ન્યાય કોર્ટમાં છે ?”

“હા, તેનું શું છે ?”

“આ પાસેના બંગલામાં એક હીંદુ ખાનુની બાબતમાં એક કેસ છે. એ બેરીસ્ટર આ વખતે એ કમ્પાઉન્ડમાંથી અજાણપણે આવતાં પકડાઇ ગયા છે. તેમનો બચાવ એવો છે, કે પોતે તમને મળવા આવતા હતા. બંગલો ન મળવાથી એક બદલે બીજા કમ્પાઉન્ડમાં આવી ચડ્યા છે !

“બનવા જોગ છે ! પણ મી. સુંદરલાલ બેરીસ્ટર તો વિશ્વલપુરમાં છે, ને કદાચ તે મને મળવાને આવતા હોય, તો બની શકે, પણ હું તેમને નજરે જોયા વિના કહી નથી શકતી !”

“આ ફોટો જોઇને કહી શકશો ?”

ડીટેક્ટીવે ફોટો બતાવ્યો. તત્કાલ છુપા કેમેરામાં પડેલો છતાં, લીનાંએ ઓળખ્યો, ને ખાત્રી આપી.

તેટલામાં એક સિપાઈ દોડતો ત્યાં આવ્યો, અને ખબર આપી કે ખૂનવાળા કેસનો ગુન્હેગાર પકડાયો છે. ખૂન થયું નથી—પણ ખૂનની કાશેષ કરવા આવનારને પકડ્યો છે—આ હકીકતથી સાહેબ વધુ ખુશ થયો. અને લીનાં કને માશી ચાહીને—જહોન સાથે સેકહેન્ડ કરી રવાના થઈ ગયો !

વાંચનાર ? હવે બધો ખુલાસો સાંભળી લે, કે ત્હારી અધીરાઈ થંડી થઈ જાય !

પેલી કામલતાને શુદ્ધિ આવ્યાથી તે જનગૃત થઈ ગઈ ! ભયની મારી, શ્વાસ મગજ પર ચડી જવાથી બેભાન બની ગઈ હતી. ને પેલા રમુએ કલોરોફોર્મનો છોંટેલો રૂમાલ સુંઘાડી દેવાથી પડી રહી હતી. તે કલાકભરમાં ઉઠી, પણ તે પહેલાં પેલાએ ભયને લીધે પોલીસને ખબર આપી દીધી હતી. ચોરનું હૈયું પોચું, તે રીતે તે નિર્દોષ થવા ગયો, પણ અંતે ચોરને પોટલે ધૂળની ધૂળ !—કમુને પોતાનો પ્રિય ભાવીનાથ મળી ગયો—કમુ જેવી બેભાન હાલતમાંથી ઉઠી, તેવીજ બારીમાં જોવા ગઈ. ત્યાં કમ્પાઉન્ડમાં ગડબડ જોઈ—તેને ભય લાગ્યો, કે રખે રમુ પકડાયો હોય ! તેથી પોતે આગલો વાલકેશ્વર રસ્તો મુકીને, નેપીયન સી રોડની પાછલી ગલીમાં ઉતરી ગઈ, અને કર્મયોગે તેનો ખરો સ્નેહી ત્યાંજ નીચે રસ્તાપર મળી ગયો.

કુદરતનું ધારવું કંઈ જુદુંજ હશે. દસ વાગે, પેલા સ્નેહીને આવવાનું હતું ! તેનું નામ ધર્મદાસ હતું. ચોક્કસ ટાઈમ વીતી જવાથી તે પછવાડેના માર્ગે ગાડી હંકારી આવ્યો, પણ હજી ગાડીમાંથી ઉતરે, ત્યાં તો કમુ મળી ગઈ—કંઈ પણ લાંબી ટુંકી કપાં વિના, ગુપચુપ એજ ગાડીમાં ધમુ ને કમુ આન્દરોડ સ્ટેશન પર,

ઉપડી ગયાં. અને સ્ટેશન પરથી પોલીસને ખબર આપી દીધી, કે નં. ૬૯૬ વાળા બંગલામાં બનેલા બનાવનો ગુન્હેગાર રામદાસ મુરારજી નામનો—કોટમાં, નં. ૯૬ વાળા ઘરમાં હોર્નબી રોડ પર એક રૂમમાં રહે છે, તે આવ્યોહતો, ને બાંધને બેભાન કરીને ઉપાડી ગયો છે !

આ ખબર થતાંજ પોલીસ સિપાઈ, લીનાંના બંગલા તરફ દોડ્યો—અને સાહેબને મજકુર હકીકતથી માહિતગાર કર્યો. સાહેબ પોતાના રહેઠાણમાં આવ્યો—અને સુંદરલાલને પોતાના તાબામાંથી મુક્ત કર્યો, પણ તે છતાં તેમના હસ્તાક્ષરે તેમનું શીરનામું લખાવી લીધું, તેમજ કામ પડે હાજર થવા કબુલાત લીધી. ને કે આમ કરી આપતાં આપણા ખીસ્લેસ સાહેબ મનમાં ડરવા તો લાગ્યા, પરંતુ આનાકાની કરીને સાહેબના મનમાં શંકા ઉપજાવવાનું ઉચિત ધાયું નહિ ! વિશલપુરમાં બનેલા બનાવથી, અને મહારાજા કનેથી મેળવેલા હુંડીના ઘોંટાલાથી કોઈ દહાડો નવી ગડબડ અને ભારે ખટપટમાં ઉતરવાનું તો હતુંજ, તે છતાં અણીનું ચુકચું સો વર્ષ જીવે, એ રીતે હાલ તો છટકી ગયો ! બાગ્યયોગ સવળો કે લીનાં સીધી ઉતરી. કેમકે તે પણ છુપી રીતે અહીં રહી હતી. ને જહોન સાથે હતો. તેથી હુંકમાંજ પતાવ્યું હતું—પોતાની વિશલપુરની ખટપટ મોં પર કે મનમાં શંકારૂપે લાવી ન હતી—ને વળી ટેલીફોનની ખબરથી સાહેબ બીજી બાજુ પર ઢળીને આ લોકોથી દુર ખસી ગયો હતો. હવે વળી શું નવું કૌતક જાગે છે, તે તરફ નજર કરીએ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

નિરજન વનનાં પંખીડાં.

“ ડીયર જહોન ! મહારી કર્મકથા ઘણી લાંબી છે. પેલા સાહે-

ખના કહેવા પ્રમાણે, સુંદરલાલ બેરીસ્ટર એકદમ અહીં આવ્યો હોવાનું, ને મળવાનું કારણ ધણું ગંભીર છે; માટે આપણે આ ખંગલો જલદીથી છોડી જવો જોઈએ. થોડો સમય બીજો ઠેકાણો રહેવું જોઈએ ! ”

“ એટલું બધું શું ? ” જહોને શંકાશીલ વચને પુછ્યું.

“ ટુંકમાં એટલુંજ ડીયર, કે વિશલપુર સ્ટેટમાં રાજ ખટપટ ચાલે છે, અને મ્હારા પર તે હાકોરની કરડી નજર છે. હું એકદમ ત્યાંથી ન્હાસી આવી છું. આ ખખર જાણીને કાં તો હાકોરેજ પેલા બેરીસ્ટરને મ્હારી કને આજીજી કરી, ક્ષમા માગવા મોકલ્યો હશે. અને વળી ત્યાંના પ્રદેશનો રેસીડેન્ટ મી. સ્ટીલ સાહેબ પણ અહીં મુંઝઈ આવવાનો છે. એટલે તે પણ જરૂર મને મળવા આવશે. તેમની કંઈ કંઈ સ્વાર્થી સુચના, મ્હારી પછવાડે વળગેલી છે. આ સર્વ સંબંધમાં હાકોરવાળો એક કેસ જો મ્હારી પુઠે પડ્યો, તો જરૂર તુ અને હું લાંબા વખત સુધી જુદાં થઈ જઈશું, ને મારા પર નવી આફત આવશે; કેમકે સ્ટીલ મ્હારા પર આશંક થઈ ગયો છે. હું તેને વશ થવા ખુશી નથી. ને જ્યારે તેને હું અપમાન લઈ શબ્દો વડે ના પાડીશ, ત્યારે તે ચીડાઈને ગુસ્સાનો માર્યો, હાકોરને ઉશ્કેરીને, મ્હારા પર તરેહવાર તોફાન ચલાવી, કોઈક ફેજાહારી અપરાધમાં લાવશે ! ફૂલાડથી તો કંઈ ન થાય, પણ જાતલાઈ-હાથો મળે, તોજ ઝાડ કપાય, તેમ હાકોરથી તો કશું થવાનું નથી, પણ સ્ટીલ સાહેબ મળે, તો મને મુશ્કેલીમાં રગદોળાવું પડે ! સ્ટીલ જાણે છે કે લીનાં અનાથ છે—ને તેથી તેણે મ્હારા પર ડોળો ધૂરકાવ્યો છે ડીયર. ”

“ હું સમજ્યો ! બે શીકર રહે મ્હારી ડોલી ! જ્યાં સુધી જહોન જીવતો છે, ત્યાં સુધી હવે લીનાંનું નામ હૈનાર કાણુ છે !

પણ ડીયર, ત્હારી ને મ્હારી સલામતીનો મને નવો માર્ગ સુજે છે, જો કે કદાચ આ પ્રસંગે તને નવાઈ જોવો સવાલ લાગશે, પણ—

“હું સમજી ! આપણાં લક્ષ્ય !—એમ થવાથી હું ત્હારી છાયામાં નિર્દોષ ને સલામત રહી શકીશ એમજ કતી ? વેરી વેલ ! હમણાંજ આલ, દેવલમાં જઈને પાદરીને કહી—લક્ષ્ય ગાંઠ નક્કી કરી લઈએ—કે પછી મ્હારે માથે એવો અપવાદ ન આવે, કે હું કોઈને લઈને નીકળી ગઈ ! ને પકડાયા પછી પણ મ્હારા પર ત્હોમત રાખી શકે ! વળી લક્ષ્ય થાય, તો તને પણ મ્હારી તરફથી લડવાનું સીધું કારણ મળે, ને દુશ્મનનું મોં બળે ! હું પણ તેજ કહેવા જતી હતી—છ-ચ્છતી હતી !” લીનાંએ તકનો લાલ લીધો. જહોનને પોતાનો કરવાની જોગવાઈ મળી. અને તરતજ બન્ને રસીલાં રમકડાં શિતળ ટેકરી પરથી રવાના થયાં ! હવે તે કેવી રીતે, ક્યાં ગયાં ! તે હકીકત પ્રસંગોપાત જાણીશું ! પણ પેલાં હીંદુ જોડલાં, આન્ટ રોડ સ્ટેશને જઈ પહોંચ્યાં છે, તેનું થું થયું ! એ તરફ નજર કરીએ.

પ્રકરણ ૭ મું.

આગહત્યા કરતાં પુનર્લગ્ન સશસ્ત્ર છે !

નષ્ટે મૃત પ્રવૃજિતે કિલ્બે ચ પતિતે પતૌ ।

પંચત્વા પત્સ્યુ નારીણાં પતિરન્યો વિધીયતે ॥

વિધવાંઓને પુનર્લગ્ન કરવાના પાંચ પ્રકાર ભલે કોઈને માન્ય હોય, યા અમાન્ય હોય, પણ જો ન્યાતની કંઈક સમજ ભરેલી છુટ હોય, યૌવન સ્ત્રી સંતાનહીણ હોય, ને મનોબળ નબળું હોય, તો તે અવસ્ય પરવશ ઈન્દ્રિયોથી પતિત થવા સંભવ છે, ને તેટલાજ માટે, આ કળિકાળમાં, ફોજદારી કાયદાની ચુંગાળમાં ફસીને, અને પ્રભુતા

દરબારમાં બાળહત્યારી બનીને, સાત જન્મ બગાડવા કરતાં તે નવ યૌવનાએ પુનર્લગ્ન કરવું યોગ્ય છે; ને તેનાં સંબંધીઓએ તેને મહા પાપમાં બચાવવી યોગ્ય છે ! કુટમ્બની લજ્જા છતાં પણ સંગતી દોષ ને કામવિકારને લીધે, સંજોગને આધીન થઈ, ઘણી યૌવનાઓ, બ્યલિચાર કરે છે; પણ તેમ કરતાં જે અધોર પાપની અધિકારી થાય છે, તેમાંથી બચાવવા માટે પુનર્લગ્ન કરવું જરૂરનું છે જે સ્ત્રીના હૃદયમાં પ્રતિ પ્રેમ છે, જે સ્ત્રી પોતેજ વિકાર રહીત છે. જે સ્ત્રી સુપુત્ર-સંતાનવતી છે, ને જેના હૃદયમાં સદ્ધર્મનાં બીજો રોપાયેલાં છે, તેને તો અતી દુરાગ્રહ છતાંયે, તે ધર્મપંથ ઉલ્લંઘવાનીજ નથી; પણ જેનું મનોબળ તદ્દન નષ્ટ થયેલું છે, તેને તો પુનર્લગ્ન કરવું, તે હાલના આ સમયમાં જરૂરનું છે ! કેમકે કાળ વિષમ છે ! ઇન્દ્રિયો પરસ્વાધીન છે. અને લજ્જાનો લોપ થઈ ગયો છે ! માટે કુટમ્બનાં ને દેશ-ધર્મના રક્ષણ માટે આ વિચાર અયોગ્ય ગણાશે નહિ !

“ પ્રીય કમુ ? ત્હારી હિમ્મતને ધન્ય છે ! જે કે રમુ ત્હારો એક પિત્રાઈ, અને ત્હારા પર, તન અથવા ધનની ગમે તે લાલચે તોફાન કરે, તો અલગત તેને પોલીસની ગેટ દેખાડવીજ જોઈએ; પણ તેમ કરતાં આપણને ધસડાવું પડશે તો ? ”

“ વહાલા ધમુ ? તું ન ગલરા ! આપણે હવે જગજાહેર થઈ જવાનાં છીએ ! મારા નિશ્ચય મુજબ હું ત્હારી પત્નિ-પુનર્લગ્નની સ્ત્રી થવાની છું. પછી બીજાને કહેવાનું શું રહેશે ? ચાર દહાડાનું ચાંદરણું ! એ ઘડી બોલીને રહી જશે, ને હાલ તો આપણામાં આ બાબત સાધારણ થઈ પડી છે ! ”

“ પણ તેમ કરતાં, ત્હારા ઘણીનો કાકા દામોદર ઘણો વગવાળો માણસ છે. તે આપણને સુખે રહેવા નહિજ દેય ! ”

“ એ સુધારક છે, તે છતાં અન્ય સુધારવાળાનો આશરો લઈશું. ”

વળી એ મ્હારો સગા પૈસાનો હકદાર છે, કંઈ મ્હારી જાતનો નહિ ! કદાચ તે લડે, ને હેરાન કરે, તો તે પૈસા માગશે; પણ ખીનું શું કરશે ? એ તો બેઠું લેવાશે ! હાલ તો ગાડે બેઠાં, તેનાં ગીત ગાંચે ! કહે, ત્હારી હિમ્મત ને વિચાર પર બધી વાત છે ! આજ સુધી આપણે માત્ર દષ્ટિગોચરથીજ ધર્મ સંપાદન કર્યો છે. મને વ્યભિચારનો તિરસ્કાર છે. હું માફ મનોબળ સંભાળી શકું તેમ નથી. ત્હારા પર મ્હારો લવ ને જીંદગીની ઇમારત છે. માટે તું હવે શું કહે છે ? ”

“ હું ત્હારે ખાતર, તું કહે, તે ભોગ આપવા તૈયાર છું ! વિધુર છું ! નવીન ઇજવણી પામેલો સંસ્કારી છું. ને ધનાઢ્ય છું ! ”

“ તો પછી કાકા-મામા ને સાસુ-નણુંદથી બ્હીવાનું શું છે ? પુનર્લભ હોલમાં ખબર આપવામાં ઢીલ શી ? ”

“ મુંબઈમાં હો-હા, ને ચકચાર કરવા જતાં, ત્હારા સગા, પૈસા ખાતર, આડે માર્ગે, આપણને અટકાવશે; માટે ગુર્જર પાટનગરમાં જઈને, ત્યાંજ લભ કરી લઈએ ! ”

“ જેવી ત્હારી મરજી ! ત્યારે આપણે સાથે શું લેવું ? ”

“ ત્હારા દાગીના, રોકડ, ને લોન-શેરો છે, તે તો ત્હેં મ્હારે ત્યાંજ મુકેલા છે. પછી ત્હારી સાથે બે પાંચ કપડાંજ લઈને ઉપડવું. બંગલે કશું જંગમ જોખમ છેજ નહિ ! નવા લૈયાને રાખવાની હું ગોઠવણ કરી દઈશ. અને આપણે મેથેરાન અથવા જ્યાં ફાવે ત્યાં-આશુ તરફ ગમે તો ત્યાં ઉપડી જવું—પછી થાય તે ખરું ! ”

“ પણ લોકો ન્હાસી જવાનો આરોપ તો નહિ મુકશે કની ? ”

“ હવે વળી નાચવા જવું, ત્યાં ધૂમટો શો તાણવો ? આપણા હિત માટે જે થાય, તે લલે થવા દો ! ”

“ ત્યારે ચાલો, હવે આપણે શાન્તાકૂજ આપણે બંગલે પહોંચી

જોઈએ—ને ત્યાંથી સગવડ પડતી ટ્રેનમાં રાજનગર તરફ રવાના થઈ જઈશું. ત્યાં જઈને પછી જે ગોડવણ કરવાની હશે, તે કરીશું.”

“એમજ !” ધમુ છેવટને! જવાબ નક્કી આપે, તેટલામાં ટ્રેન આવી પહોંચી, અને આ ભાવી જોડલાં રવાના થઈ ગયાં !”

પોલીસ જેટમાં મળેલા ટેલીફોન મુજબ ક્રાઇ આતેથી પેલા શખ્સને પકડવામાં આવ્યો છે; હવે તે ક્રમનું શું થાય છે, એ જોઈએ !

પ્રકરણ ૭ મું.

વિશાળપુરની વિષમતા !

રાજતંત્ર પર અમલનો કેફ ચડ્યાથી તે ચીવડ બની જાય, એવી ન્યાય સુત્રની કહેણી તો નહિ હોવી જોઈએ; પણ ડોસી શાસ્ત્રમાં હશે ! ગમે તેમ પણ અમલનો કેફ આકરો તો હોયજ ! તેમાં નિરં-કુશપણે વર્તન ચલાવનાર દરબાર કે ઠાકોર, સ્વચ્છંદી વર્તન જો કરે, અને તેના ઉપયોગનું નહાઈ કળ જો મેળવે, તો તે શિક્ષા યોગ્ય થાયજ ! અજાણ ગુન્હેગાર, નિર્દોષ દયાને પાત્ર છે, પણ દોષિત અપરાધી તો શિક્ષાનેજ લાયક છે.

બ્રિટિશ સલતનતની બોલ બાલા ! મુગલ શહેનશાહતના જમાનાની ત્રાસજનક રાજનીતિની યાદ અનુકંપ કરાવે છે, ત્યારે આપણા બ્રિટિશ અમલ, રક્ષણનું દર્શન કરાવે છે.

દેશી રાજ્યમાં જ્યાં સ્વતંત્ર અમલ અને અંધાધૂંધી ચાલે છે, તે રાજની પ્રજામાં કકળાણ ને કળાહલ ભલે દયાજનક હોય, પણ રાજ સ્વચ્છંદી અને પ્રજા માત્ર પર દયા ઉપર જીવે છે. તેનું સુત્ર ભયંકર તો ગણાયજ !—

વિશાલપુરનો રાજ અમલ, ખરી રીતે તો એક વ્યસની રાજ પર ચાલે છે. તેમાં તો કંઈ શક નથી ! લવાયા-તરંગાળાના છોકરા-ઓનાં ગળાં, નૃત્ય ને ચહેરા પર જેમનો આનંદ હોય, તેમની રાજ-નીતિ માટે પુછવું શું ? તેની પ્રજાનાં સુખ માટે પુછવું શું ? ઠાકારની વર્તણૂક આપણે જોઈ જાણી ગયાં; છેવટે મીસ લીનાં તરફથી, પોતાની વર્તણૂક માટે કદી થયા છે, તે પણ જાણ્યું. હવે શું થશે, તે પણ જાણીશું; પરંતુ આ પ્રકાપમાં પાપરૂપ તો રાજની તિબ્બેરી અને જનાનાનો દાયરો થયો, કેમકે તિબ્બેરીનું તળાઉ દેખાયું, અને જનાનાની ખરથી ખુટી !

મી. સ્ટીલ સાહેબની આશા કંઈક જનગૃત થઈ; કેવળ દરિયાના તળીયામાં પેસી ગઈ હતી, તે તરતી થઈ; કેમકે લીનાંએ તેને નિરાશ કર્યા પછી, ફરીને તેને બોલાવવો પડ્યો. ને તે ઉપરથી સ્ટીલ સાહેબે માની લીધું, કે લીનાં પસ્તાવામાં પડી હશે, ને છેવટના ઠરાવ પર આવીને શરણુ થઈ હશે, પરંતુ પરિણામ તો કંઈ જુદું જ આવ્યું.

દરબાર સાહેબ, કેફના આવેશમાં પીસ્તોલ ફોડીને પસ્તાઈ ગયા. સ્ટીલ સાહેબે લીના ગુમાવી, અને બ્રીફલેસ બેરીસ્ટરને રાત લઈ ન્હાસવું પડ્યું ! સર્વમાં વધારે ફતેહ આપણા બ્રીફલેસ બેરી-સ્ટરની થઈ હતી ખરી; કેમકે એ લાખનો તડાકો પડ્યો હતો ! જો કે તે કંઈ બાપાના લહેણા તરીકે વસુલ થયા ન હતા—પણ બાપુ ઠાકોર સાહેબનો ઢાળો ડોળો, ઘોળી કાઢી (આશા) સહિત, શાર-દાના શબ્દ ચહેરા પર ચમકતો હોવાથી લક્ષ્મીદેવી પ્રસન્ન થયાં હતાં ! જો કે અતે તો ચોરને ઘેર મોર પડ્યા હતા ! બ્રીફલેસના બે લાખ પારકી તિબ્બેરીમાં પડ્યા હતા—સડ્યા હતા, પણ હાલ તરત તો તે ફાળ્યો હતો !

લીનાં થોડીવારે શુદ્ધિમાં આવી હતી. ને તે પછી ફક્ત એ કલાકના જ

અરસામાં વિશલપુર છોડી ગઇ હતી. જહોનની અકસ્માત મુલાકાત, એ એક શુભ ચિન્હ હતું ! ઠાકોરનો મુંબઇ ખાતાનો એજન્ટ, દર-ખારી તાર અનુસાર સ્ટેશન પર લેવા આવ્યો હતો. કેમકે ઠાકોરે તાર કરીને “એનેક્સરી લોન્” જે પોતાને માટે ભાડે રાખેલો, તેમાં લીનાંની સગવડ કરી દેવા, ને સ્ટેશને હોવા એજન્ટને ખબર આપી હતી. લીનાં તે જાણતી હતી. ને તે મુજબ મેલ વખતે એજન્ટ હાજર હતો. બીજાં તેને, ને લીનાંને તે પીછાણતાં હતાં. દરમ્યાન સ્ટેશન ઉપરજ નહોત મલી ગયો હતો. ને લીનાંએ તેને લોન્માં ખોલાવ્યો હતો. જ્યાં આ ક્રીકલેસની પધરામણી જાણી હતી, કેમકે તેજ વળતી શસ્ટ ટ્રેનમાં મી. સુંદરલાલ પણ એ લાખની ગાંસડી બાંધીને મુંબઇ આવી પહોંચ્યા હતા.

પ્રકરણ ૮ મું.

દેશી રાજ્ય—નવું જીવું !

દેશી રાજ્યના અમલનો સ્વતંત્ર દોર જે રીતે નિર્ભય પગની પાની તળે, દબાઇને કચરાયલો છતાં, તેની પણ પરવા વિના, અસલની હકુમતપર ભમરો ચડાવી, ડોળાને ડોલતા રાખનાર આપખુદી દર-ખારોની ચકરી ખસે, ત્યાં ખોલ ખાલા ! જ્યાં સુધી મહેરબાનીનો ઝરો ઝરે છે, ત્યાં સુધી તેની રૈયત અને કામદારો તેની મુછના ખાલ છે, પણ જ્યારે કાન ઉંચા થયા—એટલે એજ માણસ અને એજ મહેરબાનો તેની વૈરણી સાથી થવાની ! એ બદામનો ખાસો નોકર છતાં, તે સાહેબનો સરદાર થઈ જાય, પણ વફાદાર દિવાન તેનો વેરી થાય છે. અને વરસો સુધી રાજની બહેતરી કર્યા છતાં, આખરે જે તેના સ્વચ્છંદી

શ્રીફલેસ-મેરીસ્ટર.

(૧)

સીતાં અને જાણના-શ્રીફલેસ અભિજ્ઞાતામાં !

પૃ. ૨-૮૩

વર્તનને તાબે ન થાય, તો તે કારભારીનો ડબ્બો ગુલ થઇ જાય છે, ધર-આર લૂંટાય છે, ને પાયમાલીનો સુમાર રહેતો નથી.

વિશલપુરના રાજની અંધાધુંધી અને અલપચારી જાણી લીધી છે. અને સ્વચ્છંદી રાજકર્તાના અહોદીન કયા આનંદમાં જાય છે, તે આ પુસ્તક અને તેનાં પૂર્વજ “ઝેરીસ્કરનો ઝેરી” વંશ-ગ્રંથમાં અનુભવી લીધું છે, એટલે વિશેષ કહેવાનું નથી: પણ અનુક્રમણિકા તપાસતાં જણાય છે, કે આપણા જે શોખીલા દરબારો, જેમને નાટકનો અદ્ભૂત શોખ, ગોરી ગોરીઓનો નાદ, અને નાટકનાં ભૂલકાં ભૂતોની રમત પસંદ છે, તેમજ શિકાર અને રમતનાં રમકડાં થઇ ગયાં છે, તેવા કાકારડાની રાજનીતિ અને પ્રગ્ન શાન્તિ માટે કહેવાની જરૂર નથી, કે તે ક્યારે અસ્થિર ગતીને પામશે !

કાળની ગતી ગહન છે, સમયકાળ સદાય ખેસી રહેતો નથી. દીનપર દીન જળવાન છે. એજ માણસ, એજ શક્તિ, એજ કીર્તિ, અને એજ પુન્ય ક્યાં પલાયન થઇ જાય છે, અને જળાલયો સરોવર કેમ સુકાઇ જાય છે, તેની ગતી પ્રભુ વિના કાઇ જાણી શકે તેમ નથી.

વિશલપુરનો રાજમામલો પાછો બદલાયો ! રેશા-ગ્નપાન વોરનું છેવટ આવ્યા પછી અધ્યાન સરહદમાં નામની ગડબડ અને ચાંચીયાનું કંઇ જોર જોરી થવાની વાત જણાયાથી, મિ. સ્ટીલ સાહેબને તે તરફ કામચલાઉ ડ્યુટી પર જવાનો ઓરડર મળ્યો, અને ત્યાંથી રવાનાં થતા પહેલાં, દરબાર સાહેબના ખટકાના ખાટલાના પ્લેલા પાયા પાછા સાગ્ન તાગ્ન કરવાની જરૂર પડી. !

સ્ટીલ સાહેબ એક રીતે ઇન્સાફી અને રાજનો વફાદાર હતો. લાંચ-રૂપત કે નામની પણ ભેટ લેવાને નારાજ હતો. આ વખતે તો તે કેવળ આશક્ષીના અંધાપામાં ગોથું ખાઇ ગયો હતો-પોતે

સમજતો હતો, કે હાકોરને ક્યારે કરવામાં ભૂલ કરી હતી-પણ સત્તા અને સમય સાચવી-સંભાળીને કામ હેવામાં હતાપણ સમજતો હતો.

લીનાં ચાલી ગઇ, એ બળાપો બહુ હતો. હાકોરને ક્યારે કર્યા પછી, પોતાના મનમાં સમાધાનીનો રસ્તો હેવાની ઇચ્છા હતી-પણ તે દરમ્યાન લીનાં પર કરેલા ઉપકારનો વચનથી બદલો લઇને, લીનાંની પ્રીય જીંદગી ખરીદવાની ઇચ્છા રાખતો હતો. તે નહોતો જાણતો, કે લીનાં એકદમ અજાણ રાખીને મુંબઇ રવાના થઇ જશે.

તે હાકોરની ગડબડ ચાલુ ન થઇ હોત, તો તે જરૂર મુંબઇ રવાના થઇ જતે-પણ આ અરસામાં લાડકા લીનાં ચાલી ગઇ, ને પોતે બન્ધનમાં પડી ગયો-હજી હાકોર સાથે મસલત કરીને, કામનો બંધ વાળે, તેટલામાં સરહદ તરફ ડ્યુટી ઉપર જવાનો હુકમ થયો. એ રીતે તે બંધાઇ ગયો. અને ના લીનાંને જોઇ શક્યો, કે ના હાકોરની ગંબીર શાન્ત કરી શક્યો.

હાકોરને પોતાની કને બોલાવીને બહુજ સમજાવ્યું. તેની સ્વ-ચાંદી ચાલ માટે, તેની આડી રીતભાત માટે, રાજતંત્ર ચલાવવાની નાલાયકી માટે, અને ન્યાયનાં પરિણામ માટે બહુ સમજાવ્યું; એટલુંજ નહિ, પણ જે વખત જાય છે, તેમાં તેમને રાજબ્રષ્ટ્ર કરીને, નજરકેદ રાખવાનો હુકમ થશે, એ પણ ભય બતાવ્યો-આ બધું હાકોરે સાંભળ્યું, ને આંખમાં આંસુ લાવીને સ્ટીલ સાહેબની ક્ષમા માગી-અને હવે પછી ભવિષ્યમાં તેવી ભૂલો ન થવા માટે કષુલાત આપી. આ કષુલાત મ્હોડાની નહિ, પણ લિખત આપી; જાહેર નહિ, પરંતુ ખાનગી આપી ! સગળ એજ હતો, કે સ્ટીલ સાહેબે કરેલા ભૂલ, હાકોરને ભોગવવી-અને સાહેબે નિર્દોષ રહેવું ! અમલના અમલનું આ પરિણામ આવ્યું. ને મામલો શાન્ત થઇ ગયો !

સ્ટીલ સાહેબ પોતાની નવી ડ્યુટી ઉપર રવાના થઇ ગયો-

અને તેમની જગ્યાએ એક બીજો સાહેબ આવ્યો. જોકે આ સાહેબ ઇન્ડીયન સીવ્હીલીયન હતો—ને એકવાર પ્રથમ આ પ્રાંતોમાં આવી ગયો હતો. વિશળપુર ઠાકોરે તેમની કૃપા સંપાદન કરેલી હતી. ને તે વિસરાયલી કૃપા તાજી થઈ, એંગાળ તરફ કેટલોક વખત સાહેબે ગુજરેલો—તે મુદત લાંબી વીતી હતી—પણ હવે તે તાજી થઈ, અને આ કૃપા સાથે તકનો લાભ લઈને, નવું જીવન શરૂ થયું !—

આપણા માનવંત બ્રીફલેસ બેરીસ્ટર ઉપર, અને મીસ લીનાં ઉપર, ઠાકોર સાહેબની અવકૃપા ઉતરી; અને નવા સાહેબ મી. મી-લન સાથે મસલત કરીને, બન્ને ઉપર ક્રીમીનલ કેસ ચલાવવાની તજવીજ શરૂ કરી—

રજવાડામાં નવા ગુન્હા ઉભા કરવાની, અને તેને ચીમળીને કચરી નાખવાની બીના કંઈ નવી કે નવાઈ જેવી નથી—અને એજ ધોરણે, માલ મીલકત જમ કરી, આકીનું કરજ કહાડી, વિશ્વાસઘાત ને દગાઈના આરોપમાં છુંદી નાખવાનું સામાન્ય થઈ પડ્યું છે, તે રીતે આ કેસ પણ શરૂ થયો—

વાંચનાર ? તે પહેલાં આપણે તે પાત્રો તરફ નજર કરીએ—

પ્રકરણ ૯ મું.

સંસાર—સુધારો ! નવીન પ્રકરણ !

સુધારો આપણો સાચો, પહેલાં ઘર સુધારી લેહો, પછી પરન્યાત ને જાતી પ્રતિ દષ્ટિ નિવારી લેહો; બળે છે પાયમાં પુરૂં અને લંકાં છુઝાવી લેહો— સલામત આપણું રાખી, બીજાં બાવાં બનાવી દો !

સાચા સુધારકો પ્રથમ જાતેજ સુધરે છે । વિષ મારનારા પોતેજ વિષ પીયે છે । સાપનું ઝેર ઉતારનારા, સાપને હાથમાંજ પકડીને રમાડે છે । આપણા ભારતની આબોહવા, આપણી ઉંચા પ્રકારની અચળ રહેણી-કરણી, આપણાં જાતિમાન ધર્માચરણ અને આપણી સાદી પણ નિર્મળ જીંદગી માટે, કાળના કાળ વીતિ જવા છતાં તે ને તેવીજ ચાલે છે; તેને કચરી-મચડી, ભલે વાંકી નકલી બનાવે, તોપણ તે નેતર, સીધી ને સીધીજ રહેવાની છે; કેમકે તે કૂતરાની પૂંછડી નથી । આર્ય ધર્મનાં સિદ્ધાન્તોનો અનુભવ ક્યાં વિના, તેનાં તત્ત્વ ને સાહિત્ય તપાસ્યા વિના, માત્ર દષ્ટિને આનંદ આપે-આદ્ય વસ્તુના પ્રકાશથી ઉજવલ લાગે, તે સાંઝે ગણીને દાખલ કરવું, તે પહેલાં તેનો અનુભવ મેળવવો વધારે સુખપ્રદ છે ।

આર્યન ધ્વજરહિતના જમણમાં ન્યાત-જાતનો તફાવત, એ માત્ર દષ્ટિ દોષનું કારણ મુખ્ય હોવું નેહએ; નીકરે આપણાં આર્ય વિશ્રાન્તિ ગૃહો જુઓ, અને ત્યાં પગમાં જોડા-ચુટ, અને અનેક આપણી ભિન્ન ભિન્ન જાતિના યુવકો, લજ્જા-ચટણી, પુરી, શાક અને માલ-મસાલા ઉડાવતા, એકજ ટેબલપર, એકજ મેચે લાગેલી રડા-બીમાં મેળ મળે છે । પણ છીંડે ચડ્યો ચોર, તેમ બિચારાં ધ્વજરહિતપર પનોતી બેઠેલી, તે તેના જમનારાને નાશીક જઈને પ્રાયશ્ચિત કરવું પડ્યું, ને મુછ મુંડાવવી પડી । વિલાયત જનારા પાપી, અને આફ્રિકા જનારાઓને મારી । કારણ કોઈ પુછતું નથી, ને જવાબ કોઈ દેતું નથી । આંધળેકી હાર, દે દાતાર !—

જગતમાં ચાલે છે, ત્યાં ગાડાંભર, અને નહિતર રજભર પણ ચાલતું નથી. બકરીનો ભોગ સહેલો, વાઘનો નહિ । ગરીબની હાથ નકામી, પણ ધનવંતની ગાળ બોધક । —

કામલતાના સ્વસુર કુટમ્બનો શેઠીયો દામોદરદાસ-ડી-તેવોજ

સુધારક હતો. પણ જ્યારે ઘર ઉપર આગનો તણખો પડતો જોયો, ત્યારે તે ધારા અને ધોરણ સામે થઈ ઉભો રહ્યો !

વાંચનાર જાણે છે, કે કામલતા (કમુ) વિધવા છે, યુવાન છે. તેની અવસ્થાના પ્રમાણમાં તે જો પુનર્લગ્ન ના કરે, તો અવસ્ય ધર્મભૂષ્ટ થઈ જાય; ને તે માટે તેણે ફરીને લગ્ન કરવાનો સ્તુત્ય વિચાર અમલમાં મુકવા યત્ન કર્યો—આળપણમાં રંડાણી હતી. પતિનો પાસ પણ પુરો લાગ્યો નહતો. અને ન્યાતમાં નાતરું કરવાનો રિવાજ ચાલુ થયો હતો. માત્ર સાસરીયાંમાં છુપો વાંધો હતો. જો કે દામોદર શેઠ સુધારક હતા, તે છતાં પોતાના ભત્રિજાની વહુને નાતરે જવા દેવાની તેની પુરી હઠ હતી !!—

કામલતાનો એક હરીફ રમુ યાને રામલાલ જે જખરદસ્તીના સોદામાં સપડાઈ ગયો છે, પોલીસના સપાટામાં ચડી ગયો છે. તેને બાદ કરતાં, કમુ જેને ચાહે છે, તે ધમુ યાને ધર્મદાસ સાથે, વિધુર અને વિધવા જન્ને એકરૂપે લગ્ન—પુનર્લગ્ન કરવા, શાન્તા કૂઝથી રાજનગરીના રાજ ભુવનમાં—યાને પુનઃ લગ્ન મંદિરમાં પહોંચી ગયાં છે. તે માટે આપણા સુધારક સાહેબ ખસુખાં-ખાસડાખાંએ શું કયું તે જુઓ !—

બિચારો બ્રીફલેસ બેરીસ્ટર, બીજાંની કંઈક જુગાનીથી, જો કે કમુના કેસમાં નહિ, તો વિશળપુરની વાતમાં સપડાઈ જતે ખરોજ, પણ તે હાલ તો ખચી ગયો—ને તેને બદલે રામદાસ પકડાઈ ગયો. એ કેસમાં આપણા દામોદર શેઠને તડાકો પડવાની આશા બંધાણી—કમકે કમું ગુજરી ગયાના ખખર મળ્યા—પણ પાછળથી તે બંગલામાંથી ઉડી ગઈ, ને તે પંખિણી ક્યાં ઉડી ગઈ, તેની ખખર સુધારક સાહેબના નાક—આંખપર આવી, કે તેમણે રાજનગરના પુનર્લગ્ન હોલમાં, સુધારક મંડળ સમક્ષ લગ્ન કરી દીધું—અને તે મુંબઈનો

માધવ હોલ મહાલય ત્યાગ કર્યો, તેનું કારણ એજ કે પોતાનો કાકા સસરા દામોદરદાસ સુધારક હોવા છતાં પોતાને ખરાબ લાગે, તેમજ ધરથીજ પહેલ કરવી પડે, માટે ચાલુ અંકુશ રાખ્યો હતો !

પાણી-વાયુ કે અગ્નિનો ધુમો બંધ કરી રાખનાર માણસ, કુદરતના નિયમથી વેગળો છે ! યુવાનીનો વહેળો કદી દાખ્યો રહેતોજ નથી; અલગત સંગેગ, સંગત અને પ્રસંગવશાત્ માણસ દબાઈ રહે છે, પણ તે તદ્દન બંધ પડી રહેતોજ નથી, માટે સમય કાળે કુદરતના પ્રમાદને અટકાવવો ભૂલ ભરેલો છે. તેમને માટે સંસારના સરળ અને સારા માર્ગ પર દોરવાનાં જોઈએ. સારાં શિક્ષણની અસર થઈ શકે, તેવા સંગેગમાં બાળકોને ઉછેરવાં જોઈએ, યા તો છુટ આપ્યા પછી તેને તેવા માર્ગમાં ચાલતાં થવા દેવાં જોઈએ; પણ હજી આપણા આર્ય સંસારને તે રસ્તું લાગતું નથી, ને તેથી દુનિયાના પવન ખાતાં પંખીયો અજાણપણે યા નકલી મગજથી પોતાની ઉડતી ઇચ્છાએને અજ્ઞાત માર્ગમાં મૂકીને સ્વતંત્રતા ભોગવતાં કંઈ કંઈ નજરે પડે છે. આ વાત દામોદર શેઠ જેવો સુધારક અનુભવની આંખે જોઈ શકતો નથી, પોતાનું પોઝીશન ભૂલી જાય છે !

કાલકલના, પોતાના દાગીના અને ઝવેરાત સાથે ડિપાડી ગઈ હતીજ, આ ગોઠવણ કંઈ નવી નહોતી-પ્રથમથીજ સંકેત કરી રાખ્યો હતો. ને તે ધર્મદાસને હવાલેજ કરવામાં આવ્યું હતું. જે રાત્રીયે પ્રલાયન કરવું હતું, તેજ દહાડે આ ગંભીર બનાવ બન્યો હતો. રમુ એકાએક ચડી આવ્યો હતો. ને અંજાણપણે ખૂન કરવાનો નવો બનાવટી જેવો-આશ્ચર્યકારક કેસ ઉત્પન્ન થયો હતો !

પુનર્લગ્નની જાહેર બાબતની ચર્ચા, વર્તમાનપત્રમાં આવી ! દામોદર શેઠથી કંઈજ વધુ બોલી શકાયું નહિ. કેમકે સુધારકના નામ પર કાળા દીક્ષી બેસી જાય ! એ વ્રાત અહીં મુલતવી !-

દામોદરશેઠ હજી તો કમુના અંગલામાં પડેલા રામદાસ અપ-
રાધીના કેસમાં ગુંથાયા છે ! અને બીજી તરફથી પોલીસ-તાર ઉડતો
ફરે છે, કે કમું કયા ગુશના ભાગમાં ઉડી ઉતરી ગઈ છે ! દરમ્યાન
બહેર થયું, કે તે બદ્યાલની હશે-ને તેથીજ પુનર્લક્ષ કયું છે !-

પુનર્લક્ષ કરનારી બાધઓ, કેમ જાણે બધી બદ્યાલનીજ હોય !
આ રીતનો ખોટો ખ્યાલ જુના મગજના ખોખરાં હાંધામાં ઘૂમતો
જણાય છે, ને તે એક સુધારકના સ્વાર્થને કારણરૂપ થયું છે !

પેલો રમુ પકડાયો-પણ તેમાં કંઈ પોલીસનો દલાડો વળે તેમ
નહોતું ! વળી કમુ જીવતી નીકળી, ને પુનર્લક્ષ પણ કરી ગઈ, તેથી
દામોદરશેઠની દાદ પણ કંઈ ગળી થાય, તેમ નહોતું ! આ બધા
સંગેગ વચ્ચે, કામલતાનો ખૂન કેસ કલાડી નાખ્યો ! રામલાને બે
ધખ્યા મારીને, ચેતવણી આપી છોડી મુક્યો-ને દામોદરશેઠ હવે તો
પોતાના ભત્રિજાની મીલકતના વારસદાર તરીકે મુંબઈની હાઈકોર્ટમાં
દિવાની દાવાપર ચડી ગયા.

કમુ ક્યાં ધર કરી બેઠી-અને લીના ક્યાં રંગ ઉડાવતી બેઠી,
તે હવે જોવાનું છે; કેમકે બન્ને પૂતળીયો હજી અનિશ્ચીત હાલતના
જુલાપર જુલે છે. ભાવી પ્રયત્ન છે !-તેમજ દામોદરશેઠના વારસાના
કેસનું શું પરિણામ આવે છે, તે જાંવનું છે ! પુનર્લક્ષ કરનારી સ્ત્રીને
પતિના વારસાનો કેટલો હક છે-અપુત્રવતી શું લઈ શકે છે, તે હીંદુ-
ઓના પાનીયાં ફેરવવાં જોઈશે-તે પહેલાં બ્રિટિશ તરફ નજર કરીએ-

પ્રકરણ ૧૦ મું.

શ્રી ઈન્ડિયન ગોલ્ડન ત્રેઝરી બેંક લીમીટેડ.

ગુજરાતના પ્રાંતનગરમાં મીલમેનીયા ઉત્પન્ન થયો, અને બહોતેર

મીલનાં ઠાઠીયાંથી ધુન્ન-વાયુએ આખા ગગનને રોકવા માંડ્યું, ત્યારે મુંબઈમાં બેંક મેનીયા ચાલ્યો. તેમાં ખાસ કરીને આ એક નામાંકિત નરના હાથે, સીલ્વરકીંગના પ્રખ્યાત ચાંદથી વિખ્યાતી મેળવેલા અનુભવી મગજના વીરનરે હિમ્મત કરીને, ઉપલા પ્રકરણીય મજાળાં મુજબ એક બેંકની સ્થાપના કરી—અને ઇલાકાનેજ નહિ, હીંદુસ્થાનનેજ નહિ, પણ વિલાયતી વાંકડાઓને, મુછના આંકડાઓને પણ બહાલાએ નીચા નમાવી દીધા; પહેલે વર્ષે છ ટકા વહેંચણી, બીજે છ માસે નવટકાનો ફાળો, અને બાર ટકાની આશા આપતાં, લોભીયા લોકોનાં દીલડાં પીગળી ગયાં ! ફીક્સ ડીપોઝીટ સિવાય બીજી વાત નહિ ! લાખોની થાપણ જમે ખાતે ભરાવા માંડી ! અને ખેલાડી સોદાગરે છુટે હાથે રૂપાનો સદો ખેલવા માંડ્યો ! દુનિયાના વેપારીયો—અમેરિકન સીલ્વર કોંસ જેવા સોદાગરો પણ માન મૂકી ગયા—મુંબઈ જેવા શહેરમાં ટંકશાળને પણ થંભાવી દેવા લાગ્યો—આ તોફાનનું પરિણામ શું ?—

ચડી તે દડી આ ભૂમિપટ થવાને !

અને અંતે એમજ થયું !—

આપણા ખ્રીસ્તેસ બેરીસ્ટર મી. સુંદરલાલે વિશલપુરની તીજે-રીનું તળીયું ઝાટકી નાખીને, જે એક લાખ નવાણું હજાર લઈ નહાસી આવેલા, તે નાણાંમાંથી એક લાખ તો મંજુર બેંકમાં નવ ટકાને વ્યાજે એક વરસ માટે ફીક્સ ડીપોઝીટ મુકી દીધા—નેવું હજાર જુદા જુદા કાગળીયામાં રોકી દીધા—અને નવ હજારમાં આઠ હજાર કેડીટબેંકમાં—ચાલુ ખાતામાં જમે કરાવ્યા ! બેરીસ્ટર સાહેબ નહાઈ રહ્યા !

એક હજારમાંથી પોતાનીપર આવેલી પેલી મલખાર દીલવાળી

આફતમાં ધનામ ખાતે થોડા વાપર્યા-પણ બાકી આગળ શું કરવું, તે વિચારમાં પડ્યા !-

હીંદુ બોર્ડિંગ એન્ડ લોજીક હાઉસમાં હવે વધુવાર ઉતારો કરવાની અનેચ્છા થઈ-વર્તમાન પત્રદ્વારા વિશલપુરના મામલાનું સમાધાન થયલું જણાયું-પોતાની ધર્મપત્નિ શારદાકુમારી, ને એક બાળપુત્રી હજી ત્યાંજ હતાં-તેમને ત્યાંથી અદ્ધર ઉપાડી લાવવાં, કે મહારાજ સાહેબ પાસે જઈને છેવટની સલામી કરી આવવી, આ વિચાર ઘોળાવા માંડ્યો-અંતે બેરીસ્ટર સાહેબ, બેંકના આધારે જીવન મુકીને વિશલપુર વિદાય થયા !-લાગ્યની ગતી તો જુઓ. અંતે કૂકડી કસાઈવાડે ચાલી, પણ પ્રભુએ બચાવી લીધી !

પ્રકરણ ૧૧ મું.

દેશી રાજતંત્રની ચુંગાલમા !

સાવજને દરમાંથી બહાર કહાડવો હોય, ત્યારે બકરાંને બૂમ પડાવે ! શિકાર સમજીને બહાર વાઘ આવે, ત્યારે શિકારી તેને ઠાર કરે !-

વિશલપુર દરબારે આ રીતે યુક્તિ કરી. સ્ટીલ સાહેબ રવાના થઈ ગયો, અને દરબાર સાહેબ છુટા થયા પછી તેમનું જોર વધી પડ્યું, અને પાછો અસલ રંગ ચડ્યો. લીનાં જેવું રમકડું હાથમાંથી છટકી ગયું, અને સ્પ્રિંગ્લેસ બેરીસ્ટર જેને ઠાકાર પોતે બેવકૂફ સમજે છે, તે પોતાને બનાવીને બે લાખ રૂપિયાની રકમ ઉપાડી ગયો-એ એમના મગજને બહુ વિચિત્ર લાગ્યું-જે તેના મદની જવાળાએ તેને

બહાવરો બનાવી દીધો. એ ગોરી છોકરીને ક્યારે ચરણમાં નમાવું, અને પેલા બ્રીફલેસને ક્યારે દબાવીને બે લાખ પાછા કહડાવું, એ યુક્તિ તથા ક્રોધ પર ચડ્યો—પણ બન્નેમાં તે નિષ્ફળ નિવડ્યો !—

શિકારીએ જાળ પાથરી—કોઈ પણ રીતે બેરીસ્ટરને વિશ્વલપુરમાં લાવવાની યુક્તિ કરવી. એ તર્ક માત્ર કારભારીનો ખરો હતો, પરંતુ દરબારે તેટલી ધિરજ ન રાખી, અને શરૂઆત આકરી કરવા માંડી—પ્રથમ તો બેરીસ્ટરને “બ્રીચ એન્ડ ટ્રસ્ટ” માં સપડાવવાનો કેસ કર્યો—એ લાખ રૂપિયા મુંબઈની ચોકસ બેંકમાં ભરવા મોકલ્યા છે, તે રૂપિયા તેણે પોતાની ખાનગી મીલકત ગણીને ઉપયોગ કર્યો, એ પ્રકારનો અપરાધ લાગુ પડ્યો. સુંદરલાલ બે લાખ લઈને મુંબઈ ગયો છે, ને તે પૈસાની વ્યવસ્થા માટે જ ગયો હોવો જોઈએ. આ કલ્પના ઉપરથી ઉપલો ગુન્હો ઘડી કહાડ્યો, અને તે માટે સુંદરલાલને પકડવાનું વોરંટ કહાડ્યું ! આ વાતની ચર્ચા બહાર પડી—અને શારદાના જાણવામાં આવ્યું. આ ચતુર ચતુરા સમજી ગઈ, કે ઠાકોર આ બહાને જરૂર તેની લાજ લૂટશે !

બેરીસ્ટરને તારથી ખબર આપવાની તક રહી નહિ ! પોતાના પતિને બચાવવા સાથે, પોતે છટકી જવાની તક હાથ લઈ લીધી. તેણી કોઈને પણ ખબર ક્યાં વિના, પોતાની પુત્રી અને એક નોકર બાઈ સાથે, ગામથી પાંચ મૈલ પર માતાના મંદિરે માન્યતા પુરી પાડવાને બહાને ચાલી નીકળી. અને નજદીકનાં સ્ટેશનથી ત્રણે જણ અમદાવાદ તરફ રવાના થઈ ગયાં ! આ વાતની બીજે દહાડે દરબારને ખબર પડી, અને ક્રોધ વશ થઈ ગયો—પણ હવે શું કરવું ? એ તે કોઈ નવું તંત્ર ગોઠવવા ધાર્યું !—

પ્રકરણ ૧૨ મું.

શારદાની સુઘડતા !

“ જેને ચતુર સુઘડ મળી નાર, સફળ જીંદગાની ”

આ સુઘડ કાવ્યની લીટી મુજબ, શારદા જેવી સતી આપણા શ્રીફલેસ બેરીસ્ટરને મળી હતી—કુદરત અજબ રીતે જોડી મેળવે છે ! એક નમળું હોય, તો બીજાને સમળ બનાવે છે, અને એ જોડીથી જીંદગીનું સોખ્ખાણ ચાલુ કરાવે છે !—

બેરીસ્ટર મુંઝવેથી રવાના થયો, તે વખતે પરભારે વિશલપુર જવાનો વિચાર હતો. પણ દૈવયોગે તેને એમ લાગ્યું, કે અમદાવાદનાં ઘરખાર તપાસી, તેને સાફસુફ કરાવવાનો ખંદોઅસ્ત કરી જવો—કેમકે હવે વિશલપુર નિવાસ ઓછો જ થવાનો છે ! આ વિચારથી અમદાવાદ ઉતરી જવાનું ઠર્યું—અને ભાગ્યયોગે, સ્ટેશન પર હજી પોતે ઉતરે, ત્યાં તો રજપૂતાના રેલ્વેની ગાડીમાંથી શારદાને અને ધીરીને ઉતરતી જોઈ. સુંદરલાલ એકદમ તે તરફ ગયો. અને શારદા તેને જોઈને ચમકી, હર્ષથી જવાબ ગઈ !

“ સાફ થયું, કે તમે મળી ગયા ! ” શારદા બોલી.

“ આપણે ? અમે આવ્યા ! ” ધીરી બોલી.

“ પણ તમે એકાએક કેમ ? ” સુંદરલાલે પુછ્યું.

“ પ્રભુ પાધરો, એટલે મળી ગયાં ! ”

“ કેમ, ત્યાં તોફાન છે ? પેપરમાં તો સમાધાની જણાવે છે ? ”

“ માત્ર ઠાકોરને છુટા કર્યા—બાકી આપણી પર ધાડ છે—હાલ તો ઘેર ચાલો— ત્યાં જો કંઈ થવાનું છે, તે વાત નિરાંતે કરીશ ! !

“ સાહે થયું કે આપણે મળી ગયાં—હું તો ત્યાં આવતો હતો. પણ કુદરતેજ સુગંધયું, કે ધરતી તપાસ લઈને રાત્રેજ રવાના થઈશ. ”

“ જે થાય તે સારા માટે ! હવે એ ગઢને આગ લગાડો—આપણે નથી મોટા હોદ્દા બેતા ! ” શારદાએ કંટાળીને જવાબ દીધો—ને ગેટ બહાર નીકળ્યાં.

વાંચનાર ? આ હકીકત હવે સારી રીતે ત્હારા સમજવામાં આવી છે—હાલ તરત તો શળીનું વૈર કાંટાથી વળ્યું ! ઠાકોર સાહેબ હવે વળી જે તોફાન કરે, તે ખરું : પણ હમણાં તો શિકાર છટકી ગયો !—

આ કારણોમાં ત્હારી કલ્પના કંઈક ગાથું ખાતી હશે—એરીસ્ટર સાહેબ તો આ કથાના ખીજ ભાગની શરૂઆતમાં—નાટકની રંગભૂમિ પર લલકારે છે, તે શી રીતે ?—

જરા ધિરજ રાખજે—હમણાં જે તે નાટકી રંગ, ત્હારી નજર આગળ ખડો થાય છે ! મુંઝાઈ નગરીનાં ગુજરાતી નાટકોનો આધુનિક પ્રકાશ, સુધારાના ફરકતા વાવટા, બેઠોના ઘોટાળા, અને નાટકી લડાઈની ભેંપુરી વગેરેનું દિગ્દર્શન, હવે ત્હારી નજર આગળ અપ દુ ડે ખડું થઈ જશે !—

ખીજે ભાગ સમાપ્ત.

ૐ

શ્રી

લીનાં

અથવા

બ્રીફ્લેસ-બેરીસ્ટર.

સચિત્ર ભાગ-ત્રીજો.

કળા આદર્શના ભાવો, ગુણીજન ગૌણથી પેખે;
ન જાણે શકેરા ગર્ધવ, અહિં તો કાળ યમ દેખે.

પ્રકરણ ૧ લું.

શ્રી ગુર્જરનાટ્યકળા આદર્શ સભામાં બ્રીફ્લેસ-બેરીસ્ટરનું
સંભાષણ.

કહેવત છે, કે દરજીના દીકરા કનેથી સીવણકળા સમજાય. મોચી
કનેથી ચામડાની ચતુરાઈ, કુંભાર કનેથી દીકરાનું સાહિત્ય, ઇજનેર
કનેથી શીલ્પકળા, ડાક્ટર કનેથી વૈદક, અને લોયરો કનેથી કાયદા
કાનુનનાં સંભાષણો સંભળાય, પરંતુ આ જમાનો વિચિત્ર છે; આજે

ધંધો કંધ ખાસ વર્ણશ્રમપર રહેલો નથી ! મોચી માસ્તર અને ઢેડ શિક્ષક ! જૈરી, છોકરાં ભણાવે; અને લાયડો, અચ્ચાં ઉછેરવાનું કામ કરે ! વાણીયો અગ્નિહોત્ર કરે, અને બ્રાહ્મણો હાટેલ ચલાવે ! પણ ધંધો કરવામાં હાનિ કે કલંક નથી; બાકી ધર્મ તો રાખ્યો રહે છે !

આપણા બ્રીફલેસ સાહેબની જીવનકળાનો થોડો કાણ અને બાકી ભૂખરા પ્લાણના લોટ જેવો લાખ્ય-પ્રકાશ જાણી લીધો. સદ્ ભાગ્યે વિશલપુરની વાવડીમાંથી બચી ગયા. નીકર વગર લીધાની મુર્છા દેહવી પડત ! ખેર, ચક્ષુભાવી !

પરંતુ હવે તેમના નવા જીવનનું પ્રકરણ શરૂ થાય છે; સુધરેલી હીંદના એક મહા ભાગમાં-યાને મુંબઈનગરીમાં પ્રવેશ કરાય છે ! આ જીવનની કથા થોડી લાંબી છે, ને તે હવે પછી જણાશે. કેમકે તેમના માથાપર વિશલપુરના બે લાખનું ત્રોમત લટકે છે, તેમાંથી શી રીતે મુક્ત થયા, અને નાટક મંડળીમાં કેવી રીતે જોડાયા, તે જ્યાં બાકી છે; પણ તે પહેલાં આધુનીક નાટકની કર્મકથાનો અનુભવ બતાવવા બેરીસ્ટર બહાર પડ્યા છે.

કેટલાક પુંછડીયા તારાઓ, જેમનાં જીવન ચીરાયુ છતાં પ્રકાશ, ચળિત, અને સ્થાન, અનિયમીત હોય છે, તેની અત્રે ઝાંખી થાય છે ! આ મંડળનું નામ “ ગુર્જર નાટ્યકળા આદર્શ સભા ” રાખવામાં આવ્યું છે ! હાલનાં નાટકોમાં પ્રિલિતસતા વધી પડી છે, એમ બકવાદ બહુધા ચાલે છે, એટલુંજ નહિ, પણ મરાઠી નાટ્ય-કળાનો ઉદય પામેલો આદર્શ, ગુજરાતીમાં પ્રાપ્ત નથી થયો; અને ઉત્તમ પ્રતિના લેખકો, નટ અને નટવિધાન, કામ પ્રમાણે કથા અને વસ્ત્રાભાસ, કળા આદર્શ અને સંગીત ઇત્યાદિ યથા ઘટીત જણાતું નથી ! તેમજ નાટકનો ધંધો એવા રમણપર ચડી ગયો છે, કે ભરત મુનિના આશયનું ખૂન થાય છે, ને તે ધારા-ધોરણથી વિરૂધ્ધ હો-

વાને લીધે, આપણા માનવંત, સાહિત્યકળા આદર્શક શ્રીફલેસ બેરી-
સ્ટર, પોતાના નવા વેપલાના અનુભવ બિન્દુ તરીકે આ મજકુર સ-
ભામાં ભાષણ રજુ કરે છે. આજનો દિવસ રળિયામણો છે. આશરે
બસો ખુરશીયો અને સ્ત્રીયો માટે અલ્હાયદી જગ્યા રાખી છે. સમય
શનીવાર સાંજનો છે.

શ્રીગણેશ સહાય નમઃ

શ્રી ગુર્જર નાટ્યકળા આદર્શનો જ્ય ! ધ્વની ધ્વજ અને ધ-
નનો વિજ્ય ! સભામાં પ્રેક્ષકો અને શ્રવણકની હાજરી ચાલુ થઈ ગઈ;
આશરે પંદરેક નાટકવાળા, ફક્ત હુરીઓ કરવાના હેતુથી પધારેલા,
સભાના સાતેક આગેવાન, અને સાહિત્યને નામે વાંદર નકલ કરીને
લેખક, કવિરાજ, તથા માસ્તર સાહેબો બનેલા, બેડખાંઓના ગુલા-
મના ગઢા તરીકે પંકાતા, તેમજ વિલાયતનાં મસાલા વગરનાં પટે-
ટાનો સ્વાદ ચાખી આવેલા, કેવળ ધંધાની બેપરવા (એક પણ શ્રી-
ફ ન મેળવી શકનારા) શ્રીફલેસ બેરીસ્ટરો, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ ઉપરાંત,
પાંચ સાત રાંડી રાંડો, અને બે ચાર વાંઢીઓ સુધરેલી, માત્ર દેખાવ
માટે ખેંચી તાણીને હાજર કરેલી સમા દીપાવતી હતી.

આજના ભાષણના પ્રમુખ તરીકે મી. નિવૃત્તીનિવાસ ખુશા-
મતદાસ માખણપારેખ ગિરાજ્યા હતા. મી. મજતલાલ રોકડીયાની
દરખાસ્ત અને કવિ તફડમચીદાસ શર્માના ટેકાથી પ્રમુખસ્થાન શો-
ભાવા લાગ્યું. પ્રમુખ સાહેબે, આપણા ભાષણકર્તાનું ઓળખાણ કરા-
વ્યું. અને જણાવ્યું કે, લોકો એમ સમજે છે કે મોચીઓએ ખાસ-
ડાંજ શીવવાં, અને ઢેડ લોકોએજ ઢાલ વગાડવો, પણ કળાના આ-
દર્શમાં સૌનો ભાગ છે; કંઈ નટ તરીકે નાચવાનું કામ માત્ર તર-
ગાળા કે ભવાયાનુંજ નથી; પણ બ્રાહ્મણ, મીર, ભાવસાર, ભાંડ અને
ભટ્ટી વગેરેનુંયે છે. કંઈ બેરીસ્ટર હોય, તેથી કાયદાનોજ ઉપદેશ કરે

તેમ નથી, પણ અનુભવનો હાલ આપવો જોઈએ; અને તે રીતે આપણા ભાષણકર્તાએ, વિલાયતમાં જોયલું, ને હાલ અહીં, પોતાના બેરીસ્ટરી ધંધાને આજી કરીને, ફક્ત કળાના આદર્શ તરીકે, નાટકી દર્શન કરાવે છે ! જ્યાંસુધી આવા ફળવાયલા, વિલાયતાદિ દેશોમાં ફરેલા, સાહિત્યના શોખીન, અને બુદ્ધિના સાગર વિદ્વાનો નાટ્યકળા જેવા વિષયનું આન્દોલન નહિ કરે, ત્યાં સુધી અભણ લોકોનાં હાથમાં આવેલી આ ગોલ્ડન ટ્રેઝરી નકામી ખાલી થઈ જાય છે, માટે તેના ઉદય અને સુધારણા સંબંધી આજનું ભાષણ સાંભળવા સર્વને વિનતી કરવામાં આવે છે. ઇત્યાદિ પ્રમુખનું મસ્કાશીફિકેશન ખાતું પુરું થયું. ને આપણા બેરીસ્ટર સાહેબ, નાટકી શ્રીફ લઈ ઉભા થયા:— માનવંતા ખાનુઓ અને ગૃહસ્થો !

મ્હારું નાટ્યકળા સંબંધી કામ નથી. અને હું કંઈ શ્રીફલેસ નથી ! સભાની ખાસ સુચનાથી, અને સાહિત્યસેવા યજ્ઞવવાના હેતુથી, મને મળેલા અનુભવની માત્ર થોડીજ હકીકત જાહેર કરવાની રજા લઉં છું. મ્હારી ભાષા લગાર “કોમીક” છે !

ગુજરાતી નાટકનું મેદાન આજકાલ ખુલ્લું પણ લુપ્ત દેખાય છે ! નાટકની સુધારણા સંબંધી મ્હારા ભાષણનો બીજો નંબર ચાલુ પ્રકરણ પછી પ્રકટ થશે, પણ તે પહેલાં એટલુંજ કહેવાનું છે કે હાલનો નાટકી ધંધો, અમુક વ્યક્તિને ખાદ કરતાં, આપ કમાઈના દોકરાઓને લૂટવા જેવો છે ! નથી માલેકો તેવા ફળવાયલા સાહિત્યકાર, કે નથી પડ્યા તો સુધરેલા ! માત્ર સીન-સીનરીની ટાપટીપ, કપડાં-લતાં અને ચાળા-ચરકાના ચમત્કાર ! પ્રેમના નિરસ અને અસબ્ય પાઠો—અને ગાયનના કાઆ ફૂટાય છે ! પ્રથમ હું એજ વાંધો ઉઠાવું છું કે નાટકકારો, જે ગાયત્રી કનેથી દૂધ મેળવવા માગે છે, તેને માત્ર ધાસ દેખાડીને લોહીદોહી લેવા ચત્ત કરે છે; અને ફક્ત કવિરાજને બેની-

શીટની લાલચે નાટક પડાવી-થોડા દહાડા ખીચડી ખવરાવે છે ! એ ગરીબ બિચારે નિશાળીયો યા મહેતાજી મહાપદ માને છે, અને કોઈ વિશ્વાસે છેતરાયલા સારા લેખકોને, કોર્ટની ડીકી મેળવવી પડે છે; માટે પહેલો સુધારો તે આખત થવો જોઈએ ! હમારા જેવા ખીંકલેસના અગ્રગણીય, મોલાત્ર બુદ્ધિના વિદ્વાનો, નાટકો લખીને એ હજાર મેળવે છે, ત્યારે ખીજા બિચારાં બકરા જેવાઓને કોર્ટનો આશરો લઈ, પોતાની કીર્તિનાં પગલાંને, નાટકશાળાની દેવડીપર લટકાવવી પડે છે. ખીજું નાટકની અંદર અલભુ અને બાળવયનાં બાળકોના હાથમાં, હલકા પ્રકારના હાવભાવવાળા સ્ત્રીઓના પાઠો આપવામાં આવે છે, અને નાચવા માટે આઠથી દસ વર્ષના બાળકોનાં જગરણથી ઉભા રાખીને તંદુરસ્તી બગાડવામાં આવે છે—નાજીક પગારથી લલચાવી, ગરીબ મા-આપોને સમજાવીને તેના પર ઉભો જીલમ ગુજારવામાં આવે છે ! વળી તેના મ્હોંમાં કેવાં ગાયનો રજુ થાય છે, તે માત્ર આ એ ત્રણ ગાયનોથીજ સમજી શકાશે. (ગાયન ગાઈ બતાવ્યાં !)

હાલની મરાઠી નાટક મંડળીયો ઉત્તમ પ્રતિનું કાર્ય કરી બતાવે છે. ને કળાના ઉદય માટે દર વર્ષે સંમેલન થાય છે. ફેટલાંક નાટકો, ફક્ત ગદ્ય (prose) લખવાય છે, તે છતાં શાન્તિથી ફોલ્ડમંદ ઉતરેલાં છે; જનવર્ગનો ટેસ્ટ સુધારવાનું કામ નાટકકારોનું છે, પણ તે જ્યાં સુધી, અમારા જેવા સુધરેલા લેખકો બહાર નહિ પડે, ત્યાં સુધી કંઈ થવાનું નથી !—

મ્હારા લાપણનો આ પ્રથમ મણકો છે. ને હવે પછી ખીજા અનુકૂળતાએ ખીજો મણકો પ્રકટ થશે. નાટકકારોને આ લાપણથી ચમકાટ થશે, ખોદાગખસ બેઠક આપતા અંધ પડશે, અને અમારા લેખ માટે નિંદા કરશે, પણ અમારું લાપણ તેની પરવા કરતું નથી ! તસ્દી માટે ક્ષમા !—

આ લાપણુ પુર થયું. શા માટે આપણા બ્રીફલેસ સાહેબે
આ રણાંગણું ગળવ્યું, તે હાલ તો નથી જણાતું, પણ કંઈક હેતુ છે,
તે હવે પછી જણાશે ! વિરૂપી સલા બરખાસ્ત થઇ ગઇ—

પ્રકરણ ૨ જી.

મુખ્યમત્તા ધંધાદારીઓપર ધાડ !

રાજાનું સુખ, પ્રજાની સુખાકારી અને સલામત ઉપર છે.
પ્રજા સુખી તો રાજા સર્વ સુખી, પણ પ્રજા દુઃખી તો રાજા પહેલો
દુઃખી; કેમકે રાજાના વૈભવ સુખનો સર્વ આધાર પ્રજાની આવક
અને ઉપજ ઉપર છે. જો પ્રજા પાવમાલ થઇ ગઇ, તો રાજાની
પહેલી અવદશા એસે છે; આ શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત કહેવાય છે !—

પાશ્વિમાત લડાઇ પ્રકટ થવાનો પડવો ક્યારથી એકો, તેની શોધ કરવી
પડે તેમ નથી ! પેલા આપણા જાણીતા સીલ્વરકીંગ વેપારી મરહુમ મિ.
સરૈયાએ સ્પીસીએકનો સીલ્વર સદ્દાનો લાલ વાવટો ઉડાડ્યો, અને એ
બહાદુર નરે, પોતાની હિમ્મત પણ પારકા પૈસા ઉપર જે ખેલ ખેલવા
માંડ્યો, તેનું પરિણામ એ આવ્યું, કે દેશી પ્રજામાં ઉદ્ધાસી પેડી;
નાણાં બજારમાં હોહાકાર થઈ રહ્યા, અને વેપાર ધંધામાં ઉથલ
પાથલ થવા માંડી ! દુનિયામાં એક એકના આધાર ઉપર સર્વ વ-
હેવાર ચાલે છે; ને તે રીતે મી. સરૈયાનો કેટલોક આધાર બીજી
દેશી બેંકા ઉપર હતો. તેમાં ખાસ કરીને મી. જાફર જુસબવાળી
કેડીટ બેંકનું બોપાળું યા દીવાળું બહાર પડ્યું ન હોત, તો હજી
પણ થોડાં વર્ષ આ ધંધો ચાલત; પણ હાલના ગરીબડા સંસારનો
ધુમો ઉડવાનો હશે, તેથી કેડીટબેંકના સ્થાપક તુરંગવાસ થયા, અને

આશાવંત ચળકતો તારો સરૈયો પ્રભુના દરબારમાં પહોંચી ગયો.

સીકંદર શાહ ગયે જન્મ દોનો હાથ ખાલી થે !

x

x

x

x

સ્પીસી બેંક લાગી—સરકારી જમી મુકાઇ ગઇ ! સજીવન થતાં
થતાં પાછી ગીરદેસીમાં આવી પડી ! જર્મનીના સપાટામાં બેલ-
જ્યમની પાયમાલી થઇ, તેવી રીતે જમરાની જખરદસ્તીથી સ્પીસી
બેંક પાયમાલ થઇ ગઇ,

કોઈ ભરશે ના રે, બળીયા સાથે આથ;

ભલે તન નહિ બાળે, પણ મરડાશે હાથ.

x

x

x

x

બાજની લાલચે, સરૈયાના બળ પર સ્પીસી બેંકમાં બનાથ
વિધવાઓ અને એક પુત્રવતી વૃધ ડોસીઓની હજાર-પાંચસોની રકમ
ફૂળી—અને તેનો હાથ-નિમાસો, પથ્થરને પણ બાળવા લાગ્યો. ખીજી
તરફથી સ્પીસીબેંકના શેરોની ધમાલ ચાલી—બેંક તો સરકારના હાથ-
માં વહિવટ કરવા ગઇ, અને તેના અમલદારો નિમાઇ ગયા—શ્રીક્ષ
ડીપોઝીટ અને અનાથોનાં નાણાં કોઇ પણ રીતે વસુલ દેવાં, એ સર-
કાર માખાપની રહેમથી, શેરીયા લોકો ઉપર ધાડ આવી ! પ્રથમ તો
પાટલે બેસી—પંગત માંડીને પ્રસાદ લેનારા લીક્વીડેટર સાહેબોને
પકડ્યા—અને ઘોટાલાના જોખમદારો ઠરાવીને હજારોનાં નાણાં એકઠાં
કરી લીધાં. તે પછી શેરહોલ્ડરો પાસેથી બાકી રહેલા કાલનાં નાણાં
માટે નોટીસો નીકળી ! હજારો ગયા, તો ગયા, પણ દાઝ્યા ઉપર
હામ લાગવા માંડ્યો—જેમ તેમ પણ પંથ પુરો થવા લાગ્યો—ને
ડીપોઝીટરો થોડે પણ ફાવ્યા ખરા !

x

x

x

x

મુંબઇના ધંધાદારીઓ આ સત્તાના શાણપણ આગળ હડી

જવા લાગ્યા, અને નાણાં બીડ થવાથી કામ કાળેમાં બહુ મંદી ચાલવા લાગી, એટલુંજ નહિ પણ વ્યાજ ઉપર વાડી-ખંગલાના ખૂસ્ય નીલાવનારાનાં, ગાડી-ઘોડા અને મોટરો ઠંડી થઈ ગઈ ! રાજ ચલાવનારા દેશી રાજાઓ છુપાં દીવાળાં ફૂંકવાની અણી ઉપર આવ્યા - કોઈએ બે રામ તો કોઈએ બાર રામ ગણીને ભજન કરી દીધું !

આ રામકથામાં આપણા બેરીસ્ટર સાહેબ, જેઓ થોડાજ વખતમાં શ્રીફલેસ નામ બાળીને, વાલકેશ્વર પર તરત વેળા ખંગલો ભાડે લઈ મોટોરનો કાળ ખીસામાં રાખી બહાર પડ્યા હતા-તે સપડાઈ ગયા !

વાંચનાર ! હવે તને ખરો બેદ જણાવવાને હરકત નથી-કેમકે વિશળપુરનો મામલો બંધ પડી ગયો. આપણો હોંસીલો-રસીલો, અને શોખીલો ફાકારડો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો-ટુંકી વયમાં ત્રણ વરસનો વારસ મુકીને સ્વધામ સીધાવા ગયો. એટલે તરત વેળા, ફાકારની ઉમેદ મનની મનમાં રહી ગઈ-અને શ્રીફલેસ સાહેબને બે લાખ હજમ થઈ ગયા !

ગરીબનાં નસીબ ગરીબ, તેમ બેરીસ્ટર સાહેબ વિશળપુરથી બચી ગયા, તો સ્પીસી બેંકમાં ફટકો લાગી ગયો-તેમણે જે લાખ સરખી રકમ, જે સરકારી પ્રોપ્રીસરી નોટસો, તથા ઘાટાના શેરોમાં રોકી હતી, તે થોડીક મતા વેચીને આ બેંકમાં મુકલી, રહી ગઈ, ને તેના પર આશાનાં તાગડધિત્તા કરવા લાગ્યા-અમદાવાદથી પણ ઉઠાંતરી કરી ! અને ખાસ બ્રિટીશ રક્ષણ તળે મુખર્ષ આવીને રહ્યા. વાલકેશ્વરખાતે બેંકમાં બનીને મોટોર દોડાવવા લાગ્યા-એ અરસામાં નવરા બેઠા નખોદ વાળે, તેમ તરેહવાર વેપલા કરવા માંડ્યા-તેમાં પહેલો નાટકી વેપલો વિચિત્ર થઈ પડ્યો. પણ તે કર્મ કથા પહેલાં જુઓ ! એક ઉલ્લુના દરબારમાં બગલો પેસી ગયો હતો,

અને બધાને બગલા ભગત બનાવ્યા હતા, તેમ આપણા બ્રીફલેસ પણ એક કાળી બગલીના ઉડતા શોખમાં બેવફૂર બની ગયા હતા !

પ્રકરણ ૩ જી.

પ્રેમ વિમાનમાં ઉડતો કાગડો.

કહે છે ઇશ્કને કાઢ, ભૂંડા ભોગી બની પ્રેમી;
ન જાણે રાખની શક્તિ, વિભૂતી લઈ અને યોગી !

x x x x x

આપણા બેરીસ્ટર સાહેબની જૂની કારકીર્દિને બૂલાવે, તેવો નવો બનાવ બન્યો !

વિશલપુર કાકાર ગુજરી ગયા પછી, એડમીનીસ્ટ્રેટર સાહેબે દફતર તપાસ્યાં; અને તેમાંથી છેલ્લી એક રકમ બે લાખ રૂપિયાની બેરીસ્ટરના નામ ઉપર નીકળી ! ખુલાસામાં એવું કહેવામાં આવ્યું, કે તેના પિતાની દબાવેલી મીલકતનો ઉચક ક્યાસ કરીને કાકાર સાહેબે આ રકમ આપી છે, પણ તે જવાબનો સ્વિકાર, તે પહેલાં, બેરીસ્ટરની વિરૂદ્ધ તેમની રીતભાત માટે શોષક પુરાવા રજૂ થવા માંડ્યા—વિલાયતની હેલનવાળી બાબત, મનોરમાના પતિ દુઃખનો અવશાન, અને ન્યાત જાતનાં બંધારણો તજીને વટલેલ બની ગયા, તેમજ કુટુંબ હક ગુમાવી છુટા થઈ ગયા, ઇત્યાદિ વર્તન જાહેર થયું; આમ કરવાનું કારણ એવું બતાવવામાં આવ્યું, કે બેરીસ્ટર તો વિભક્ત હતા. ને તેથી તેના પિતાનો વારસો મેળવવાનો હક રહેલો નહોતો, માટે તે રકમની વ્યવસ્થા, નામદાર સરકારે કાઢે કરવાની છે; એમ કરીને ફક્ત તરત વેળા બેરીસ્ટરે હજમ કરેલાં

નાણું પાછાં કહડાવવાની યોજના થતી હતી. તેમાં એક વિશલપુરનો પુરાવો રજુ થયો. ભમતી નામે એક ખવાસણુ સાથે બેરીસ્ટર સાહેબ પ્યારમાં પડ્યા ! પેલી બિચારી અભણ અને કવળ ધન લોભી હતી. તેમનો ખરો હકદાર પ્યારો, પતિ જુદો હતો, પણ આપણો બેરીસ્ટર સાહેબ, માત્ર તેના હસતાં મુખડાં ઉપર, અને લટપટીયા ચાળા ચરકા ઉપર લોભાયા-મોહાયા હતા !-પોતે દેખાવમાં દમડાનો દમામ રાખતા હતા, પણ પાસે સીલકમાં શ્રીરામનું નામ હતું ?

બેરીસ્ટર સાહેબ સમજતા હતા, કે લાંબાં લાંબાં વિશેષણના પત્રો, અને તેમાં સાહિત્યની હારમાળા પરોવીને, વિદ્વતાથી ભમતીને આંજી નાખવી, પરંતુ તેમાં તો તે મુખાં બન્યા, અને પેલી ભમતીયે તો તેનું બોપાળું બહાર પાડ્યું, પોતાના ઉપર લખેલા પત્રો રજુ કરી દીધા-તેમાંથી આ સાહિત્ય રત્ન નીકળ્યું.

પ્રીય ભમતી—

ક્ષત્રી બીજ ખવાસ, વચન વીરલ નિભાવળે,

વાચે છે એ દાસ, ભુંડો પણ ભોગી થઈ.

પત્ર એ ફટલાક અંતઃકરણની ભાવનાનું ક્ષેત્ર છે. ઉત્તમ સ્ત્રી આમ ગણના હોય, તો એવા પોષક ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ માટે કાણુ ન મથે ? હવે તો.

(મહાડ)

કર વાવેતર સદ્બોધનો હૃદય ક્ષેત્રની હો રખવાળ,
કહેતી દુનિઆમાં રપજ લે બાંધી પાણી પહેલાં પાળ;
મેહુલાનો છે આ અવસર મોરો કરે છે શોર,
આ તક એણે વહી જશે તો વ્યર્થ છે શોર બકાર.
રે ક્ષેત્રની.

પત્રની મહત્તા દર્શાવતાં એક કાળે લખાયેલું કે—

સન્દેશો કહે જ તું મળી પ્રિયને
 કહેની કહેની કહેની સન્દેશો;
 પ્રેમીઓનો દૂત સાચો પત્ર ગણાયે માટે,
 કહું છું હું વિનવીને તને—સન્દેશો.

આવા વિશ્વાસુ દૂતને મળવા—યોગ્ય સ્થાનના સમાચાર જાણ-
 વાનો મોહ કયમ ત્યજી શકાય ભલા: ?

છે તે આપવાનુંજ છે, પણ આહક મળે તો. કલાપી ભલામણ
 કરતાં લખે કે:—

“ હૈયે દયાય કદી જો કુમળું મુઠ્ઠાયું.

રો રો ભલે ટપકતે નયને પછી તું.”

જ્યાં મુઠ્ઠી એ મુયોગની ઘડી ન આવે ત્યાં લગણુ તો,
 અમારા સુરના ઝીલે તમારા હૃદયની વીણા.

નથી પરવા ઝીલે કે તા, અમે આજે અખડવાના;
 અડે કા દર્દી તો કહીશું, જો આપુ ! ભાગ્ય આ હીણા.

દેવા માટે તો રા. ત્રિપાડી કહીજ ગયા છે કે:—

“ જો જોનું તે તેને દેવું નવાઈ તે તેમાં શાની ? ”

અતે તો:—

“ લે લે લલના લ્હાણુ લાખેથી તું લાજ કાં ? બાકી આટલું
 તો નિ:શંક કે:—

યામ મસ્તોની ખુવારીની તૈયારી છે . અને એટલી સજ્જતા
 થઈ કે પછી:—

“ યાહોમ કરીને પડે ફતેહ છે આગે.” એ નર્મદની કડી
 યાદ રાખી જ'પ લાવવાનું કારણ કે,

સોરઠો.

“ સ્નેહ સરિતા પુર વહેશે બહાલા વેગમાં,
બનીને ગાંડાતુર, વિરલકો જંપલાવશે. ”

બાકી તો.

ગીતિ.

“ સુખ શાન્તિ સંસારે, રમણી રતિથી રમાડે જો રંગ ”

જગમાં શે જીવાયે, શાણી શ્યામા હોય ન જો સંગે.

અને જ્યાં આવી ગણના હોય, ત્યાં તો—

સોરઠો.

રાખી રમણ રાગ, ધામ થજે આરામનું,

ખરૂં છે કે,

“ પીવા તેને હૃદય ઝરણું ટેવ છે તેંજ પાડી. ”

અને હવે.

“ બીજે ક્યાં તે જન હૃદયની પામશે લ્હાણુ આવી. ”

અત્યારે તો જ્યાં લાં.

(શિખરણુ.)

રો ખેરે અશ્રુ નયન પલળેલા નલ સુકા

અથવા તો.

“ કરે પ્રીતિ સહુથી જીગરવત્ એકે નહીં નીં. ”

ખરી રીતે સમજાય પણ છે કે,

નક્કી જાણું છું કે હૃદય મમ ઇચ્છયું નહીં મળે;

છતાં ત્હારી પાસે દુહન કરવા ટેવજ પડી,

હવે તો.

(સોરઠ)

“ આવો આરોગ્યતા મેળવીને અતિ ઉદ્ધાસથી રે

જીવે નેત્ર ઉઘાડી વાટ, સ્વજન એ આશથી રે. ”

“ધનની હાનિ ફરી મેળવાશે, ઉદ્યોગો ન જુના કહેવરાશે
અનુભવ થાય છે એવો જગદાભાસથીરે.....આવો

: : : :

“પરહરજો સંસાર ઉપાધિ,
જે દુઃખકર છે અતિ વ્યાધિ,
મનવાગ્મિ-છત ફળ થાશે
આત્મ ઉજ્જસથીરે.....આવો.

છેલ્લે તો

ગરબી.

“રેડી વચનામૃત કાને રે, બોધો પ્રિય નિજ જન ધારી.”
ધોધ પણ આમ છે કે

ગરબી.

“જે શું કામ તેની મરજી માફક ચાલીયે જો.”

પત્રના ડોઝની માગણીના જવાબમાં દવાનાજ ડોઝ ઘટઘટાવ-
વાનો ફરમાન સમજાયો. અત્યારે એક ઉર્દુ શાયરનાં વાક્યો સાંભરી
આવે છે કે

“જ્યાં કો કાક કું, ગર કંઈ આપકી ગીલ્લા નીકલે;

મગર ઇતના તો કહુંગા, કે મેં ક્યા સમજાયા—

ઓર તુમ ક્યા નીકલે !”

હજી ફરી પણ એજ કહેવાતું છે કે

“ગરીબની ધર દાઝ, તારી પણ ધરશે પ્રભુ.”

અરે મ્હારા ડાકટર, વૈદ્ય કે તખીય ! શું આર્દ્ર હૈયું આવું
શુષ્ક બની ગયું છે ? ખરેખર

“તાકી નેન ટટાર, એશ ધાવ તેં તો કયોં

દારણુ દુઃખ દેનારં, દહી જગે તું એકધી.”

જેનો કંઈજ અંત નહીં એવી લાંબી સળની ફરીઆદ પણ
ક્યાં ? અને તેમાં વળી

દાદરો.

“ ફરીઆદ દીનની અહીં કોણુ ભલા સાંભળે છે ?
હવે તો આવશ્યક જ છે.

સોરઠો

“ રાખી રમણી રાગ, ધામ થજે આરામનું. ”
છેલ્લે તો

“ મરજયેગેં ગર યુંહી, બે દાદ કરો ગે. ”

મ્હારાં ભલાં શેડાણી સાહેબ ! અહીં તો

“ શોધે સદા હૃદય માનવી માન વીનાં,

“ રોવા અને હૃદયના દુઃખને સુણાવા;

“ એ રાહમાં જીગર આ તુજને મળ્યું ” તું

“ આશા તણા ઉમળકે હસતું બન્યું તું. ”

માત્ર હવે યાચવાનું છે તે એજ કે

ધનાશ્રી.

“ અવસર આ તું સુધાર, વિચારી અવસર આ તું સુધાર ”
સમજાવ છે, તો

(પીહુ)

“ કરી થુભ જનનું જગત જશ લઈ લે. ”

આજ બહુ દહાડાથી પત્ર નથી. ટળવળતી વૃત્તિ તે કેમ શાન્ત
થાય ? અહાહા !.....

પૈસાની વાત, હાથના ઘસારે આનંદ, અને નિયમ પણ આમ
છે કે “ જીનું તે સોનું. ” સોનાથી પીળું અને વિવાહથી રણીઆ
મથું કંઈ હોઈ શકે ખરૂં કે ? તખીયતની કાળજી વૈઘને સોપી, હવે
શી ફીકર ? અહીં તો હવે

“ સુકી રોટી તણો દુકડો છે ન્યામત પેટને માટે
 છે ખહેતર મહેલથી ઝુપડી, અમારી સાથ જો તું છે. ”

ફરમાંવો ! લાંબા લાંબા પુત્રોથી ઘૂણા તો નથી થતી ને ?

કારણ કે:—

“ અમે મસ્તાન પરવા ના, અમારા લિન્ન પરવાના. ”

અત્યારે તો.

સાર્વી.

કીતી એકાશી તુંચ ઉધીરલે ઓહ સ્પષ્ટ હૈં જગતી
 માજે વેઠી રાહતી લપુનકાં દાઘીવં પ્રિયે તુજ શક્તિ
 ઉમા મિશ્તુક જર દારી આહે ઉચિત મિશ્તા ઘાવી.

અને તે પણ ફક્ત ફોટો અને સંબોધનનીજ ફરજ સમજાય
 છે, સમજાય છે, અને જીવનના અંત લગી સમજશે. બાકી એક હાથે
 તો તાળી પડેજ ક્યાંથી ? છ પછી બચાવતાં બાર પછની ઉઠાડી એ
 નુકશાન કેને ? ઠીક ? સહેનાર સહનશીલતાના જીવન લગી સહેશેજ.
 બીજું શું ? પ્રકૃતિ માટે થતી ચિન્તા જોઇ, એક વેળાના ઉદ્ગારો
 સ્મરણ શક્તિ તાણી આણે છે કે:—

હુમરી.

“ વહે ઝરણું દયા તણું જો હૃદયે, પરદુઃખ નિહાળી ઉર શોક...કરેવહે.
 “ દયાની પ્રતિકૃતિ નારી ગણાયે, ગૃહિણી એવી ગૃહ રત્ન ઠરે....વહે.

આ જ્ઞાન આજના પત્રે પ્રત્યક્ષ કરાવ્યું. આવી આર્યાઓ ન્યાં
 સુધી મૂર્તિમંત છે. ત્યાં સુધી આર્યાવર્તના ગૌરવની હાનિ થઈ નથી.
 ગણના તો આમ છે કે

દાહરો.

“ નાજુક વેલી નાર આ, ગુંથાયે તર નાથ;

“ જીવન લગી છુટે નહિ, શુદ્ધ પ્રેમ સંગાથ. ”

(સાખી. ગુજરાતી.)

“ ધર, બા ! પતિ સેવા સટે,
ગરબા દેવી કાજ;
ભાવ વડે ભક્તિ બને,
જામે મુખનો સાજ. ”

ગીતિ.

“ ગરબા, ધર, બા, શાના ? વિધિ પુજાનો અંતર ના જામે.
“ નાચી નચાવી હર્ષે, ઘડોંક આનંદ જન હૈડાં પામે.
અત્યારે સાંભરે છે કે.

સોરઠો.

“ કંઈક કહેલાં કે'ણ, કાજ કરીશ કોડે કરી;
“ વિશરે શેં તે વેણ, ઉમળકે ઉરે અડ્યા. ”

હમણાં તો

“ સંસારે શેં સાપડે, સીતા સતી સુજાણ;
“ મૂકન્યાએ સાચવ્યા, સ્નેહે સ્વામિ પ્રાણ. ”

ખરેખર તો

“ મળવાની જે આશ; પડી સાથરે તરતમાં;
“ આ સંસારે ત્રાસ, હીજ-થકી ખીન્ને કયો ? ”

વર્તમાનમાં તો

(મહાહની છાયાનો અંતરો.).

સ્વાર્થ ના સાટે કંઈ કંઈ આવે છે હર્ષે ઓડા, .
“ સ્વાર્થ સંધાતાં તે તો અળગા સરે

અતર ઉમળકે કર આ કોણુ ધરે !

“ પોતાના કહીને ગણે, પોતાના અંત લગી;

“ એવા તો વિરલ કોઈ દષ્ટિ ભરે...રે રે...દષ્ટિ ભરે.
...અંતર. ”

નિયમતો આમાજ છે કે

“ તરણી ને તરવાર, કીર્તિ, મહેલના થાંભલા;

“ દીપાવે સંસાર, પ્યાર-વાર ને સાંપડે. ”

નિશ્ચય કાળે તો

“ સંખ્યા સલુણી સાર, ઘડીકમાં પલટાય છે;

“ ભરંસો કેવો ચાર, કાચા એવા રંગનો ?

હવે તો

સોરઠ.

રસિકડી ગમતાં દેજે પાઠ, ભણીશ હું તે ઘડી રે,

પુસ્તક પાઠ નકામા ગણાયે, જ્યમ જ્યમ ક્રમ આ-
વધતો જાયે;

અતિશે ઉર અકળાયે સમજું ના જરીરે...રસિકડી.

છેવટે તો.

“ ભૂલું ભૂલ સુધારજે તું તો સ્નેહેલડી રે...રસિકડી.

(ગુરૂ ગોવિંદના મહિના.)

“ નોયે નોયે નીતિનો ન્યાય નિહાળી તે નેણે રે;

“ વિચારી ને વનિતા વાત, વદી “ બહાલા ” વેણે રે;

“ અણુઘટતો અંતરમાં અભાવ, આર્યા નહીં આણે રે;

“ નેડે જેની નેડે જગન્નાથ, નાથ તે જાણે રે.

સામ્પ્રતમાં, તો

પહેલાં પહેલાં પગલાં ભરતાં પ્રેમ પંથ પ્રીતે,

વિશુદ્ધ વાટે વિચરવાની વેળા આમ વીતે..... પહેલાં

*

*

*

*

*

“ જોખન જૂનું જોર જાણુ જગમાં જશ જણાવે,

“ નિયમ નીતિના તો આજ છે રહ્યા નિમિત્તે... પહેલાં

શકા સહ સંબંધ થાયે, સ્વાર્થ સ્નેહ સાટે;

એથી તો જીવનનો ઉદ્દય થાય કદ રીતે... પહેલી.

અપવાદ કાળે કહેવાયલું કે—

રસિક વૃત્તિને જગાડવાની સૂચના કરી. આવરણીય સૂચનાને
સત્કારતાં હાથ હૃદયને વશ બન્યા. ગણો કે હૃદયની ભાવના આમ
પ્રકટ થવા લાગી.

અંતે કહેવાનું એટલુંજ કે,

લખ લખ લલના લેખ, લક્ષણવંતી લક્ષ દધ;

તાડણી તજ ટેક, ટળવળતું તન તું વિના.

સહવાસ—સંબંધની ઉત્કર્ષતા સિમા બદ્ધ રહી અનુભવાય
ખરી કે? આજે શરદપુનમ—કોળગરી—પૂર્ણિમા, સ્ત્રીઓના કિન્નર
કંઠથી ગવાતાં ગાયનોની ગમતનો નિર્ણીત યોગ.

સહચારિણી સાથ, શુભ સંકે તો સાધવા;

નગ દુહિતાના નાથ, ભીલડી ભાને તો લમ્યા.

સારજ આમ છે, ત્યાં સંસારમાં સંડોવાયેલા કુલક સંસારોઆ
શું કરે ?

અર્જુ તણો અભિયોગ ઉત્સાહ ઉરમાં આણુતો;

સાંપડે શું સંયોગ, સદ્ભાગીને સહજમાં.

લી. એક,

લિખારી ભાટ.

પ્રેમ-પત્રિકા—મણુકો બીજો.

હુંકાળી ! હુંકામાં લઇને, વ્યાધિ આ તું મરાડી દે;

હૃદયના ભાવનું આટલું કામળ કરણ ચટાડી દે,

ખિચારા શાથીઓ ભોળા ખારા ઘૂંટડા રેડે છે જો;

જરા સમજાવીને તેને, સમીપેથી હટાડી દે.

હુંકાળી

ગૂનાહ કંઈ જો હશે નોંધ્યા, ધડીલર તે જજો ભૂલી;
ચઢેલા ક્રોધની ડીઝી, હવે તો તે મટાડી દે.

અળણ્યા તખીખ આવીને, કરે છે વ્યર્થ જો ફેરા;

ચિકીત્સક તું થઈ આજે, મરઝ મગજે કસાવી દે.

મંદહાસિની ?

વિશલપુરનો સત્તાધીશ છું ! બેરીસ્ટર છું. કદાપિ કોઈની ભલા-
મણુ કરવી પડે, ત્યારા ધણીને દયાવવા—ને ત્યારી ઉંચી વગસગ
અતાવવાને, કોઈના અચાવ માટે, ત્યારે ત્યારાપર સત્તા ચલાવવી પડે,
તો કંઈપણ અચકાયા વિના હુકમ ફેરવવો, તાબેદાર ત્યારો સેવા
માટે હાજર છે.

*

*

*

*

*

જીતાવી કે હરાવી દે, નહીં કંઈ ખેદ ઉર ધરશું;

અમારાં ભાગ્યના પાસા, ધર્યાં તુજ હાથ છે અહીંઆ.

દ્રાક્ષનું ઋણુ તે અત્યારે તો ઋણુજ રહ્યું છે. કારણ કે દ્રાક્ષજ
સારી નથી.

વાંચના તો એજ છે કે:

(કવ્વાલી.)

કતલ તુજ હાથથી થઈને થશું આખાદ દુનિઆમાં:

કશન તુજ હાથનું ઓઢી, જશું આખાદ દુનિઆમાં.

અને અંતે, કંઈ ન બને, તો પણ

કદી પુરસદ મળે તો તો બે આંસુ આણુજે આંખે;

ભલે એ દુશ્મનો દેખે, છે ધશ્ક આખાદ દુનિઆમાં.

બાકી તો:—

અમારા આવડે કરતાં જગતમાં સહુ અમારા છે;

અમે જેના થઈ રહીશું, ન્યારા તે કહો થનારા શે ?

“ ડાલે બોરીંગ ને-ઝેરી મદારીની હથેલીમાં ”

કાંઈ પણ વ્યક્તિ વશ ન થાય, એ માત્ર

સ્નેહી જનનું વૃત્ત, સમય આવતાં તુટતું;

સંભાળવા ભારત, પ્રતિજ્ઞા કૃષ્ણે તજી.

અલબેલો, આરામ ભક્ત ભૂવને ભાળતો;

ત્યજી દુર્યોધન ધામ, વસ્યો વિદુર આવાસ જઈ.

પ્રિય મહોડાની ગાળ, અંતર વાસો નવ કરે;

વિશુદ્ધ હૃદયનું બહાલ, ઢાંકયું ના રે, ઢાંકણે.

કીમ્મત ના સમજાય, સમિપે સ્નેહીના રહી;

મૂલ્ય ખરું અંકાય, સંયોગનું જીદાઈમાં.

નિમિત્ત વડે ના માર, નિમિત્ત તો સહજે મળે.

પરવશતામાં ધાર, હિસાબ હોય ન ભૂલનો;

ભૂલતા બોળા જન, સહજે સહજે સ્નેહમાં.

વસે ન સ્નેહી મન, ખને ગુનાહો લાખ છો !

અંતર હોય અભાવ, પણ જીભે આણે નહીં;

ઊરના ખોટા ભાવ, હૃદય ચોરટા દાખવે.

બેહુતું અંતર ઝેર, જીભે તો અમૃત ઝરે;

દુર્જન વાળે વેર, સ્નેહી ના લેખાસમાં.

સંત સજે સંતોષ, રામા રડતી રાગને;

ઘટે નહીં કંઈ દોષ, જેની જેવી ભાવના.

કાંઈક કહે કસુર, કરણાલી ! કર કે'ર કાં ?

કર ધરી કર કાં દૂર ? કરગરી હું કોને કહું ?

હડહડ કરીને કાઢ, હીડાળે હીલાવ યા;

હૈયાની ઓ હાર ! હાર જીત તુજ હાથમાં.

અતિમ.

હું છું ઉલ્લુ, તું છે દુલ્લુ, પ્રિયા પતિનો હાથ ત્રણે;
ભવ સુખ માણી સ્વર્ગ સંચરીયે.

ને કષ્ટ વિવતી લક્ષ લહે !

ત્યારે ખાતર સર્વ ગુમાવ્યું;

કહે તો જીવન પણ અપું,

સંસારી સુખનાં સાધન સૌ

સ્નેહ ભર્યાં સાચાં સમર્પું !

એજ કે—
મન મોહિની માનુની ? કહે હવે વિશેષ શું આપું ? છેવટ

રોગ ચિકીત્સા કરુની ઘાવે ઔષધ આજાર્યાલા,
ધન્વંતરી જરં આહે જવલ તું બહાવી ડંડકા ત્યાલા.

દે ઔષધ તુજ હાથી શોડીવ મજલા દુઃખાશી.

અહીંયાં તો—

કવ્વાલી.

બિચારા સાથીઓ ભોળા, રેડે ધુંટડા ગળે ખારા;

જરી સમજવીને તેને, સમીપેથી હટાડી દે.

અમુક વેળાએ લખાયલા ઉદ્ગારો અહીં અનુકૂળ થશે, એમ
ધારી લખાય છે.

શેઠાણીં સરદાર ! સ્નેહસાર છે સરળતા.

આરતી.

પૂજન અર્ચન ત્યારે કરીને કંઈક ગતિ પામ્યા:

ગતિ મ્હારી પણ કરી દે ભાવિક ઉર જાણી.

લી૦—ભાવીક લક્ષ્મીરાજ

લદી-મહારાજ, બેરી-એટ-લો !—

વાંચનાર ? કહો, હવે આપણા વાર્તાના રસીલા નાયકની રીત ભાતમાં ક્યાશ છે ?—પ્રેમ આંધળો છે, પણ તેનામાં પ્રભુત્વ છે. ધક્કે આંધળો છે, ને તેનામાં વિષ છે ! વિષયાંધી વિષને પારખી શકતા નથી. પોતે વિષરૂપ છે, ને જગતને તેવું જોઈને આચરે છે; પણ કાચ-મણીની પારખ તો હોય, તેનેજ હોય ! કંઈ ઘોળા એટલા બધા હંસ નથી હોતા, બગલાઓ બહુ ઘોળા હોય છે. ભક્ત-રાજનું ડોળ ધાલીને ઘણાં જીવડાંને ગળી જાય છે ! આપણા આ બગલો બિચારો તરાપ મારે છે, પણ કલમના તીરથી, નહિ કે ગર-થની ગાંસડીથી !

ગટરનાં નીર પી ગંદાં કરચલા કીચ ખાયે છે;
સમાધી યોગ સાધુઓ, પ્રભુતાને નિહાળે છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

સુધારક સમાજમાં સંસારી સુધારણા સંખ્યા લાપણ.

સનાતન ધર્મ પંથ, અને તેને અનુસરીને રચાયેલા આરો-
ગ્યતાના નિયમો, આપણા આર્ય સંસારનું એક બખ્તરરૂપ રક્ષણ
છે; અને તે વડેજ આર્ય સંસાર, બીજા દેશો કરતાં સુખ અને
શાન્તિ ભોગવે છે ! હાલની ચાલતી પવનચક્કી પ્રમાણે અને મળતી
કેળવણી મુજબ, આપણી બાળ પ્રજાને, આપણી સંસ્થા તથા આ-
પણાં ધર્મ-શિક્ષણ જાણવા મળતાં નથી, ને તેને લીધે, અજાણ પ્રજા,
પોતાને ભૂલી જાય છે. હાલના કેટલાક સુધારકોમાં આ ઘેલણ લાગી
છે. ને તે મુજબ, તેમની સુધારક સમાજમાં તરેહવાર વિચારો પ્રકટી
પ્રજા જનતા મગજમાં હસાવવામાં આવે છે. જો કે આર્યન બ્રધર

હુડની બોલખાલા તો નાશીકના ગંગાકાંઠા સુધી પહોંચી, પરંતુ આર્યન ઝુંડો કંઈ હેઠે બેઠો નથી; તેની ધબ્બ હાલના આર્ય ધર્મથી અચાત પવનમાં ઉડતી ફરે છે, ને તે કેટલો નુકશાનકારક યા ફળ-દાયી છે, તેનો દલીલરૂપ દાખલો, અને પુરાવારૂપ પુરાણ, આપણા શ્રીક્રિસ્ત બેરીસ્ટરે બતાવી આપ્યું છે. સનાતન ધર્મ—રિવાજ વિરૂદ્ધ સુધારક સમાજના વિચારોનું એક દીપણ, બન્નેની સરખામણી સાથે આજે રણુ કર્યું છે, તે વાંચક જનવર્ગ સમક્ષ તોલન માટે મુકવામાં આવે છે.

સનાતન ધર્મ વિરૂદ્ધ આધુનિક વેદાન્ત !

(નવા સુધારાની નવી નવાઈ.)

સનાતન સંપ્રદાય. (વિરૂદ્ધ) આધુનિક સંપ્રદાય.

- ૧ ઉષાકાળમાં દંતધાવન કરી, મુખ પ્રક્ષાલન કરવું. અને નિર્મળ થઈને પ્રાતઃસ્નાન કરી સ્નાન સન્ધ્યામાં પ્રવૃત્ત થઈ ભગવત ભજન તેમજ અગ્નિ-હોત્ર કરવો. તેપછી ભોજન લેવું.
- ૨ મધ્યાન સમયે નિદ્રા લઈ, સ્વસ્થ થઈ, વ્યાપાર કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું. સન્ધ્યા સમય થતાંજ દેવ દર્શન કરવાં. અને ઘેર આવવું.
- ૩ રાત્રીયે સ્નાન ધ્યાન કરીને કુટુંબ સહિત ભોજન લેવું. અને તે

- ૧ સૂર્યનારાયણના કીરણો આંખ પર આવ્યા પછી, નિદ્રા પર-હરીને તરત ધૂતપાન કરી, મુખ ધોવું, અને ચાચ વડે પ્રક્ષાલન કરવું, તે પછી અસ્ત્રો લઈને હળમત કરવી. અને શોષને બહાને છુટને પાલીસ કરી નાખવાં. તે પછી નિવૃત્ત ને વખત હોય તો ન્હાવું. નીકર સન્ધ્યા-કાળ પર મુલ્તવી રાખીને ભોજનજ કરી લેવું—
- ૨ પ્રીયાને મળીને રોજગાર પથે

પછી શાસ્ત્રીજી કથા શ્રવણ કરાયા પધારે, તે સાંભળવું. અને મોડી રાત્રે ભગવત ભજન કરીને શાન્તનિદ્રાધીન થવું.
૪ જીવનયાત્રા, દેવસેવા અને યજ્ઞ યાગાદિ વૃત્ત ધર્મમાં જે તન મન ધન અર્પણ થાય, તો તે પહેલું કરવું. દયા-દાન અને દીનતા રાખવી.

૫ પ્રથમ કુટુંબનું, પછી વતનનું, ને તે પછી દેશનું પાલન થાય, તો કરવું. ધન-સંપત્તિ હોય, તો પૃથ્વી રીઝે તેવું કાર્ય કરવાં. ઇત્યાદિ—

૬ આપણા સનાતન ધર્મ પ્રમાણે, ઘોષેલાં ઘોષીયાં ને પેરણ પહેરવાં. તેમજ પછેડી, અંગરખાં ને સાદા જોડા પહેરવા. તેમજ રસોડામાં જતાં, અખોટીયું પહેરવું. આ સર્વ આરોગ્યતાના નિયમ છે.

૭ દેવભાષા તરીકે સંસ્કૃતને માન્યભૂત ભાષા ગણવી. ને તેનુંજ પ્રથમ અધ્યયન કરવું.

૮ સંસ્કૃત સાહિત્ય ગીતા આદિ

જવું. અને ખારીએ વાટ જોતી રમણીયના રાગ વચ્ચે, સાંજે પધારી, અને તો ન્હાઈ, અગર મોં વધારીને ફરવા પ્રીયા સાથે અથવા સીનેમામાં જવું; શનીવાર હોય તો અવશ્ય જવું.

૩ રાત્રીએ કલખમાં અગર તો શાહી જલસામાં-ધરમાં ગમે તેવું મિથાન યા ચાય હોય, પણ ગોખલે હોટેલની ફાફી કપ આદી ખીવાંજ, પછી ગમે તે ગાડીલાડું થાય, યા તો સ્ત્રી બ્હાલી વાટ જોતી હોય.

૪ જીવનયાત્રામાં વિલાયત જવું. અને અભક્ષ્યાભક્ષ્ય કરવાનું મળે, ત્યાં સુધી ભારત ધર્મને યાદ ન કરવો. ઓરથોડોકસ ન બનતાં રીફોર્મર બનવું.

૫ દેશને ઉપયોગી થવાની કશી જરૂર નથી. કેમકે હોંકા જાણે છે ! માત્ર પ્રદેશીને સ્મરણ કરાવવાની ને મદદ દેવાની જરૂર છે, માટે બાપ દાદાનો જે પૈસો હોય, તે પ્રથમ પ્રદેશમાંજ ઉડાવવો, સાધુડીના સંગ તજવા,

ગ્રંથો, વેદ-વેદાન્ત અને ઉપ-
નિષદો તેમજ વૈદક અને જ્યો-
તિષ આદિ ખગોળ-ભૂગોળનાં
તત્ત્વ, મૂળ ભાષામાંજ શીખવાં-
દ સેવક તરીકે પરાધીનતા ન
ભોગવતાં સ્વતંત્ર વ્યાપાર ક-
રવો. અને સન્નિષ્ટાથી સંસાર
વ્યવહાર ચલાવવો.

૧૦ સ્ત્રીઓમાં માતા પુનનીયજ છે.
તેનો દરજ્જો ઉત્તમ ગણવો.
ગૃહિણી, એક દેવી રૂપ છે. પ-
રંતુ તેનામાં પતિધર્મ-પતિસેવા
ને પતિપ્રેમ હોવો જોઈએ. સતીત્વ
પાળવું જોઈએ.

૧૧ વૈધવ્યદશામાં ઇન્દ્રિય દમન કરી
અલંકારવેશ ત્યાગ કરી, લજ-
નમાં જીવન ગાળવું જોઈએ.

૧૨ સન્તતિને સ્ત્રી માતાએ જાતે
ઉછેરવાં. અને શિક્ષણ આપવું.
સેવકોના હાથમાં તેનું જીવન
મુકવુંજ નહિ. માત્ર ધનીકાએ
માયા ખાતરજ દેખાવ કરવો
ધટે તો ભલે !—

૧૩ વડીલો તથા કુટુંબીયોની સ્ત્રી
પુરૂષોએ મર્યાદા રાખવી. ગુરૂ,

ગુરૂ મંત્ર ખાળવા અને નવ-
નવાં તીર્થ વિસ્મરવાં. જો અને
તો ઈર્ષ્યાંડ, ક્રાન્તિને જર્મની અ-
મેરિકાની મોજ ચાખવી. વેપાર
બદલે સદા ખેલીને મોજ ઉડા-
વવી ! સરત રમવી, જુગાર ખે-
લવા, ને પેમલા થવા બદલે
સુધારક થઈ જવું.

૬ પોતીયાં દસો ટોપલા જેવડાં
પાઘડાં ન પહેરતાં ટોપી ચા
ઈર્ષ્યાકેપ અને પાટલુન કોટ
કોલર નેકટાર્થ ધારણ કરવાં.
હાથમાં સ્ટીક અને પગમાં જુટ
મોજાં પહેરવાં.

૭ ભાષા ભૂષણ જો રાજકીય ન
હોય, અને વાતે વાતે અંગ્રેજી-
માંજ ટોક ન કરતાં આવડે,
ના તો તે બદલે ઢેડ ગુજરી
ભાષા ખોલવી !

૮ સાહિત્યમાં અંગ્રેજી નવલક-
થાઓ, અને તેથી વધારે રાજ-
કીય ઇતિહાસનું વાંચન અમુલ્ય
જીવનવત્ ગણવું.

૯ વ્યાપાર ધંધામાં નોકરી કરવી
એ પ્રથમ સિદ્ધાન્ત ગણવો.

રાજા અને સંત જનોનો સ-
ત્કાર કરવો. અને તેમનાં ચર-
ણરજ શીર ચડાવવાં—

૧૪ ધન સંચય કરવો. અને ધર્મ
કાર્યમાં કે જગતહીતમાં તે ખપ
જોગું વાપરીને બાકી ફૂળ-વં-
શજો માટે સંગ્રહી રાખવું. કેમકે
સમય સરખો નથી—

૧૫ ધર્મસંસ્થાઓ જાળવવી. સના-
તન આર્યધર્મનું રક્ષણ કરવું.
ને તેમાંજ લય થવું.

૧૬ મનને વશ રાખવું. તેમજ લંપટ
વ્યસની કે બીજાં પાપમાં ન
પડવું. એ ધર્મ રૂપ છે.

૧૭ આ જીવન અનેક મોળમાંહે
અવતાર લે છે. માટે સત્કર્મ
કરવાં. કેમકે કર્મ પ્રમાણે બુદ્ધિ
અને ફૂળ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૮ વર્ણાશ્રમ ધર્મ અને જાતિવિ-
જાતીય સાથે સંસર્ગ ન કરવો.
કેમકે તેમાં લક્ષ્યાલક્ષ્ય અને
ઇન્દ્રિય નિગ્રહ થતો નથી.
આરોગ્યતાનું રક્ષણ થતું નથી.
માટે મ્હોટું આયુ ભોગવવાને
આર્ય ધર્મના નિયમો પ્રથમ
પાળવા—

૧૦ સ્ત્રી પુરૂષોના સમાન હક માની,
પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓને પુજનીય
ગણવી. ને તેને દેવ પેઠે નમીને
પહેલું માન આપવું. આ એ-
ટીકેટ પહેલેથીજ શીખવીજોઇયે.

૧૧ યૌવન અવસ્થામાં વૈધવ્ય પ્રાપ્ત
થાય તો પુનર્લગ્ન અવશ્ય
કરવું જોઇએ.

૧૨ બાળકોને જન્મ આપીને સ્ત્રીયે
ત્યાજ કરી દેવું નહિ. પરંતુ
તેને સેવકને સોંપી દેવું. અંગ
ભાગની રચના નષ્ટ કરવા
ન દેવી.—

૧૩ રાજકર્તા તેમજ વિદ્વાન પુરૂ-
ષોને યથા ઘટીત માન આપવું.
પણ જો તે આપણને એટીકે-
ટથી જુએ તોજ, નીકર સો—સો

૧૪ પ્રભુની સત્તાનો માણસોએજ
કોન્ટ્રેક્ટ કર્યો નથી. જે મા-
ણસ અવતરે છે, તે આરબ્ધ
લઇનેજ આવે છે. માટે તેવાં
ભાગ્યવાદી સંબંધીઓના રક્ષણ
ખાતર ઉપાર્જન કરેલું ધન,
સંગ્રહીને આપણે બૂખમરો
કે કંગાલીયતપણું વેઠવું, એના
જેવું નાદાની બરું બીજું કંઈ

૧૯ લગ્ન વ્યવહાર સ્વગોત્રીયે ના કરવો. કેમકે તેથી ઉતરતા આવેલા. રોગ લાગુ પડે છે. લોહીનું એકત્ર થવાથી વંશ નાશ પામે છે.

૨૦ પોતાનાં વતનમાંજ દેહ પતન થાય, યા પોતાની માતૃભૂમિ-માંજ તીર્થ-વાસ થવાય, તોજ તેનો મુક્તિ સહજ થાય છે.

૨૧ સંસાર અસાર છે, માટે તેનો વૃદ્ધોવયે ત્યાગ કરવો. અને વાનપ્રસ્થ લઈ પ્રભુ ભજનમાં જ દેહ પાડવો. જંગળ ન કરવો.

૨૨ મરણની ખબર નથી. માટે વ્યવહારનો પરિત્યાગ કરવો. સંસારનો સંબંધ છોડી દેવો. અને એક ચિતે સ્વધર્મમાં મસ્ત રહી, ભગવત ભજનમાં જીવન ગાળીને સ્વધર્મ મેળવવું; તોજ જીવન સાફલ્ય થશે—

૨૩ આર્યધર્મના પ્રકાશ માટે આર્યજને માથે શીખા રાખવી. કેમકે સન્ધ્યાનો આર્યને અધિકાર કહેવાય છે.

નથી, જે જન્મે છે ! તે પોતાની મેળે—અને મરે છે, તે કહીને મરતું નથી. તેની મરણ પ્રમાણે આવે જાય છે, તો તે પોતાની મરણ મુજબ જે મુખ ભોગવવા ઇચ્છે, તે પ્રમાણે તેણે શક્તિ વાપરી ધન મેળવવું. જે માખાપના વારસા-પર જીવન ગુજારે છે, તે તદ્દન ખેવકૂદ છે. સર્વજને સેવક-મેડ થવાની જરૂર છે.

૧૫ પ્રભુ જીદાજ નથી. કંઈ જીદા નથી, માન્યતા જીદી છે. આપ જે પથરો પુજે, તો દીકરો તેમ કરવાને બંધાયેલો નથી. કેમકે તે સેવકમેડ છે ! આપના વારસાની દરકાર તેને નથી, માટે દરેક ધર્મને માન આપવું.

૧૬ માનસિક વ્યવહાર સરખો છે. તે બન્ધનરૂપ નથી, માટે મનને ગમે તેમ કરવાને ધર્મ બન્ધનની જરૂર નથી. મન એજ ધર્મ છે.

૧૭ અવતાર સિદ્ધીની વાતો માત્ર

૨૪ દેશ તજીયે, પણ વેશ ના ત-
જીયે. આ અભિમાન રાખવું.
આપણા શાસ્ત્રકારોએ સ્ત્રી-
પુરૂષો માટે મ્હોટે ભાગે ધો-
તીયાં-સાડી અને ચોળા નિર્મા-
ણ કરી છે. તે પહેરવું.

૨૫ ન્યાત જાતના વર્ણાશ્રમ ભેદ
પાળવા, એ આરોગ્યતાનો નિ-
યમ છે. કેમકે તેમાં આચાર
વિચાર અને આયુષ્ય સમા-
યલું છે.

૨૬ નટ-નાટ્યાદિ ભાંડ-ભવાઇ ન
જોવી-ધર્મકથા અથવા ધર્મ-
લીલાનાં દર્શન કરવાં.

૨૭ વડીલો કહે તે કરવું. પણ તે
કરે, તે ના કરવું.

૨૮ પ્રાચીન રીતિ પાળીને તે પ-
ગલે ચાલવું.

૨૯ સમુદ્ર પાન ન કરવું. કેમકે
ખાન-પાનાદિકથી ડરવું પડે,
ને પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે.

૩૦ કન્યા દુર પ્રદેશમાં ન દેવી.
કન્યાવિક્રય ન કરવો.

કલ્પવાદી છે. કર્મ સારાં કે
નકારાં હોઇ શકતાંજ નથી. ને
તે વડેજ જન્મ વિજન્મ થતા
નથી. અવતાર એકજ છે. ને
કર્મ પણ એકજ છે. જેમાં
આનંદ મળે તે કર્મ કરવું. તે
માટે ધર્મ પ્રવર્તકોનો કોન્ટ્રે-
ક્ટ નથી.

૧૮ દુનિયામાં આર્યધર્મનાંજ સિ-
દ્ધાન્તોનો અમલ નથી. જાતિ
વિજાતીય ગણવામાં મ્હોટી
ભૂલ છે. લક્ષ્યાલક્ષ્ય તો ર-
ચીની વાત છે. ઉત્તર હિન્દમાં
ગોધમ ખાયછે, દક્ષિણમાં ભાત
ખાય છે. અને પૂર્વમાં મચ્છ
આહાર કરે છે. તેમ બીજા
દેશોમાં ત્યાંની હવાને અનુકૂળ
ખોરાક ખાય છે. મનુષ્ય પ્રા-
ણીની ઇન્દ્રિયોમાં તેમજ ઇચ્છા-
ઓમાં ભેદ. જે ઇશ્વરેજ રા-
ખ્યો નથી, તો આપણે શા
માટે રાખીને અપમાન કરવું?

૧૯ વંશના રક્ષણ માટે આરોગ્ય
વિદ્યાના ઉપાયો બીજા ઘણા
છે. વંશનાંજ સ્ત્રીપુરૂષોના લમ
કરવાથી સ્નેહ વધે છે. ને

શ્રી પ્રકરણ.

૧ આર્ય કન્યાએ ગુરૂકૂળમાંજ અભ્યાસ કરવો. બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું—અને નવ વર્ષ પછી તેણે લગ્નવતી થવું.

૨ ઘૂંઘટ તાણવો સાસરીયાંની મર્યાદા રાખવી. અને સર્વની સેવા કરવી.

૩ નવલ સ્ત્રીઓએ કોઈ સાથે વાત ન કરવી. તેમ નજર પણ ન મેળવવી.

૪ ધરના સંપ્રદાય પ્રમાણે કાર્ય વ્યવહાર કરવો. અને ધર્મ નિયમ જે કહે તે પાળવો.

૫ બાળકો થયા પછી તેને સંભાળવાં. રસોઈ કરવી. અને ચુલામાંથી પરવારીને અનાજ ચુંટી તૈયાર કરવું. તેમજ પાછું રાત્રીએ રસોઈ કરવી.

૬ જે બને તે દર્શન કરવાને મંદિરોમાં જવું.

૭ રાત્રીએ પતિ સુષ્ઠ જાય, ત્યાં સુધી પાય દાખવા.

૮ પોતાની તબીયત બગડેલી છે એમ ન જણાવવું. તેમ માંદું

સ્નેહથી સંતતિ સારી પેદા થાય છે. પરજન કરતાં સ્વજનમાંજ લગ્ન કરવું. ને તેમાં જે અનુકૂળતા ન હોય, તોજ પરજનને પરણવું.

૨૦ મુક્તિ મેળવવાને તીર્થ કે વતનની જરૂર નથી. જ્યાં મન વસ્યું, ત્યાં પ્રભુ વસ્યા. મનોધર્મ એવો છે, કે તે પોતાની ઇચ્છાથીજ ટકે છે. વતનમાં કલહ હોય, તો શાને રહેવું ! વિલાયતમાં મન સુખ મળે, તો કાં ત્યાં ન વસવું ! મનોધર્મ, એજ ખરો ધર્મ છે. માટે જ્યાં સુખ મળે ત્યાં રહેવું. વતન માટે જીવન ન બગાડવું.

૨૧ વૃદ્ધોવય થતાં સર્વ સૃષ્ટિનો અનુભવ થાય છે. એ સમયે જગત ન તજતાં—જગતની નવી ઉન્નતિ કરવા પાછળ મગ્યા રહેવું. માળા લઈને મળેલા અનુભવને દાખી ન દેતાં—ઉન્નતી અર્થે મગજને દોરવવું.

૨૨ મરવું કે જીવવું માણસનાજ હાથમાં છે. નિયમ પાળવા, ને

તો પડવુંજ નહિ.

૯ વિધવાએ વાળ મુંડાવવા, ને બૂચીયાપર સુવું. તેમજ બ્રહ્મચર્યવૃત્ત પાળવું. અને જાહેરમાં મોં ન બતાવવું.

૧૦ સતી સ્ત્રી તરીકે જો મનાવું હોય—ને વિધવા દુઃખ સહન ન કરવું હોય, તો પતિચેહ સાથે બળી મરવું.

૧૧ સ્ત્રીયોનો અધિકાર માત્ર પરત્વ રહી—પરવશ રહીને જીવન ગાળવું, ઉચ્ચ સ્વરે બોલવું નહિ.

૧૨ મૃત્યુક્રમાં રોવું, ફૂટવું, ને આંસુ પાણુ બે પાડવાં; તથા આગલાં પાછલાં બહાલાંને યાદ કરવાં. આંસુ ન પડે, તો આંખ ચોળવી યા દાખવી.

૧૩ સ્ત્રી અર્થાત્ સેવકી, એટલે દાસી રૂપેજ રહેવું જોઈયે.

૧૪ સ્ત્રીયો માત્ર પતિ વિના રહે તો તેને ખોરાક અને કપડાં સિવાય કંઈ ન દેવું. અને તે પણુ છોકરા સાથે રહીને તેની સેવા કરે તોજ.

૧૫ ધર્મહીણ પેમલી સ્ત્રીનું સ્નાન કે સુતક ન પાળવું.

આયુષ્ય વધારવું. બાવા—સાધુ થઈને જગત તજી જવા કરતાં, પ્રભુએ જે જે જગત માટે કામો નિર્માણ કર્યા છે, તેને સતેજ કરીને ચલાવવાં. અને જીવનની છેલ્લી ઘડી સુધી જગતની સેવા બળવી. પ્રભુને પ્રસન્નકરવાથી જીવન સાશ્વત્વ થાય!

૨૩ શિખા કરતાં નિશાની તરીકે આર્યોએ કશ્ચ બાંધવાની જરૂર છે. એમ કાં નહિ કરવું? સન્ધ્યા આદિ કર્મ, નિવૃત્ત નિવાસ લહેનારાનું છે, ને તેથી તેણે શિખા રાખવી.

તા. ૬.

જે દુનિયાના જાહેર જ્ઞાનનો પારંગત થવા ઇચ્છતો હોય, તેને માટે જ આ રૂઢી શિખામણુ છે; પેમલા માટે સુધારક શિખા નથી!—

૧ આજના જમાનામાં સ્ત્રીઓને અંગ્રેજ ભાષા શીખવી અવશ્યની છે. દીકરીઓને પેમલી ખનાવવાની જરૂર નથી.

૨ જુના રાજ અમલની સખ્તાઈથી ખ્હીકણા લોકોએ ઘૂમટાનો રીવાજ દાખલ કર્યો, તેથી આજની ન્યાયી પ્રિટીશ સલતનતના ઉજળા અમલમાં ઘૂમટાની જરૂર નથી.

૩ સ્ત્રીઓને જનાના કે કેદમાં રાખવી, ને મ્હોટા દીલે સોસાઈટીમાં ભેળાવા ન દેવી, એ એક જાતનું ઈનસલ્ટ છે !

૪ ધરનાં જુના રિવાજનાં ધરડાં ગમે તે વિચારે ધૂમાવીને વ્યવહાર માટે સખ્તાઈ કરે, તે નકામું છે !

૫ સ્ત્રીઓને ઘર વ્યવહાર ભલે કરવો, પણ તેથી ફરવા, હરવા ખુલી હવામાં જવું. મંડળોમાં ફરવું, ને ભાષણો સાંભળવાં. તે પછી જે સેવા થાય તે કરવી.

૬ મંદિરોના દર્શનનો ટાઇમ ગુમાવ્યા કરતાં જાહેર મેળાવડા

કે ભાષણોમાં શા માટે ન જવું?

૭ પતિના પાય દયાવવાને કાંઈ સ્ત્રી તદ્દન બંધાયલી નથી ! તે માટે પુરૂષોએ નબળા ન થવું !

૮ સ્ત્રીઓએ માંદું ન પડવું, ને પડે તો ન બતાવવું, આવું ચાહનારાને ફોજદારી કાયદો સ્ત્રીઓએજ બતાવવો જોઈએ.

૯ વિધવાએ ન્હાની વયમાં રંગાઈને વ્યભિચારથી અલગ રહી, પુનર્લગ્ન કરવું. ને તેમ કરતાં કોઈ અટકાવે, તો તેના પર કાયદો અજમાવવો.

૧૦ પતિ ચેલ સાથે સ્ત્રીઓએ સતી થવાનો ધારો અમલમાં નુકતાં પહેલાં પુરૂષોએ સ્ત્રીઓને દેવી તરીકે પુજવાનું સર્ટીફિકેટ મેળવવું.

૧૧ સ્ત્રીઓના ઉચ્ચ જીવનની ગણના થવી જોઈએ. તેના ધર્મ અને મહત્તા માટે પુરૂષોએ ઉપકાર માની, તેમને ઉચ્ચ પદ આપવું જોઈએ.

૧૨ ધર્મશાસ્ત્રના નિયમ મુજબજ રાવા ફૂટવાનું સ્ત્રીઓએ તજ

દેવું. નીકર મરનાર નર્કમાં
જાય છે.

યોગ કરે, તેમાં કોઇ અટકાવી
ન શકે !

૧૩ સ્ત્રીને ગુલામડી કહેનારા, ને
કહાવનારાને ન્યાયી ફટકામારવા
જોઈએ.

૧૫ સ્ત્રીયોને ધર્મ પળાવવાનું કામ
બાળ શિક્ષણથી શરૂ કરવું. ને
તે તેની મરજી મુજબ વ-
ર્તવા દેવું.

૧૪ સ્ત્રીયોને પતિનો વારસો મળે
ને તે ખુશીથી સ્વતંત્ર ઉપ-

* આ સુધારક જવાબ છે !-

આ રીતે ઉલ્લુ મગજનો ઉહાપોહ, આજકાલ નવા જમા-
નાની પ્રજામાં, અનુભવની અજ્ઞાનતા રૂપે પ્રવર્તી રહેલો જોઈને ખેદ
થાય છે ! ઇત્યાદિ બેરીસ્ટર સાહેબે સમજાવ્યું. અને સનાતન-સુધા-
રક સંપ્રદાયના ઓટલા પર મસીદ ચણાવી !

પ્રકરણ ૫ મું.

આફતનું વાદળું.

કથાપાત્રની અવદશાનો અંત આવવા બદલે, તેના પર આફ-
તનાં વાદળાં ઘેરાયલાં અને ઘેરાયલાંજ રહેલાં જોઈ શકીએ છીએ.
દરેક પ્રકરણની હદ હોય છે, તેમ આ પાત્રજનોની દશા પણ ફરશે
તો ખરીજ, પરંતુ હાલ તો બિચારાં વાયુના વટોળીયામાં અથડાતાં
ધુંધાતાં નજરે પડે છે.

વાર્તાના નાયક શ્રીફલેસ બેરીસ્ટર હાલ તો સાહિત્ય પ્રત્યે નામ
કલાડી રહ્યા છે. તેમના ધંધામાં કશો સાર, તેમને પોતાને લાગ્યો
નહિ; કેમકે કોર્ટમાં બધાએ નવા બેરીસ્ટરોને શ્રીફ મળતી નથી-તેમ
બધાએ કુશળ અનુભવી અને ભાગ્યશાળી હોતા નથી. ત્યારે હવે

કરવું શું ? જે બેંકમાં નાણાં મુક્યાં હતાં, તે બેંક, એકાએક વેપારની ઉથલ-પાથલમાં તૂટી ગઈ; અને સરૈયો સ્વર્ગવાસ થયો—એટલુંજ નહિ પણ તેના ગડબડ ઘોટાળાને લીધે, તેના કુટુંબ કને જે મીલકત હતી, તે પણ જમ થઈ—સારા લાગ્યે, બેંકની વ્યવસ્થા સરકારના હાથમાં રહેવાથી, આશાનું કીરણ ચમકવા લાગ્યું. કે ડીપોઝીટરોને કંઈ પણ મળશે, પરંતુ હાલ તો સૌ શાન્ત થયું—ને બ્રીક્લેસ સાહેબે નાણાંની મ્હોટી રકમ ગુમાવી દીધી—માત્ર ઘણી થોડી રકમ હાથમાં રહી, ને તે પર આધાર બાંધીને વ્યવહાર ચલાવવા માંડ્યો.

પુરૂષનો ખોરાક તો ધંધો—જે ધંધો ન હોય, તો પુરૂષ ખિચારો નિર્માલ્ય સમજવો. આપણા બેરીસ્ટર સાહેબે હવે જ્યારે સાહિત્ય ઉપર લક્ષ દીધું, તો તેને નાટ્યભૂમિદ્વારાએ ખિલવવાની તજવીજ કીધી; અને એક નવી ઉભી થનારી કંપનીદ્વારા પોતે જાહેરમાં આવવા યત્ન કર્યો.

જયસનકું તયસન મીલે, ખમનકું મીલે નાઈ;

એકે દીખાયા દીપણા, દુઝે આરસી દીખલાઈ.

તેવી રીતે બેરીસ્ટર સાહેબનો અનુભવસિદ્ધ નાટક “બ્રીક્લેસ-બેરીસ્ટર” નવી કંપનીએ પહેલીજ વાર શરૂ કર્યો. ત્યાં પહેલેજ ઠાળીએ માખી આવી, ને પહેલેજ ખેલે ધમસાણ મચી ગયું. એમ થવાથી કંપનીના માલેકો નારાજ થયા, ને તેમને પાણીયું આપી દીધું, એટલે આ એક દીનનો જે વિશ્રામ હતો, તે અંધ પડ્યો. દરમ્યાનમાં વિશલચુરની ખટપટ જગૃત થવા પામી ત્યાંના એડમીનસ્ટ્રેટરે નવી હકીકતના પુરાવા સાથે સુંદરલાલને જવાબદાર ઠરાવ્યો. અને તેના પકડાયલા કાગળો, તેની બદચાલના પુરાવા તરીકે સામેલ કરીને, તિજોરીમાંથી લીધેલા બે લાખના વિશ્વાસઘાત માટે, તેમનાપર કામ ચલાવવાને હુકમ માગ્યો; અને સુંદરલાલને કેદ કરવા, તથા તેની

મીલકતપર ટાંચ મારવાનો, મુંબઈની કોર્ટ મારફત હુકમ લેવા તપાસ કર્યો. આ કામ માટે એડમીનસ્ટ્રેટર મુંબઈ આવ્યો. ને એક જાણીતી સોલીસીટરની પેઢી મારફતે, સારા બે બેરીસ્ટરો રોક્યા. રાજને ખરચે ધામધુમ હતી, એટલે કોઈને નહાવાનું સ્નાન સુતક નહતું, પણ બેરીસ્ટર તો આપડો મરવા પડ્યો હતો. કેમકે બલે તે નિર્દોષ ઠરે, પણ નેમ થતાં સુધી રીતસર કેસ લડવાને નાણાં તો જંગલ. આ આફ-તના વાદળામાં ઘેરાયલો બેરીસ્ટર ખરેખર મુશ્કેલો, ને અતે તેની મુઘડ સ્ત્રી શારદાગવરીના સાચા સ્નેહને શરણુ થયો. હવે શારદાએ તેને ક્યા પ્રકારે બચાવવાની યુક્તિ કરી હશે, એ સુશીલ સ્ત્રી, શી રીતે સ્વામીને સહાય થઈ હશે, ને બેરીસ્ટરનું છેવટ શું થયું હશે, તે પછી જાણીશું. તે દરમ્યાન બીજાં પાત્રો તરફ નજર કરીએ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પુનર્લભનો પરિતાપ.

જે ન્યાતોમાં પુનર્લભ કરવાનો અભાવજ પેસી ગયો છે, તે ન્યાતોમાં કદાચ બે એકાદ પણ તેવો યોગ આવે કે કેસ બને, તો તેને દાખી દેવો, યા જડમૂળથી ઉખેડી નાખવો, એજ જુસ્સો લઈ બેઠા જણાય છે ! વ્યભિચાર અને બાળહત્યાને કાર્મ રીતે દાખવી, અનાથ વિધવાઓનાં મનોબળ સુધારવાં, તેમને માટે આશ્રમો સ્થાપવાં, અને તેમની જીંદગીને ઉદ્યોગી અને ઉપયોગી બનાવવી, તે ઉત્તમ પ્રકારનો માર્ગ તો બાળુ કરવો, ને તે બિચારીને કષ્ટમાં નાંખી, જાપતામાં મુકી, હાથે કરીને જુસ્સો ઉશ્કેરવો, એ એક જાતની અજ્ઞાનતા નહિ, તો બીજું શું કહેવાય? કામગીરી—(કમુ) એજ રીતે

દબાયલી હતી. તેને કાંકો સસરો દામોદર શેઠ એક પંકાયલો સુધારક હતો. મીલ માલેક હતો. દુનિયાના રંગમાં ઝમોળાયલો ને વેપાર-ધંધામાં રંગદોળાયલો હતો. તેનો ડોળો, આ નાજુક સ્ત્રીના પૈસા ઉપર હતો. અને વધુ કહીએ, તો તેની જીવાની પાણીમાં ઝમોળાવવાનો અડીયલ યત્નવાદી હતો, પણ પુનર્લન્ન કરવા દેતો નહતો ! કમુ ને કે ઘણે ભાગ્યે તેને પિયર રહેતી હતી. હાયકોર્ટના છેલ્લા તેમના વારસા-હિસ્સાના કેસના ચુકાદામાં, કમુના ભાગ્યે તો તેના ધણીનો ચાલકેશ્વરવાળો ખંગલો, અને થોડી રોકડ રકમ હતી. ખંગલો કંઈ વેચાણ થાય તેમ નહતો, અને રોકડ રકમ વધારે તો નહતી. સ્ત્રી ધન તરીકેના દાગીના વેચાયલા, તે રકમ હતી. કમું ઘણી રૂપાણી-નમણી અને છટાદાર છોકરી હતી. કેળવણી લીધી હતી, પણ હીંદુ કન્યા કેળવણીપર પડતા દબને લીધે, અધુરી કેળવણી, અને જુના વિચારનાં માખાપોતી નેડે મંદિરનો માર્ગ ગ્રહણ થયલો, એટલે ઉચ્ચ સંસ્કાર તો પડ્યાજ નહતા ! આ સંજોગમાં તે વિધવા થઈ, અને બાળવિધવા તરીકે કદી બની ગઈ. કુદરતી રીતે શરીર જામવા માંડ્યું. અવયવ ખિલવા માંડ્યા ને મંદિરની ભક્તાણી બની ગઈ, એટલે જે પ્રપંચ અને કપટભાવે, ત્યાંના ભક્તો ભાવભોજ્ય કરતા હતા, તેનો ડોળો આ નિર્દોષ બાળાપર પડ્યો, તેમાં તેનો દુરનો પિત્રાઈ પેલો રામલો લુચ્ચો ગળે પડ્યો !

કમુનો વિચાર કદી પણ શરીરને અપવિત્ર માર્ગે મુકવાનો ન હતો. તેનામાં કંઈક ઉચ્ચ બુદ્ધિએ ધર કર્યું હતું. તે સમજતી હતી, કે શરીરની સંભાળ પોતાની સ્વતંત્રતા પર રહી શકશે નહિ. આ અરસામાં કેટલાંક પુનર્લન્ન થઈ, ગયાં ને તેથી તેને પણ એક માર્ગ હાથ આવ્યો; પણ હાયક અને કુલીન પુરૂષ સાથે, તે પણ સ્વચ્છ-તીનાજ પુરૂષ સાથે લગ્ન કરવું. જે તે શુભ હેતુને લીધે કુદરતે તેને

ધર્મદાસ નામનો સારો ગૃહસ્થ, જે પૈસાથી ખાતો પીતો, ને સારા સુધરેલા વિચારવાળો મળી ગયો. અને તેનીજ સાથે છેવટે પુનર્લગ્ન કરી લીધું. એ પ્રસંગ આપણે વાંચી ગયા છીએ. પરંતુ તે જોડલાંને બેત્રણ માસ ગુજરી ગયા, તે છતાં નવી ચર્ચા ઉત્પન્ન થઈ ! આ ચર્ચા કંઈ તેમના કાકા સસરાએ ઉપાડી નહિ, પણ ન્યાતવાળાઓએ ઉચકી લીધી, ને તે તકનો લાભ લઈને દામોદરશેઠે, કોર્ટ મારફતે પેલો વાલકેશ્વરનો બંગલો કબજે લેવાને તાકડો રચ્યો !

આ ઉપરાંત બીજો જે અપવાદ, પોલીસ તરફથી ઉત્પન્ન થયેલો, તે જાહેર કર્યો. કમુંને ઉપાડી જવાનો, ને જેમ તેમ સમજાવીને પુનર્લગ્ન કરી લેવાનો આરોપ ધર્મદાસપર મુક્યો. આ કેસ પણ પોલીસ પાટીપર ચડ્યો.

દુઃખ કંઈ સદા બેસી રહેતું નથી. તે પણ એક વેળા સુખનાં સાધન મેળવશે, પણ હાલ તો તે વંટોળીયામાં ચઢી ગયું. ત્યારે હવે ત્રીજું પાત્ર લીનાં કેવી હાલત બોગવે છે, તે પણ જોઈએ. અને તેની પણ અવ્યવસ્થિત હાલત તરફ નજર કરીએ ! છેવટે કુદરતની કૃપાનો તેને મળેલો લાભ જાણવા, આ અથડાતાં પાત્રોનો ભાગ અહીંજ બંધ કરીને નવા માર્ગ તરફ નજર કરીએ.

ભાગ ત્રીજો સમાપ્ત.

શ્રી.

લીનાં.

અથવા

શ્રીફલેસ બેરીસ્ટર.

ભાગ-ચોથો.

નથી ખેસી રહેતું કંઈ સદા દુઃખ વાદળું વાટે,
ઘડીમાં તાપ ને છાંયા વિષે ફરતું રહે ઘાટે:
સ્ત્રીલાં જીવંતીમાંહે વિપત્તી વાદળાં આવે,
પરન્તું વેળે વેરાતાં સુખીના દીન તે લાવે.

પ્રકરણ ૧ લું.

વિયોગની ઘડી.

પ્રેમનાં કીર્ણ લીંતરમાં, પડ્યાં છે જોમને જોવાં,
અશાન્તિમાંહે અંતરમાં, પડ્યાં છે તેમને તેવાં;
છુપી-ચોરી તણાં પ્રેમી, જુરે છે જીવથી કેવાં ?
અભયનાં સ્વપ્ન એ ગેખી, નિહાળે તે સુખિ રહેવા.

“ ડીયર લીનાં ? તું આમ નિરાશ ન થા; એથી તો મ્હારે ઉત્સાહ નરમ પડી જાય છે. પરખ-ધનમાં ધારેલું સુખ ક્યાંથી સંપાદન થઈ શકશે ?

“ બહાલા જહોન ? હવે આપણે સંસારી થયાં. વળી હું ત્હારા આશરામાં રહીને મ્હારા જીવનનો આનંદ મેળવું છું. હજી લગ્ન થવાને બહુ વિલંબ થયો નથી. મ્હારી મન-કળી ખિલેલી છે. ડીયર, તું તો લડાઈના લાંબા ઘાટપર જાય છે, ત્યાંથી ક્યારે પાછો ફરશે, તે નકી નથી; તો પછી બહાલા, મને એકલું કેમ ગમશે ? ” લીનાં, જહોનના ખભાપર એક હાથે માથું ટકાવી રહતી બોલી.

“ મ્હારાં બહાલાં જીવર ? હું જલદીજ પાછો ફરીશ ! અફવાન સરહદમાં લાંબો વખત લડાઈ ટકવાની નથી. ને ત્યાં કંઈ દારૂ-ગોળા બનાવવાનું કામ બહુ લાંબાય તેમ નથી વળી હાલ તું સગર્ભા છું, એટલે જ નિરાશાથી મન-વળતરાં ફરીશ, તો દુઃખ થઈશ. ” જહોને, લીનાંનો જમણો હાથ પકડીને ધીરજ આપી.

“ ત્યારે શું મ્હારે હાલ એકલુંજ રહેવું પડશે ? હજી પેલા વિશલપુર સ્ટેટની તલવાર તો માથા ઉપર લટકે છે ! વળી આપણા રહેઠાણનો કાયમ ભરંસો નથી ! કદાચ ત્હારા જવા પછી, એકદમ ખાલી કરવાનો હુકમ મળશે; કેમકે ત્હારી જગ્યાએ જે બીજો કામ ચલાઉ માણસ આવશે, તેને આ જગ્યા આપશે, તો ? ”

“ તેમ થવા નહિ પામે. તે માટે મેં પહેલાંથીજ બંદોબસ્ત કર્યો છે. વળી વિશલપુરવાળી આખત માટે પણ મેં ઘટતું કર્યું છે, અને તેના એડમીનીસ્ટ્રેટરને કાને વાત નખાવી છે; માટે એ તો નિર્ભય રહેવાનું છે. ત્હારા પોતાનાં રક્ષણ માટે મેં દરેક ગોઠવણ રાખી છે. માટે મને રજા આપ ! પ્રભુ કરશે, તો હું થોડાજ રોજમાં પાછો ફરીશ, ડીયર ! ” જહોને બહાલથી રજા માગી.

“ ડીયર ? તને છુટો કરતાં જેમ મ્હારૂં દીલ ના પાડે છે, તેમ તને જવાનું કહેતાંયે જીલ ઉપડતી નથી ! ”

“ બહાલી ? ડયુટી, એ માણસના શૌર્યનું જીવન છે. જેમ ખોરાક, આપણા શરીરનું પોષણ છે, તેમ ધંધો પણ પુરૂષનો ખોરાક છે. વળી ચાકરી આપે ભાખરી ! ”

“ વાર, બહાલા જહોન ! જોલો આવજો ! હું ત્હારા નામની વાટ જોતી રહીશ. મને ત્હારા હસ્તકમળાક્ષરનો પત્ર તો દરરોજ મળવો જોઈએ. જો પત્ર નહિ મળે, તો મ્હારો તે દહાડો વૃથાજ જશે, ડીયર ! ગમે તે થાય, પણ ટપાલ તો જોઈએ. ”

“ હું તે નહિ ભૂલું ! પત્ર પહેલો, ને ખોરાક પછી; તોપણ લગાધના હીંગામમાં છું, એ લક્ષ રાખજો. ”

“ ડીયર, તું કંઈ લગાધમાં જતો નથી. ત્હારૂં કામ તો ઈન-જીનીયરનું છે, ને તે લોખંડી કામના કારખાનામાં ઉપરી તરીકે રહેવાનું છે. પણ તને પત્ર લખવાની અગવડ શી ડીયર ? જો તું અહીં થીજ એવી એવી વાતો કરી જાય છે, તો પછી ”—

“ ફિકર ના કર, જન ! દરરોજ પત્ર લખીશ. તું પણ લખજો. ચાલ, હવે રજા આપ, ગુડ-આય ! ” જહોને પોતાની બહાલી લીનાને કાસ કરી. અને હળીમળી-ભેટીને પ્રેમી જોડાં છુટાં પડ્યાં ! ખરૂં છે કે—

પ્રેમનાં વર્ષો વહી જતાં વિલંબ થતી નથી,

અવયોગની અરધી ઘડી પણ રહેજ રહેવાતી નથી;

દીલ એક છે તેને હજારો કાસ પણ દૂર કંઈ નથી,

છે હાં જે તેનો જરાએ સૂખ તેને કંઈ નથી !

વાંચનાર ? તું જાણે છે, કે લીનાં પરણીને સગર્ભા થઈ છે. જહોન એક રહેવે ઈનજીનીયર છે. ને તેની નોકરી, થોડા રોજ માટે

સરકારી કામસર લેવામાં આવ્યાથી, તે અધધાન સરહદપર ઉપડી ગયો છે !—

પ્રકરણ ૨ જી.

શારદાનો સુખોદ !

આફત જો પડ જાય, ધિરજસે સહનાં;
જીસ બીદ રાખે રામ, સદા વોહી બીદ રહનાં !

“ પ્રાણનાથ ! આપના જેવા અનુભવી અને સંસારમાં ગુંથા-યલા વ્યવહાર ગૃહસ્થે હવે આ જમાનાની ઉડતી હવાને બાજુ રાખીને વંશવૃક્ષને નિભાવવા, ફળદ્રૂપ કરવા, તથા ઉછેરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ; મુંબઈ જેવા ખરયાણુ અને નકલી શહેરમાં, ધનના ઢગલા જોઈને, ઘરની મૂડી કે કમાણી, બાળી-ઝાળી નાખીને, કે ધંધાની ગેરહાજરીએ આડે ધંધે ઉતરીને પરિણામનાં સુખો નાશ ન કરવાં જોઈએ. ” શારદાએ, પોતાના બ્રીફલેસ બેરીસ્ટર મી. સુંદરલાલને શાન્ત સમયે સહજોધના બે બોલ સંભળાવવા-સમજાવવા શરૂ કર્યા.

ભાગ્યની ગતી સારી હોવાથી સુંદરલાલે તે ધિરજથી સાંભળ્યા, ને સમજીનેજ ઉત્તર આપ્યો. “ ત્યારે હવે શું કરું, પ્રિયા ? મને તો કશો રસ્તો સુજતો નથી. મેં શું જોડું કે આડું કર્યું, તે મને સમજતું નથી. અલબત્ત મહારી જીવાનીમાં, ને વિલાયતી મદના આવેશમાં જે જે ભૂલો કરી, તે માફ છે જાહી ! ”—

“ જો નાથ ? હું કહેવા બેસું, કે ગણુવા બેસું, તો અનેક છે; પણ મહારે તો તમારી સાથે જનમ કહાડવો છે. તમારી કમાઈનો

કુકડો ખાવો છે. તમારા અવગુણ હાંકીને ગુણને આગળ મુકવાનો મ્હારો ધર્મ છે, ને તેમ હું કરું છું; બાકી જે મ્હારા હૃદયની જવાબાબદાર કહાવતા હોય, તો જ્ઞાલા ? મને કહેવા દો, કે હું પરણીને હજી સુખી થઈ નથી !”

“ હું કબુલ કરું છું પ્રિયા ! ને પ્રભુનો ઉપકાર માનું છું, કે કસોબતે બગડેલી બુદ્ધિથી મ્હેં મ્હારું અનિષ્ટ જાણ્યું છે. ત્હારી સાથે મેં સંપૂર્ણ ભાવે વર્તન કર્યું નથી, ને તે માટે હું ત્હારો અપરાધીને ઝાણી છું; પણ હવે મ્હારી શુદ્ધિ-બુદ્ધિ ઉઘડી છે. હું હવે નિર્મળ ચિત્તે જોઈ શકું છું, કે મ્હેં દસ વર્ષનો ધીકતો જમાનો, મ્હારા સુખી જીવનમાંથી અજાગો કરી દીધો છે. જે શરૂઆતથી તેને જ વળગી રહેલો હોત, તો મ્હારી આ હાલત ન હોત ! આજે હું પાયમાલી પર ચડી ગયો છું !—”

“ હજી પ્રભુનો ઉપકાર માનો, કે આપણે બચી ગયાં. નીકર વિશળપુરનો રાજા હૈયાત હોત, તો આપણે સ્થિર-કામ ઠરીને બેસી શકત નહિ ! બલે કદી સાહેબે આપણા પર કેસ કર્યો, પણ તેમાં આપણા બ્રિટીશ ન્યાયી અમલને લીધે વાંકો વાળ ન થયો ! આપણા કેસમાં મૂળ મુદ્દા ખરા નીવડ્યા. બે લાખની રકમ જે કે ઉપલબ્ધ હતી. તોપણ મહારાજાની સહી સાથે આપણાં લેવાની હતી, તેથી સાહેબનો કેસ તદ્દન ખોટો ઠર્યો, ને આપણે નિર્દોષ થઈ છુટી ગયાં. પણ કોઠી ધોતાં કાદવ નીકળે, તેમ બે વાતે હારી ગયાં ! એક તો પેલી ખવાસણનો પત્ર-વહેવાર, અને બીજું તો બેંકમાં હજી જપત થયેલાં નાણાં રોકાઈ ગયાં !”

“ પ્રીયે ! તે માટે ચિન્તા નથી. નાણાં પર જપ્તી છે, પણ આપણા ચુકાદા પછી તે નાણાં પાછાં મેળવવાની મ્હેં અરજ કરી

છે. માત્ર જે એક ફડચામાં છે, તેનાં નાણાં હાલ મુલતવી રહેશે, તોપણ વખત જતાં તેનો ચોક્કસ હિસ્સો તો જરૂર મળશે. અને ખવાસણના પત્રો તો બનાવટી ઠરાવવામાં આવ્યા છે, એટલે તેનો ખરો અપવાદ તો નથીજ; પછી અંદર ખાતે આપણે ગમે તે સમજીને માની લઈએ; પણ હવે મૂળ મુદ્દાપર આવવાની જરૂર છે. ”

“ મ્હારો અનુમત એવો છે, કે મુંબઈની કોર્ટોમાં આપણું ટકુ ચાલે તેમ નથી. અહીં બેરીસ્ટરો બહુ થઈ પડ્યા છે. જાણીતો અને જુનાઓને બ્રીફ મળે છે; માટે આપણા વતન અમદાવાદમાંજ પ્રેક્ટીસ કરવી—આપણાં ઘરનાં ઘર એટલે લાકું ભરવું ના પડે! વળી ત્યાં ત્રીજો દેખાદેખીનો કશો ખર્ચ નહિ, અને જે વરસે પ્રેક્ટીસ જામે, તોપણ હરકત નહિ. હાલ દસ વર્ષે ચાવીશું, ત્યાં સુધી તો આપણી હાલત સારી નીભે તેટલું ધન છે; માટે મ્હાં માનો તો હવે આ વેકેશનમાંજ અહીંથી માંચડો ઉપાડો! એટલુંજ કમાયા, કે આપણે મુંબઈના વસવાટથી વિશાલપુરના ઝપાટામાંથી બચી ગયાં! જો અમદાવાદ રહેલાં હોત, તો વીંખાઈ જાત—ને આખરે વેરાઈ જાત! મુંબઈની હાયકોર્ટ, ને તેના વિશાળ બુદ્ધિવંત જડજોની તો બોલ બાલા! તેમાં બ્રિટીશ રાજ્ય અમલનાં તો જે વખાણ કરીએ, તે થોડાં!—”

“ સત્ય છે, બહાલી! ત્યારે ત્હારોજ વિચાર હવે મંજુર થયો—હવે જે દીન જાય છે, તેમાં વતન તરફ રવાના થઈ જવું.

દમ્પતીએ એક મતે આખરે વતન સ્વિકાર્યું, અને બિચારા બ્રીફલેસના બાકી રહેલાં જીવનનો કંઈક દશકો કર્યો!—

પ્રકરણ ૩ જી.

છગનીયો-મગનીયો ! નટ જાતિનો ઉદય !

ગુજરાતમાં ટોલાં ફેરવનારા તરગાળા યા ને ભવાયા જાતિનો મુખ્ય ઉદય, મુંબઈની નાટક મંડળીઓનો આભારી છે ! કાડિયાવાડના ઓછવીઆ બ્રાહ્મણો કરતાં ગુજરાતના તરગાળા તે ભવાયાનો વેશ વધારે સ્વાભાવિક લાગે છે ! એ નટ જાતિ જન્મથીજ નૃત્યકળા અને કંઠ સાથે લઈ આવતરતાં દેખાય છે ! સ્ત્રી વર્ગમાં સ્વરૂપ જણાતું નથી, પણ પુત્ર સંતાનો ધીમે પગલે દેખાવડા બની જાય છે !—

મુંબઈની નાટક મંડળીના અગ્રગણીય સાક્ષર મરહુમ શેઠ ન્હાનાભાઈ રાણીનાના ઉપરીપણાં તળે ઉભી થયેલી નાટક મંડળીએ, ગોવીંદ નાયકને “ રાજશ્રિયાળ ” ના દરબારમાં રામજણીના વેશમાં નૃત્ય કરવા ઉતાર્યો, ત્યારે સૌ કોઈએ એમજ માની લીધું, કે મરહુમ મિ. મહમદઅલી કોઈ લખનૌરી બીબીજન ઉપાડી લાવ્યા છે ! પણ ખરી રીતે તો તે ભાઈ અમદાવાદના નાયક ટોળામાંથી એક ઉજરતા જુવાન શખ્સને લાવ્યા હતા—અને “ તાસીરે ખવાબ ” નામના નાટકમાં “ જરીના ” તરીકે, મિ. ખટાઉની નાટકી માથુક તરીકે મુંબઈના ભમતા શાખીનોને ઘેલું લગાડ્યું હતું ! એ પ્રસંગ પહેલાં મિ. જોશી નાયકને વિસરવા ન જોઈએ—પહેલા નાટકી તરીકે પ્રખ્યાતી પામીને આજે પણ એવીજ કીર્તિમાં અમલ કરે છે. તે પછી ભવાયા તરગાળા બાળકોનાં પગલાં મુંબઈમાં થયાં, ને તે બાદ મરહુમ મિ. દાદાભાઈ ડુંડીએ શરૂઆત કરી. આ કર્મ કથાતું પૃષ્ઠ અત્રે ઉઘાડવાની જરૂર નથી, પણ ડુંડી કથામાં એજ છે, કે એ બે દાયકા પછી એ કામ જણીતી થઈ ગઈ ! ભવાયા તરીકેનાં ટોળાં કમતી

થઈ ગયાં ! પૈસાની ઝાંખી થઈ; અને અમૃત નાયક જેવા નટની અમ્મર કીર્તિ, આજ પણ રંગભૂમિના પટ ઉપર, અને સાહિત્ય-અંથોના પૃષ્ઠ ઉપર અજવાળું પાડી રહી છે.

મિ. અમૃતનું ઉચ્ચ જ્ઞાન, તેની બચપણની અભિનયકળા અને શેક્સપિરીયન ડ્રામાને ઉર્દૂ જળાનમાં સ્ટેજપર અમ્મર કરવાનો તેનો ભગીરથ પ્રયત્ન, આજે સ્મરણ સ્થંભ જેવો થઈ પડ્યો છે. આ પ્રેમી યુવાનનું અકાળ મરણ ત્વરિત થયું નહોત, એ રાગી પુરુષના જુદા જુદા તંત્રોને આકર્ષણ થયું નહોત, તો એકવાર હિન્દી નાટ્યભૂમિને એ વીર ગજવી શકત !-પ્રભુ ઇચ્છા બલવાન છે ! કેતકી પુષ્પ જેવાં અમૃત ને ગોહરનાં જોડલાં, હવે પછી નાટ્યભૂમિપર અમર રહો ! !-

નાયક બન્ધુઓની આ રીતે અમર કીર્તિ સંપાદન કરનારા જુદા જુદા ડીરેક્ટરોમાં આજે આપણે બીજા બે ત્રણ મિત્રો, રંગ-ભૂમિ ગજવતા જોધાએ છે; ને તે ધન્યવાદ યોગ્ય છે ! જે બાળો રસ્તા-ચોટા વચ્ચે ધાધરા પહોરીને નાયતા હતા, તે કામના બાળકો, માન સહિત ચાંદ મેળવીને, લાખો જનોનું લક્ષ ખેંચી રહે, અને યુનિવર્સિટીની ડીગ્રીઓ મેળવીને, દેશી સંસ્થાઓમાં, દેશી રાજ્યોનાં પ્રેમ-પાત્ર થઈ, સારા હોદ્દા ભોગવતા રહે, એ કંઈ નટ જ્ઞાતિ માટે ઓછું માન ભર્યું નથી !-

મિ. જગનલાલ અને મિ. મગનલાલ, યાને પૂર્વ જાંયાનો જગનીયો ને મગનીયો, આપણી રંગભૂમિનાં રમકડાં હતાં; ને ત્રિશલપુર દરબારના નાકના વાળ જેવા હતા !-દરબાર સાહેબ ગુજરી ગયા, અને તેઓએ એડમીનીસ્ટ્રેટર સાહેબની કૃપા મેળવી. જો કે તે કૃપા મેળવી આપવા માટે, દરબારે અવશાન કાળે ખાસ ઇચ્છા દેખાડી હતી, કે તેને વિલાયત મોકલીને બેરીસ્ટર બનાવવા, કેમકે ખાનગી અભ્યાસ મેટ્રીક સુધી કરાવવામાં આવ્યો છે ? આ ઇચ્છા પાર પાડવાને સા-

હેએ બીકું ઝડપ્યું, અને આજે આપણા આ બન્ને નટબન્ધુ બેરીસ્ટરની પદવી મેળવીને વિલાયતથી અત્રે પધારી, પોતાની કામનું માન મેળવીને, વિશલપુર રાજ્યમાં ઉંચા હોદ્દા ઉપર ચડી ગયા. મિ. છગનલાલ બેરીસ્ટર એટ લો, વિશલપુર સંસ્થાનના જ્યુડીસીયલ કૌંસીસીલર, અને મિ. મગનલાલ નાયક, ન્યાયાધિશ તરીકે બિરાજમાન થઇ ગયા । એ રીતે આ વાર્તાનાં એક રાજકીય રમકડાં, ને જનલોકનાં સુંદર પૂતળાં, ઉંચા હોદ્દાપર ચડેલાં જોઇને અમે પોતે પણ એ જ્ઞાતિને અને તેમના સારા વિચાર ધરાવનારા આગેવાન નટબન્ધુઓને મુખારકબાદી આપી ચાહીએ છીએ, કે હવે પછી તેમની બાળ-પ્રજા એજ રીતે કળવણી પામીને ઉંચા પ્રકારનું નટકાર્ય બતાવે; કેમકે તેમનું એ કામ “બોર્ન-ગીફ્ટ” તરીકે કુદરતે દેખાડ્યું છે ।

આ પ્રકરણનો વધારે વિસ્તાર હવે કંઈ અગત્યનો નથી; પરંતુ ખુશાલી એ છે કે મહારાજા વિશલપુરનો બાળકુમાર, મેયો કોલેજ સુધી પહોંચી ગયો છે । અને એકાદ વર્ષ પછી રાજ્યાભિષેક પ્રાપ્ત થાય, તે પહેલાં હિન્દ અને ઇતર પ્રદેશની મુલાકાત માટે પ્રવાસમાં પડ્યા છે; તેની સાથે દેશી કમ્પેનીયન તરીકે મિ. મગનલાલ નાયક ફરે છે, એ કંઈ થોડું માન લયું નથી. અસ્તુ । બોલો શ્રી નટ-નાયકાની બોલ બાલા !!

પ્રકરણ ૪ થું.

પુનર્જન્મનો પશ્ચાતાપ !

આર્ય વિધવાઓના અખંડ વૃત્ત અને ટેકનો જમાનો આજે નથી । સ્વયંવરનો રિવાજ, અથવા વયવતી કન્યા, પ્રેમભાવે પતિ યોગ્ય

થતી, એ સમય આજે નથી ! આજે ધૂમટામાં જીવનનું બન્ધન છે ! આજે માઆપો ત્રણે વરતાં હોય, તે રીતે દીકરા દીકરીનાં લગ્ન થાય છે. સુધરેલા જમાનો છતાં હજી ગુજરાતી હીંદુઓમાં જુના વિચાર વિલુપ્ત થયા નથી. અને સુધારાનો ઝુંડો ફરકતો છતાં, તથા અંગ્રેજ કેળવણીનો ધુમો મગજમાં ધૂમતો છતાં, આજ વિધવાઓના જીવનને સતેજ કરવા માટે તેની ઉગતી આશાનાં કમળીયાંને પ્રકૃષ્ટિત થવા દેવાને, જળ સીંચત થતું નથી ! આજવિધવા કદાચ નાદાની કરે, ભૂલ કરે, કાળવશ થઈને, કુસંગે પવિત્રતા ગુમાવે, તે આંખ મીંચીને માઆપ સહન કરે, પણ પુનર્લગ્ન ન થવા દેવું, એ પાયો સાખિત રાખે છે; આ કંઈ આજના ચાલુ સુધરેલા જમાનામાં, સુધારકો પર, એ રિવાજ નાબૂદ કરવાનો થોડો બોળે નથી !

નીલમ-માણેકના પાંચમા-છઠ્ઠા ભાગમાં, આજ વિધવા શાન્ત-નુની મનોવાન્ધના, અને સાતમા-આઠમા ભાગમાં, તેની મુક્તિ નિર્વાણનો માર્ગ, આપણા આર્યધર્મ વ્યવહારને અનુકૂળ થશે ખરો; પણ જેમ વખત વીતતો જાય છે, તે ઉછરતી પ્રજાનાં મનોબળ નબળાં પડતાં જાય છે, તેમ વ્યવહાર પણ બદલાવોજ જોઈએ છે ! જ્યાં સુધી મનોબળ સાખીત હોય, ત્યાં સુધી કદીપણ અધર્મ માર્ગ જણાતો નથી; પણ આ સમયમાં આજપણજ જૂદી જાતના મનોવેગમાં પરિપક્વ થાય છે. અને જો એવી દશા આ સમયની હોય, તો પછી ડાહ્યા, શાણા અને ધર્માંધ વૃદ્ધજનોએ પણ બહુ લાંબો ને ઉંડો વિચાર કરીને, આર્ય વિધવાઓને માટે મુક્તિનો માર્ગ, મનેન્દ્રિયની મોક્ષતા, તેમજ સંસાર વ્યવહારની શાન્તિનો રસ્તો ખુલ્લો કરવો જોઈએ. અધર્મના વેરાતા કાંટાને કહાડી નાખીને ધર્મનાં બીજ રોપી, મન સ્ત્રેણી ઉત્તમ વિચારનાં ફળ મેળવવાં જોઈએ.

સમય જે કામ કરે છે, તે મનુષ્ય નથી કરતું; માત્ર નિમિત્ત જોઈએ છે.

કામલતાની કથા કંઈ આપણી અજાણી નથી. તે ખિચારી પોતાના કૂળમાંથી બહિષ્કાર થઈ, જગતની નિંદાખોર લવરીનું જળ પાન થઈ પડી. અને અધર્મના ઊંડા કર્મમાંથી વિમુક્ત થઈ, છતાં એ અભાગ્યણીનો કોઈ રીતે દુઃખનો આરો-કિનારો ન આવ્યો.

રાજનગરમાં પુનર્લગ્ન કરીને આ વિધુર દમ્પતી કાશીપુરી તરફ ગયાં. મથુરા-વૃન્દાવન તથા પ્રયાગ શ્રાદ્ધ કરીને, જગન્નાથજીની ઝાંખી કરી; અને ત્યાંથી સમય ગાળવા-શ્રી રામેશ્વર તરફ કુચ કરી ગયાં. આ દીર્ઘ પ્રવાસમાં લગલગ એક વર્ષ વીતી ગયું અને તે દરમ્યાનમાં કમુને ગર્ભ રહેવાથી પ્રસુત થવાનો પ્રસંગ આવ્યો !

આ પ્રસંગ નજદીક આવતાં પહેલાં તેઓ શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી આવી પહોંચ્યાં ! જે કે આ પંદરપુરમાં પુંડલીક ભક્તની કૃપાથી હાલમાં આપણી આર્ય વિધવાઓના નિબંધ મનોબળની શાન્તિ અર્થ, બાળરક્ષકગૃહ સ્થાપવામાં આવ્યું છે, અને ત્યાં બાળવિધવાઓ, પોતાનું માંસલ સહી સલામત મહાશ્રમમાં સોંપીને વિદાય થઈ શકે છે; આ નિર્ભય ભૂમિમાં, ઉભય જન આવી પહોંચ્યાં, પણ તેને આ આશ્રમનો હવે ભયંકર લાલ હોવાની જરૂર નહોતી. પ્રસુત નજીકનો પ્રસંગ હોવાથી પ્રસુતી થવાની સગવડ જોઈતી હતી. ને તે ત્યાં શાન્તીથી મળી ગઈ !

લગલગ નવ માસપુરા થઈ ગયા, અને દશમે માસે તે વિધવાને બાળક અવતર્યું. પણ કર્મયોગે તે પ્રવાસના શ્રમથી-યા હવાથી કે હલાખીથી પણ બાળક મુલેલું અવતર્યું; અને બીજે દિવસે કામલતા, એ બાળ વિધથીજ પોતાના દેહથી આત્મગતી પામી:—

માત્ર એક વર્ષના અન્તરેજ, જગતની કહેણીનું પાત્ર થઇ. બનવા કાળ તો બનતેજ, પણ નિંદાખોરોને આરો મળ્યો—“ મુવું તે તો જગત જીત્યું, પણ જીવતાંને જોવું. ” તે રીતે ધર્મદાસની અવદશા થઇ. તેને તો પુનર્જનનો મહા પશ્ચાતાપ થયો !

આ આશ્રમ તરફ આવતાં, ધર્મદાસને ત્રણ આફત નડી ! પોતે પોતાનો કેટલોક સંરક્ષમ સાથે લીધેલો, તે એક સ્ટેશનના વેટીગરૂમમાં ગુમાવ્યો. પોતે જે બેંકમાં રોકડ તથા દાગીના અને શેરો—નોટો મુકેલાં હતાં, તે બેંક ભાગી—અને સર્વ વેરાઈ ગયું ! કમુના લવમાં આ વ્યવસ્થા કરવાનું નવું પગલું ભરી ન શકાયું, ને ત્રીજું એ નુકસાન થયું, કે ધમુનો કાકો, જે શ્રીમંત હતો, અને ધમુ તેનો વારસ થનાર હતો, તે કાકાને, ધમુના પુનર્જનથી થયેલા પશ્ચાતાપને લીધે, તેણે પોતાની મધણી મીલકત ધર્મદાસ આપી દીધી. અને પોતે પણ આ પૃથ્વીમાંથી દેશવટો લઈ, દૈવના દરબારમાં પહોંચી ગયા !—અને કમુની મીલકત પણ પર હાથે પહોંચી ગઈ !

બૈરી ગઈ, પૈસા ગયા, લાજ ગઈ, અને જીંદગીનો વિશ્રામ ગયો !—

આખરે સ્વડતી હાલતે, મગજપર લોહી ચડી જવાથી, તેનો દેહ પણ આ જ પવિત્ર તીર્થમાં પડી ગયો !—અને એ રીતે બિચારાં આશાવંત પ્રેમીયોનો અહીંજ અંત આવી ગયો. કૃળકૂટ—કંકાસી સંસારની અસાર જીંદગીમાંથી છુટી ગયો !—

કર્મ પ્રમાણે ગતિ થઈ; અને સત્ય પ્રેમી સ્વધર્મ સંભાળીને સુખી થયાં ! તે કાણુ ?—જુઓ આગળ પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રકરણ ૫ મું.

મિ. સુંદરલાલ પબ્લીક પ્રોસીક્યુટર તરીકે !

દુર્દશા કંઈ સદાકાળ એકજ ઠેકાણે વાસો કરીને પડી રહેતી નથી. તેને પણ ઘણાં ઘર બેવાનાં હોય છે. કુદરતની અકળ અને અદ્ભૂત ગતિનો અંક ગણ્યો ગણાય, તેવો નથી. તે કંઈ નવું ઉપજાવતી નથી, તેમ જૂનું લોપતી નથી. એકના હાથમાંથી બીજાના ઘરમાં મુકવું, એ તેનો નિયમ છે; ને તે રીતે પરંપરા આલ્યા કરે છે. જેમ દુઃખ સદા એક શીરે રહેતું નથી, તેમ સુખ પણ સદા વેગળું થતુંજ નથી. દશકાના સંબંધે, વધતું કે ઓછું પણ સાંપડે છે. રાત પાછળ રાત તો કાઢકજ અલાગીને પડે, બાકી જીંદગીમાં એકવાર તો ઉદય થાય ! જુવાનીનાં દુઃખો, તે વૃદ્ધકાળનાં શાન્તિનાં ધામ છે. ઉછરતી વયનો અનુભવ, વૃદ્ધકાળે સહાયભૂત થાય છે. અને એજ રીતે દુઃખ તો યુવાનીમાંજ સાંડે ! ચડ્યા પછી પડવા કરતાં પડ્યા પછી ચડવું, જીંદગીના વિજયને ટેકા દેનાર છે.

આપણા બ્રીક્લેસ બેરીસ્ટરની અવસ્થા આજ સુધી તપાસી લીધી. માબાપની કંઈક બેદરકારી, અને જમાનાનો રંગીલો પુત્ર બેવાની અકલહીણ લાલસાએ, એવું પરિણામ બતાવ્યું, કે પુત્ર ન રહ્યો બાપનો—બેરીનો, જાતનો કે સુખનો ! અંતે ઠોકર ખાધને ઠેકાણે આવ્યો. મ્હોડાની શીખ ન માને, પણ અનુભવે સૌ સમજે !—

પોતાના વતનમાં બેરીસ્ટર સાહેબ અંતે સુખીજ થયા. બે પૈસા જોયા—ધર્મ પળ્યો. અને વંશવૃદ્ધિ પણ થવાનો શુભ ઉદય પ્રકટયો !—

અમદાવાદમાં તેમની પ્રેક્ટીસ બહુજ સારી રીતે વધવા માંડી—
“ ખુદા મહેરબાન તો ગદ્દા પહેલવાન ” તેમ બે રૂપિયાના જરી

પુરાણા ડાંગમાર પ્લીડરોની ઘોંસસી આગળ કોઇનું કોર્ટમાં ચાલતું ન હતું, ત્યાં આપણા ખ્રીસ્તેસ જેરીસ્ટર સુંદરલાલનો સંકેત વાગ્યો !—

અમદાવાદમાં મીલ મેનીયા અતીશય ચાલવા માંડ્યો. એકને આધારે બીજી, અને બીજીના આધારે ત્રીજી, તેમ બ્રાહ્મણીયા લમ પેટેમ મીલોનો અવતાર થઇ પડ્યો !—

મિ. સુંદરલાલના ભાગ્યોદયે, એક મીલ—એન્ટની પર આકૃતનું વાદળું ચડી આવ્યું. અને તેમના બચાવ માટે તેમણે બીકું ઝડપ્યું. બીજી બધી બ્યાધી તજી દઇને, આ કેસ પર પુરતું લક્ષ દીધું. કાયદામાં પ્રવીણ હતો. તર્કશક્તિ ઉચી હતી. માત્ર દેશી રાજ્યના મહત્તીયા મલીદા અને ખુશામતના ખાટલામાંથી નિંદ્રાએ જગૃતજ થવા દીધા ન હતા—તેથી શુદ્ધિ કટાર્થ ગઈ હતી. હવે તે તીવ્ર ચર્ચ ગઇ. લક્ષ્મીદેવી શારદાએ તેને કાનમાં ગુરૂમંત્ર ફૂંકી દીધો. ને ભાગ્યદેવી ઉઠી, એટલે સિતારો ચમક્યો.

મીલએન્ટ વાળા કેસમાં તેમણે એવી તો બ્યારિકીથી કાયદાના દલીલ લગાડી, કે આખા શહેરનો એક અવાજ બંધ કરી દીધો. સૌં કોઇ જાણતું હતું, કે આ કેસમાં જરૂર પેલો શેડીયો કાંબી—કડલાં ઠણકાવશે, પણ મુંછે તાર દઇને પાછો ગાડી—ઘોડા દોડાવતો મીલ માલેક બની ગયો. આ સર્વ પ્રતાપ માત્ર સુંદરલાલના કહેવાયા; ને તે કેસ પછી તેમનું ટકુ તો અરબી ઘોડા રૂપે પંકાવા લાગ્યું. એ વર્ષના અરસામાં તો તેની પ્રેક્ટીસ એટલી વધી પડી, કે સાબરમતી કાંઠે બંગલો બંધાવવાની તૈયારી થઇ; એ પ્રસંગમાં પેલી એકાનો પણ નિવેડો આવવાની બબર સાંભળી. અને શારદાલક્ષ્મી પણ સગર્ભા થયાં.—

ચમકના સીતારાએ, છેક સરકારમાં પણ દીવો ઝળકતો દેખાડ્યો. અને આપણા ખ્રીસ્તેસ જેરીસ્ટર આજકાલ તો માનવંત પબ્લીક

શ્રીફલેસ-બેરીસ્ટર.

(૫)

હૃદયે હૃદય મળ્યું-છેવટ.

૫. ૧૭૧.

પ્રાસીકયુદ્ધર તરીકે સરકારી માન પામ્યા. હવે જેટલે છીયે, કે છેવટ શું થાય છે !—કથાના નાયકની તો આ જિંવી ગતિ થઈ, પણ નાયિકા લીનાનું શું થયું ?

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પુત્રવતી લીનાં—સ્વદેશ નિવાસ.

વાર્તાની મનોરંજક નાયિકા લીનાએ, આજપણથી જે જે કષ્ટ સહન કર્યા છે, તેનો અદ્ભુત અલુ ઉમદો રીતે વળી ગયો છે.

મી. જ્યોત્સના જેવા પ્રેમાળ પતિના પ્રસંગમાં છેવટ લીના સુખી થઈ. અકથાન સરદહનું કામ ફતેહમંદ ઉતરવાથી, જ્યોત્સના પોતાની ડ્યુ-ટીમાંથી છુટા થયો. અને તેમણે નામદાર બ્રિટિશ સરકારનો નિશ્વાસ ચાલ મેળવવાથી તેમની ઇચ્છા મુજબ તેમના વતનમાં તેમને ઉંચા દરજ્જે આપી દીધો; એટલુંજ નહિ પણ સરદહ તરફના કાર્યમાં તેમણે જે ઉમદો સેવા બજાવી, તેનો અદ્ભુત એક (બોનસ) ઉચક રકમ તરીકે તેમને આપવામાં આવ્યો. મુંગદમાં તે આવી પહોંચ્યો. એ દરમ્યાન આપણી લવલી લીનાને એક પુત્ર પ્રસવ થયો.

ભાગ્યયોગની અલિહારી છે. લીના પણ આરોગ્યતા સહિત પુત્ર રત્નને મેળવીને પતિદર્શન કરવા અધીરી થયેલી, આંતે સુખ-શાન્તિ જોઈ લાગી. પતીને ભેટી, અને સુખ દુઃખની વાતો કરીને આનંદ પોષ્યાં, અને વળતીજ મેલ સ્ટીમરમાં વિદાયત તરફ રવાના થઈ ગયાં !

મી. જ્યોત્સનાની કુશળતા અને કદર માટે પેપરમાં ઘણી તારીફ થઈ; એટલુંજ નહિ, પણ એક પુસ્તક સરદહની લગાઈનું છપાયું હતું, તે અધીરી લીનાંએ વાંચતાંજ પોતાના પ્રાણનાથને તે ફકરો બતાવવા લાગી.

“ બહાલા જહોન ! આ તમારું જીવન-ચંદ્ર ! ”

“ હા, બહાલી લીનાં ! એ ત્યારા શુભ પગલાંની નિશાની ! ”

અહા ! શુદ્ધ પ્રેમાળ દમ્પતીના સાત્વિક ચહેરાની રોશની કેવી ઝગઝગતી જણાય છે ! હૃદયમાં ઉભરાતા સાચા સ્નેહની છાંયા, મોં જીભ ને દાંત ઉપર કેવી ચળકતી લાગે છે ? શરીરની આરોગ્યતા કેવી સુંદર જણાય છે ?

“ ડીયર જહોન ? પ્રભુએ આપણા પર બહુજ દયા કરી ! હું પણ તમારી આમારી થઈ ! ” લીના બહાલથી બોલી.

“ સૌ સાઈ જેનું છેવટ સાઈ ” એટલું કહીને હસ્તે મુખડે, સંસાર-સરોવરનાં રસીક હંસલાં, વતનના વિશ્વાસમાં પડ્યાં. અને વાર્તાનો આનંદ વરસાવવા લાગ્યાં. એજ રીતે આપણી બીજી સુશીલ સુંદરી શારદા પણ પતિવાસમાં સુખ પામી !

પ્રકરણ ૭ મું.

સુંદર શારદા ! ભાગ્યોદય.

શ્રીફલેસ બેરીસ્ટરના લગ્નમણા નામને ઢાંકી દહને, ભાગ્ય-દેવીએ, આપણા સુંદરલાલ શેઠને હવે સાતમે આત્માને ચઢાવી દીધા !

ધી ધન્ડીયન ગોલ્ડન ટ્રેઝરી બેંકમાંથી એક લાખની ડીપોઝીટ રકમ વ્યાજ સાથે મળી. સ્પીસીબેંકના ફડચામાંથી થોડી રકમ વસુલ થઈ. અને લગ્નના હાંગીમાં લીધેલા બીજા ગમે તે વ્યાપારી ઘરણે, પણ મુંઝવણના શેર બજારમાં ટાટા આયર્ન-સ્ટીલના શેરોમાં થયેલી ઉચલપાચલથી બીજા શેરોને થયેલી સફાની અસરને લીધે, સુંદરદાસને જમરો તડાકો પડ્યો. ત્રીસ રૂપિયાના ડીફર્ડ શેરનો સત-રસો સુધી ભાવ વધી ગયો. ને સટ્ટાડીયાના સોનેરી નળીયાં, ઘરા-

શ્રીફલેસ-બેરીસ્ટરનો ભાગ્યોદય ! (૬)

કોના ઘર પર ચડી ગયાં. આ શેર સદામાં સુંદરલાલભાઈ પણ ચડી ગયા અને આશરે કુલ બે લાખને બત્રીસ હજારની રકમ મુંબાઈ ખાતેથી વસુલ થઈ ગઈ.

અમદાવાદમાં આજકાલ સુંદરલાલ બેરીસ્ટરની વાહવા બોલવા દાગી. અને સરદારી વકીલ તરીકે ચાંદ પણ પામ્યા. સારી સોસાઈટી મળી. વતનમાં શાન્તિ મેળવી. જે કે ખાડીયાના ગંગાવર ફેન્ડો અને ખુશામતીયા ખાટલોદાસોની ખમા ખમા તે! ચાલુ નહીં; પણ ભાઈ ખાઈની કૃપાના બળે આનંદ વૈભવ વરતાઈ રહ્યો! આ મર્વ પ્રનાપ સુશીલ શારદાનાજ ગણાવા બેઠકે. પોતાના ખીફલેસ પતિને સમજાવીને, મુંબઈનો માર્ગ આડો કરીને આ સ્થળે લાવી; ને ભાગ્ય-દેવીએ મદદ આપવા માંડી! જ્યારે મન શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે પ્રભુએ પણ મદદગાર થાય છે.

આ વર્ષે શારદા બહેનને પુત્ર રૂબ મળ્યું. ખીફલેસ સાહેબને ત્યાં પુત્ર-પ્રદાનની પાર્ટી થઈ, અને આપણા માનવંત શેડીયા તેમની આ ગંગાવર પાર્ટીમાં હાજર થયા—માનીતા કનેક્ટર સાહેબ, પોલીસ ખાતાના વડા અમલદાર અને કોલેજોના પ્રોફેસરો ઉપરાંત વકીલ મંડળ પણ હાજર થઈ ગયું. બેરાંબોમાં સુધરેલી બાનુઓ કંઈ પાછળ રહી નહિ. સર્વનો એક સરખો સત્કાર થયો. ઇવનીંગ પાર્ટી છતાં એક હજારનો ખર્ચ કરી નાખ્યો, અને આજથી—

સુંદરલાલ બેરીસ્ટર સાહેબ.

એક અવાળે પંકાયા. ખીફલેસપર છેકો પડ્યો. અને હવેથી આ નવલ કથામાંથી પણ તે નામ ઉપર ઢાંકણ દીધું; કેમકે

All's well that Ends well

તેનું સૌ સારું, જેનું છેવટ સારું. અસ્તુ!

સમાપ્ત.

દેલવાડાકર-વાર્તામાળા.

૧ નીલમ-માણેક ભાગ ૧ થી ૮ ફોટોગ્રાફીક ચિત્રો સહિત રૂ. ૭
[નિટ] આખો સેટ.

૨ ચંદ્રકળા (સચિત્ર)	...	...	રૂ. ૧—૮—૦
૩ બેરીસ્ટરની બેરી.	...	...	રૂ. ૨—૦—૦
૪ નવલગંગા ભાગ ૧-૨	...	...	રૂ. ૨—૦—૦
૫ વિક્રમ-સંભ્રમ ભાગ ૧-૨	...	...	રૂ. ૧—૪—૦
૬ નરગીજ નાટકકાર	...	...	રૂ. ૧—૪—૦
૭ સ્ત્રીઓની મહત્તા	...	...	રૂ. ૧—૮—૦
૮ વરધેલી વનિતા	...	...	રૂ. ૨—૦—૦
૯ શાન્તિપ્રિયા.	...	...	રૂ. ૨—૦—૦
૧૦ બહાદુર કલો (સચિત્ર.)	...	...	રૂ. ૧—૪—૦
૧૧ બ્રિફલેસ-બેરીસ્ટર...	...	...	રૂ. ૧—૮—૦
૧૨ લાલન વણુબારી...	...	...	રૂ. ૧—૮—૦
૧૩ બહા-કલો અને પ્રમાદસુંદરી.	...	...	રૂ. ૧—૪—૦
૧૪ ની. મા. સન્તતિ ભાગ ૩-૪	...	...	રૂ. ૧—૮—૦
૧૫ પ્રેમધેલી પ્રેમદા ...	...	...	રૂ. ૨—૦—૦
૧૬ કિન્ડરગાર્ટન ગ્રંથમાળા તૈયાર છે. નં. ૧ થી ૨૦ દિ. રૂ. ૪.			

